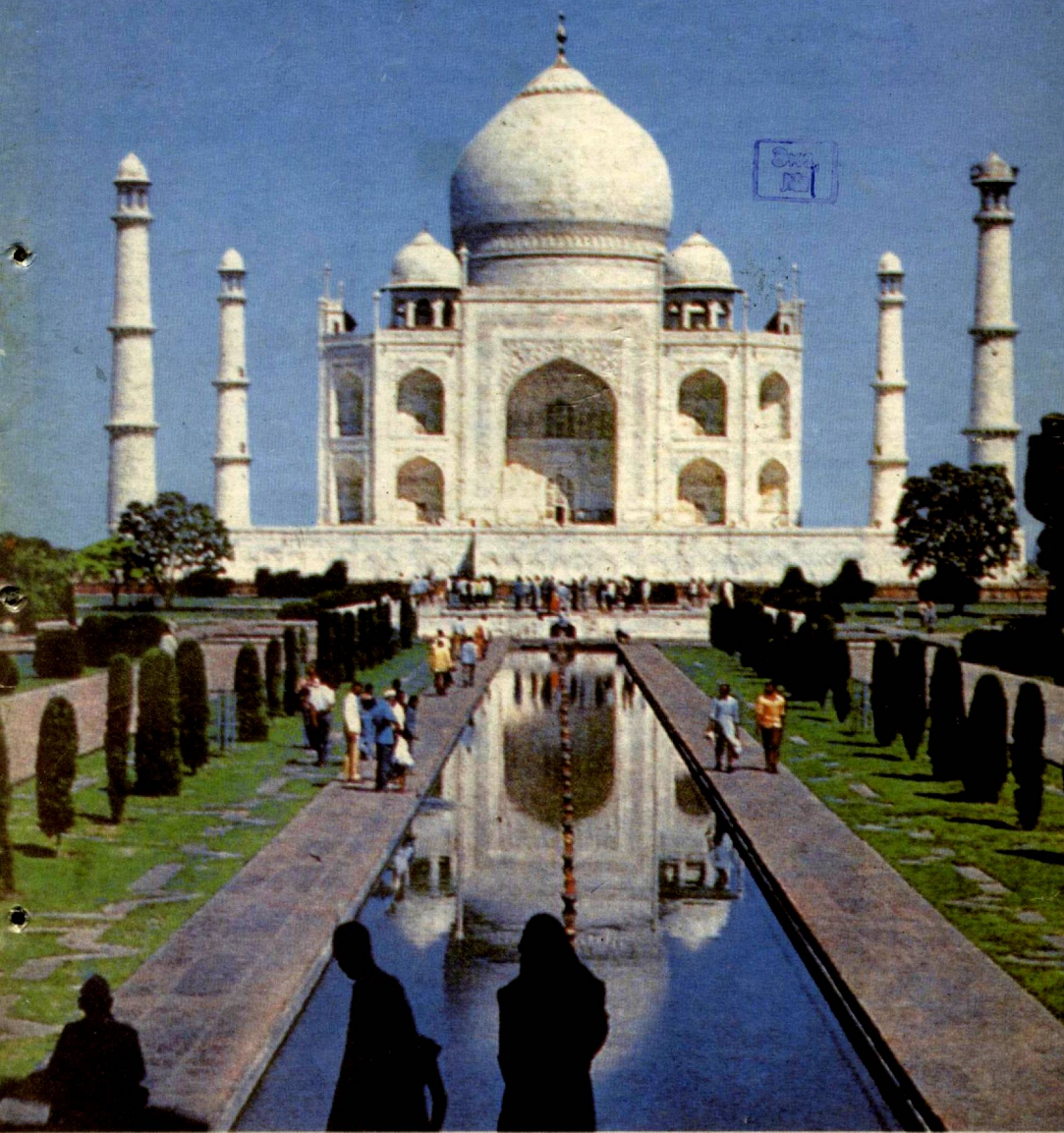

496.
1998

الطريق إلى
2
1998

**ИККИНЧИ ВА
УЧИНЧИ БЕТЛАРДА:
ЎЗБЕКИСТОН
ХАЛҚ РАССОМИ
САМИҒ АБДУЛЛАЕВ
ИЖОДИДАН
НАМУНАЛАР**

Тошой ПЎЛАТОВА портрети. Мато, мойбўёқ.

УСТА УСМОН ХЎЗУРИДА. Мато, мойбўёқ.

Тўқсан

2
1998

март-апрель

Ижтимоий-сиёсий,
илмий-оммабоп ва
бадий безакли журнал

МУАССИС:

Ўзбекистон Республикаси
Маданият ишлари
вазирлиги

Бош муҳаррир:

Тилаб МАҲМУДОВ.

Таҳрир ҳайъати:

Рустам АБДУЛЛАЕВ,
Абдумўмин БОЙМАТОВ,
Жуманиёз ЖАББОРОВ,
Асқар МАҲКАМ
(бош муҳаррир ўринбосари),
Тоҳир МИРЖАЛИЛОВ,
Жасур РАСУЛТОВЕВ,
Маънура НАБИЕВА
(масъул котиб),
Муҳсин ҚОДИРОВ,
Турсунали ҚЎЗИЕВ,
Тўхтасин ҒОФУРБЕКОВ.

Журнал 1925 йилдан
чиқа бошлаган.

УШБУ СОНДА

Муҳаррир минбари. Барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. (Тўртинчи мақола).....	2
Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида.....	5
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. "Алпомиш" дostonи яратилганлигининг 1000 йиллигини нишонлаш тўғрисида.....	6
Шавкат ҲАЙИТОВ. Осмон — гул, юлдузлар — шабнам қатралари.....	8
Азим РАҲИМОВ. Шахсни кашф этиш санъати.....	12
Аҳмаджон ЭШОНҚУЛОВ. Нутқ маданияти.....	14
Икром РАҲИМЖОНОВ. Ҳожи Сиддиқ Исломов — Осип.....	16
Йўлдош ЭШБЕК. Ватан бўлинимасин (Шеърлар).....	18
Охунжон САФАРОВ, Файзулла ТўРАЕВ. Оҳанглар шайдоси.....	20
Маънура НАБИЕВА. Чиннини куйлатган аёл (Рассом Шаҳноза Муминова билан суҳбат).....	22
Ҳилола ЗОИРОВА. Рамзларга ўралган оғриқ.....	24
Малоҳат ҲУСАИНОВА. Қўлда Қуръон, дилда ишқ ва иймон.....	25
Виктор АЛИМАСОВ. Даҳоларга талабгор давр.....	26
Дилбар МАҲМУДОВА. Бахшанданинг қўшиғи.....	28
Исмат САНАЕВ. Зиёвуддин номини шарафлаб.....	29
Маҳмуд АҲМЕДОВ. Бурч.....	32
Саида ЁДГОРХЎЖАЕВА. Мумтоз режиссёр.....	33
Қурбоной СУЛТОНОВА. Истеъдод соҳибаси.....	35
Сайфиддин ҳожи ЖАЛИЛ. Бобур ва Юлий Сезар.....	37
Мирхалил МАҲМУДОВ. Бастакорлик ва жанрлар хилма-хиллиги.....	39
Нуруллоҳон ҳожи АБДУЛЛОҲОН ЎҒЛИ. Муҳаббат қасри (Тоғ Маҳал) (4 қисмдан иборат саҳна асари).....	40
Жалолидин РУМИЙ. Маснавий (Давоми. Боши ўтган сонларда).....	49
Абдурахмон ПИРИМҚУЛОВ. Икки дунё саодати.....	57
Гулчехра МУРОДАЛИЕВА. Инсон қадр топмоқда.....	56
Абдурашид АБДУРАҲМОҲОВ. Алп Эр Тўнга ҳикматлари.....	58
Норсайд ОЙДИНОВ. Нафис санъат рисоласи.....	59
Абдусалом АБДУҚОДИРОВ. Тавҳид — камолот манзили.....	60
Бахтиёр ИСАБЕК. Рост-русти.....	61
Саидхобор БУЛАТОВ. Бўйранинг ҳосиятлари.....	62
Муҳсин ФАНИЕВ. Ким оила бошлиғи?.....	63

МУҚОВАНИНГ БИРИНЧИ БЕТИДА:

Бобурийлар салтанатининг кўрки, оламдаги
етти мўъжизанинг бири — Тоғ Маҳал.

Ислом КАРИМОВ

БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

(Тўртинчи мақола)

Ўзбекистон ўзга мамлакатлар ва давлатлардан ажралган ҳудуд эмас, у ҳам жаҳон ҳўжалик алоқаларининг муайян жуғрофий ва сиёсий тизимлари таркибидан ўрин олган. Тарихдан маълумки, Ўзбекистон ҳудудидан ўтган Буюк Ипак йўли мамлакатимиз билан ўзга давлатлар ва минтақалар орасидаги ҳўжалик ва маданий алоқалар ўрнатишда жуда катта роль ўйнаган. Узоқ асрлар давомида бундай алоқалар узилиб қолган эди. Мана энди Марказий Осиё мамлакатлари мустақил бўлганларидан кейин бу алоқаларнинг жонланиш, кенгайиш ва янги ижтимоий-тарихий шароитларга мос келувчи тамойиллари янада кучайди.

Бундай тарихий вазият И.А.Каримов ёзганидек, «Минтақада ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган мамлакат, катта маънавий ва маданий куч-қудратга эга бўлган Ўзбекистон бугунги кунда кўшни давлатлар - Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Афғонистон ўртасида боғловчи ҳалқа вазифасини ўтайди».

Тошкентимиз ҳақли равишда Шарқ дарвозасига айланиб бормоқда. Бундан ташқари Ўзбекистон шундай бойликлар захирасига эгаки, уларга дунёнинг машҳур чет эл компаниялари ва банкларининг тобора назари тушиб, эътибори ортиб бормоқда.

Рақамларга мурожаат этсак, Ўзбекистоннинг ер ости бойликлари қуйидагича намоён бўлади: ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари ва маъдан топилган жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал хом ашё турларини ўз ичига олади. Шундан 60 дан ортиғи ишлаб чиқаришга жалб этилган, 900 дан ортиқ кон топилиб, уларнинг захиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. («Ўзбекистон XXI аср бўсағасида», 230-231-бетлар). Шунингдек, нефть ва газ конденсати, табиий газ бўйича 155 та истиқболли кон, қимматбаҳо металллар бўйича - 40 дан ортиқ, рангли, нодир ва радиоактив металллар бўйича - 40, қончиликимё хом ашёси бўйича 15 та кон қидириб топилган.

Бундай табиий бойликлари-миз Ўзбекистон истиқболлини

белгилайдиган асосий омиллардир. Агар республикаимиз олтин захиралари бўйича дунёда 4-ўринда, нефть қазиб олиш бўйича 7-ўринда, мис захиралари бўйича 10-11-ўринда, уран захираси бўйича 7-8-ўринда турар экан, бундай мамлакат ва давлатнинг келажаги қандай бўлиши ўз-ўзидан аён.

И.А.Каримов республикаимизнинг ниҳоятда катта ва бой минерал хом ашё захираларига эга эканлигини таъкидлаш билан баробар, мамлакатимиз мустақиллиги ва иқтисодий қудратини белгилашда ҳал қилувчи, стратегик аҳамиятга молик ресурсларгагина эътиборни қаратади:

- Ўзбекистон ноёб ёнилғи-энергетика ресурсларига эга. Қидириб топилган газ захиралари 2 триллион кубометрга яқин, кўмир 2 миллиард тоннадан ортиқ, 160 дан зиёд нефть кони мавжуд. Қидириб топилган захиралар республика эҳтиёжини табиий газ бўйича 35 йилдан кўпроқ, нефть бўйича эса - 30 йилгача қоплайди. Нефтининг 90 фоизидан ортиқроғи энг арзон фаввора усулида олинмоқда («Ўзбекистон XXI аср бўсағасида», 233-234-бетлар);

- Ўзбекистон дунёдаги жуда катта олтин, қумуш ва бошқа қимматбаҳо ҳамда ер бағрида кам учрайдиган металллар захираларига эга бўлган давлатлар жумласига қиради. Ҳозирги вақтда 40 та қимматбаҳо металл конлари қидириб топилган. Қизилқум ва Мурунтоғдаги конлари-миз дунёдаги гигант конлардан ҳисобланади;

- Ўзбекистон рангли металл - мис, кўроғошин, рух, вольфрам ва шу гуруҳга кирувчи бошқа металлларнинг аниқланган захираларига эга. Республикада 20 та мармар, 15 та гранит ва габбро кони борлиги аниқланган. Республика фосфоритларга бой. Қизилқумда фосфорит комбинати қурилмоқда, унда 2,7 миллион тонна фосфорит концентрати олинади. Ўзбекистонда жуда катта калий, тош ва туз конлари мавжуд.

Энг муҳими, Президентимиз таъкидлаб ўтганларидек, Ўзбекистон тупроғининг ноёб унум-

дорлигиди. Бу нарса республиканинг қудратли агросаноат салоҳиятига эга мамлакатга айланатириш имконини берди. Масалан, республикамиз пахта толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда тўртинчи ва уни экспорт қилиш бўйича иккинчи ўринда туради; мева-сабзавот маҳсулотлари, узум, пилла, қорақўл тери, жун етиштириш бўйича МДХ мамлакатлари орасида етакчи ўринни эгаллаган; бизда анжир, анор, хурмо, лимон каби қimmatли субтропик экинлар ҳам ўсади.

Қўрииб турибдики, «Ўзбекистоннинг кўпгина ноёб минерал хом ашё ва қишлоқ ҳўжалик ресурсларига ҳаҳон бозорларида талаб катта. Бу ҳол уни ўзаро манфаатли савдо-иқтисодий муносабатлар ўрнатиш учун жозибдор қилиб қўяди. Чет эллик манфаатдор шериклар иштирокида иқтисодиётнинг ривожланган замонавий тузилмасини шакллантириш учун амалий шароитлар яратди. Бундай иқтисодиёт яқин йиллар ичидаёқ мамлакатнинг барқарор ва олға ривожланишини, ҳалқимизнинг фаровонлиги юксак даражага етишини таъкидлашимиз мумкин».

Юқорида Ўзбекистоннинг табиий бойликлари ва уларнинг мамлакатимиз истикболидаги ўрни ҳамда аҳамияти хусусида гап борди. Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги ва моддий-маънавий мулки унинг меҳнатсевар, саҳий, бағри кенг, олижаноб ва меҳмондўст халқидир.

«Жамиятнинг энг олий бойлиги бўлган халқ, - деб ёзади Исом Каримов, - абадий кадриятлари, қудратли салоҳиятни ўзида жамлаган. Бу салоҳиятни юзага чиқариш жамиятимизни ривожлантириш ва тараққий эттиришнинг жуда кучли омили бўлиб хизмат қилади. Инсон салоҳияти энг фаол, энг бунёдкор омил бўлиб, у мамлакатимизнинг ислохотлар ва туб ўзгаришлар йўлидан тинимсиз илгарилаб ўрнини таъминлаб беради.

Бу омилнинг кучи ва таъсири, энг аввало, юксак маънавият билан, жамиятнинг иқтисодий ва

ижтимоий ривожланиш даражаси билан белгиланади. У аҳолининг билимдонлик даражаси, иш билан бандликнинг профессионал-малака тузилмаси ва бошқа кўпгина шарт-шароитлар орқали шаклланади».

Ўзбекистон шароитида инсон салоҳияти ва меҳнат заҳиралари ҳақида гап кетганда бу ерда тарихан ташкил топган ва амал қилаётган ижтимоий-демографик вазифанинг ҳал қилувчи роль ўйнашини таъкидлаш жоиз. Бизда аҳолини ўсиш даражаси юқори, кучли оила тизимига эгамиз. Меҳнат заҳиралари бутун аҳолининг деярли 50 фоизини ташкил этади. Ўзбекистон аҳолисининг ўртача ёши 24 ёшга тенг. Бу нарса XXI аср бўсағасида меҳнат заҳиралари юксак меҳнат фаоллиги ва касб тайёргарлиги билан ажралиб турадиган одамлар кўпчилигидан дарак беради. Шундай экан, келажаки ўйлаган ҳолда ҳозирги вазифа ҳар бир инсонга меҳнат фаолиятининг тури ва шаклини эркин танлашга чинакам имконият яратишдан иборатдир.

Республикамиз саводхон мамлакат, аҳолининг 99,06 фоизи ўқиш-ёзишни билади. Чунки «Меҳнат заҳираларининг умумий ва профессионал таълим даражаси юқоридир. Республикада мажбурий умумий ўрта таълим қонуний йўл билан мустаҳкамлаб қўйилган. Бундай таълимни умумий таълим мактаблари, лицейлар, гимназиялар, ўрта касбхунар ўқув юртли ва тижорат мактабларининг кенг тармоғи орқали олиш мумкин».

Республикамиздаги 59 та олий ўқув юрти, 288 та ўрта махсус ўқув юрти (шулардан 75 таси коллеждир) юқори малакали кадрлар тайёрлашда жуда катта аҳамият касб этмоқда. Юқори савиядаги мутахассислар тайёрлашда илгор мамлакатлар ўқув марказлари билан тақриба алмашув кучайиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг иқтидорли ёшларнинг чет элда ўқишини қўллаб-қувватловчи «Умид» жамғармаси ташкил этилди.

Бундай ижтимоий-амалий тадбирлар «Республикада амал-

га оширилаётган демократик ва иқтисодий ислохотларни кадрлар билан мустаҳкам таъминлашга, меҳнат ва ақл-заковат салоҳиятини мустаҳкамлаш ва оширишга қаратилгандир».

Мамлакатни жадал ривожлантириш, ҳаҳон андозалари даражасида саноат ва ишлаб чиқаришни юксалтириш, кўп жиҳатдан илм-фан тараққийотига боғлиқ. Фан-техника соҳасидаги кашфиётлар жиҳатидан, XXI аср бўсағасидаги интеллектуал салоҳият жиҳатидан республикамиз ҳозирги вақтда кўпгина ривожланган мамлакатлардан илгарилаб кетган.

Илм-фан соҳасидаги ютуқларнинг тарихий илдииз ва манбалари мавжуд. Олимларимиз табиат силрларни ўрганишда, тиббиёт, фалакийёт, фалсафа, ҳуқуқшунослик, тарих, илоҳийёт, адабиётшунослик ва тилшунослик соҳаларида халқимизга, бутун инсониятга хизмат қилиб келмоқда. Хоразмий, Фарғоний, Жавҳарий, Марвазий, Улуғбек, Форобий, Имом Бухорий, Имом Термизий, Марғиноний, Насафий, Беруний, Ибн Сино, Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Замахшарий, Алишер Навоий, Бобур Мирзо, Абулғози Баҳодирхон, Оғаҳий сингари қаторқатор аллоамларимиз дунёга машҳур. Буларнинг илми, анъаналари ва орзу-умидлари ҳозирги олим ва аллоамларимиз томонидан давом эттирилмоқда.

Ана шу тариқа Ўзбекистон Марказий Осиёдаги йирик илмий марказ сифатида кўзга ташланди. Бу марказ тараққийёт учун зарур ривожланган моддий асосга, кафолатланган илмий маблағга, малакали илмий кафолатга эга. Ўзбекистон илм-фани қатор йўналишлар бўйича ҳаҳон даражасида изланишлар, тадқиқотлар олиб бориб, илмий мактаблар яратди:

- математика, эҳтимоллар назарияси, табиий ва ижтимоий жараёнларни математик моделлаш, информатика ва ҳисоблаш техникаси соҳасида улкан тадқиқотлар қилинмоқда. Ўзбекистоннинг ўз астрономия мактаби шаклланган;

- геологик жараёнларнинг

қонуниятларини ўрганиш билан боғлиқ бўлган, шунингдек, тектоника, геофизика, сейсмология ва ер тўғрисидаги фаннинг бошқа соҳаларида тадқиқотлар амалга оширилмоқда;

- молекуляр генетика, генхужайра инженерияси, биотехнология соҳасидаги тадқиқотларда улкан ютуқларга эришилмоқда. Ўзбек селекциячиларининг муваффақиятлари алоҳида таъкидга лойиқ. Кейинги йилларда ўзининг 30 дан ортиқ истикболли навлари яратилди;

- республикаимизда ядро ва элементар зарралар физикаси, радиация физикаси ва материалшунослик бўйича фундаментал илмий тадқиқотлар кенг ривожланди. Янги илмий йўналиш - релятивистик (нисбий) ядро физикаси шаклланди. Энергиянинг ноанъанавий турларини яратиш - қуёш энергиясини комплекс ва самарали суратда бошқа турдаги энергияга айлантириш ҳамда ўзлаштириш борасида ҳам фаол иш олиб борилмоқда;

- жаҳон ва мамлакатимиз тарихини Ўзбекистоннинг маданий маънавий меросини, ўзбек тили, адабиёти, фольклори, меъморчилиги ва санъатининг тарихий ҳамда ҳозирги ривожланишини ҳар томонлама тадқиқ этиш.

Ўзбек халқи урф-одатлари, анъана ва маънавий қадриятларини тиклаш, тарғиб ва тадқиқ этиш борасида Республика маънавият ва маърифат жамоатчилиқ маркази кенг қўламда фаолият кўрсатмоқда. Республиканинг ақл-заковат салоҳиятини ривожлантиришга, халқаро илмий-маданий алоқаларни кенгайтиришга жамиятшунос олимларимиз, биринчи навбатда, тарихчилар, археологлар, этнографлар, файласуфлар, тилшунослар, адабиётшунослар ва санъатшунослар катта ҳисса қўшмоқдалар.

Аҳолининг ҳаёти ва фаолиятини янада яхшилаш мақсадида, айниқса, Оролбўйининг экологик мураккаб ҳудудларида, уму-

мий эпидемиологик вазиятни яхшилашга, юкумли касалликларни, болалар ўлимини камайтиришга, аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлашни яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Оила - муайян даврдаги муайян жамиятнинг белгилловчи ва ифода этувчи омил эканлигини назарда тутган ҳолда 1998 йил Оила йили деб эълон қилинди.

Оила ва унинг соғлом ижтимоий мавзига эришиш инсон манфаатларига қаратилган барча тадбирларнинг сарлавҳасига айланди. Ўзбекистон ривожланган транспорт коммуникациялари тизимига эга. Темир йўл ва автомобиль транспорт коммуникациялари тармоғи республиканинг энг олис туманлари ва аҳоли манзилгоҳларини ўзаро пухта боғлаб туради.

«Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси ИКАО аъзоси бўлиб, унинг таркибида Тошкент аэропортидан ташқари яна 12 та минтақавий аэропорт мавжуд. Шулардан 3 таси халқаро тоифадаги самолётларни қабул қилишга мослаштирилган.

Мустақиллик қўлга киритилгач, қўшни давлатлар ва жаҳон миқёсига чиқишни таъминлайдиган транспорт йўлларини барпо этиш ишлари авж олиб кетди. Президентимиз И.А.Каримов ёзганларидек, «Марказий Осиё республикалари, Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ЭКО) га кирувчи бошқа мамлакатлар ўртасида ҳукуматлараро шартнома тузилди ва Тажан-Сарахс-Машҳад темир йўлини қуриш амалга оширилди бошлади. Бу темир йўл Пекинни Истанбул билан боғлайдиган «Транссиё» магистралининг таркибий қисми ҳисобланади».

Ўзбекистон темир йўллар қурилишида иштирок этиш билан бир қаторда, Хитой ва Покистонга олиб борадиган Андижон-Ўш-Эрон-Қашқар, шунингдек, Бухоро-Сарахс-Машҳад-Техрон ва Термиз-Хирот-Қандаҳор-Карочи автомобиль

йўлларини қуришга ҳисса қўшган ҳолда қатнашишдан ҳам манфаатдор.

Ўзбекистон ҳозир ҳудудий транспорт коммуникациялари ишини жонлантириб юборди. Узунлиги 342 километр бўлган Навоий-Учкудук-Султон Увайс-Нукус ҳамда узунлиги 223 километр бўлган Ғузор-Бойсун-Қумқўрғон магистралли қурилиши ва Ангрен-Қўқон автомобиль йўлини таъмирлаш ишлари бошлаб юборилди.

Бундай ишлар фақат мустақиллик туфайли, мустақил давлатнинг улуг даражалари асосидagina амалга оширилиши мумкин.

Шу кунларда Ўзбекистонда «Моторолла» (АҚШ), «Сименкс», «Алкател» (Германия), «ДЭУ» (Жанубий Корея) сингари етакчи чет эл компаниялари билан ҳамкорликда республикаимиз телекоммуникация тармоқларини қайта таъмирлаш ишлари фаол олиб борилмоқда. Замонавий телекоммуникация ва компьютер тизимлари, уларнинг техникасини ишлаб чиқарадиган қўшма корхоналар вужудга келтирилмоқда.

Демак, Ўзбекистонда ўзига хос ва мос стратегик режалар асосида истикбол сари йўналтирилган шундай иқтисодий, сиёсий ва маънавий тараққиёт дастурлари ишлаб чиқилганки, уларни амалга ошириш, ўз навбатида, Ўзбекистоннинг келажак буюк давлат эканлигидан, жаҳон тараққиёти андозаларига тезда етиб олишидан далолат беради.

Барча ислохотлар, барча саяё-ҳаракатлар инсон учун, унинг равнақи ва салоҳияти учун, шахсий, оилавий ва умуммиллат миқёсидаги манфаатлар йўлида олиб борилмоқда. Бу масалалар Президентимиз Ислам Каримовнинг китобида ҳар томонлама очиб берилган.

МУЗЕЙЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТУБДАН ЯХШИЛАШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА

Ўзбекистон ҳудудида қадимдан шаклланган музейлар тизимини янада такомиллаштириш, уларнинг халқнинг маънавий-ахлоқий камолотида тутган ўрнини ошириш, музей фондларида сақланиб келаётган халқимиз бой тарихини, мустақиллигимиз одимларини акс эттирувчи ноёб, нодир экспонатларни авайлаб-асраш, ўрганиш, бойитиб бориш, дунёга олиб чиқиш ва тарғиб қилиш, улардан халқимиз онгига миллий гурур ва ғфтихор, истиклол ва Ватанга садоқат туйғуларини кучайтириш йўлида кенг фойдаланиш, музейларни замон талабларига мос юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаб, жаҳон музейшунослиги тажрибаларини қўллашга зарур шарт-шароитлар яратиш мақсадида:

1. Республикаимиздаги Маданият ишлари таъминоти, бошқа вазирлик ва идораларга тегишли барча турдаги мавжуд музейлар фаолиятини мувофиқлаштириш, қўллаб-қувватлаш ва уларга зарур илмий-услубий ёрдам кўрсатишни таъминлаш мақсадида Маданият ишлари вазирлиги қoшида музейларни қўллаб-қувватлаш республика «Ўзбекмузей» жамғармаси ташкил этилсин.

Давлат органлари ва жамоат ташкилотлари ҳамда турли муассасалар, шунингдек, хорижий ташкилотлар жамғарма ҳаммуассислари бўлиши мумкинлиги инобатга олинсин.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жамғарма низомини белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказсин.

2. «Ўзбекмузей» фаолиятининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгилансин:

музейларда ўзбек халқининг бой маданий мероси, унинг инсоният тарихидаги ўрни, тараққиёт босқичларини ҳаққоний акс эттириш ҳамда замонавий ри-

вожланиш истикболларини чуқур ўрганиб, миллий мустақиллик ғояларига мос экспозициялар яратиш, музейшуносликда умуммиллий сиёсатнинг амалга оширилишини таъминлаш;

мамлакатимиз фуқароларини чет элларда сақланаётган тарихимизга оид осори-атиқалар билан кенг таништириш ҳамда музейларимиздаги ноёб экспонатлар орқали халқ онгига умумбашарий қадриятларга, улкан ва бой миллий-маданий меросимизга ҳурмат-эҳтиром, Ватанимизнинг буюк келажигага комил ишонч туйғуларини тарбиялаш;

музейшунослик соҳасида халқаро алоқаларни, ўзаро фойдали ҳамкорлиқни ривожлантириш, Ўзбекистонда ва хорижда кенг ўргазма фаолияти орқали мамлакатимизнинг бой тарихи, бугунги ютуқларни дунё жамоатчилигига танитиш, музейларда сақланаётган ноёб экспонатларни жаҳон миқёсида тарғиб этиш;

худудий, идоравий бўйсунтишдан ва мулкчилик шаклидан қатъи назар музей фаолияти билан шу-ғулланувчи барча ташкилотлар ишини мувофиқлаштириш, уларга илмий-услубий раҳбарлик қилиш, илмий муассасаларни музейшунослиқни ривожлантиришда фаол иштирок этишга жалб қилиш;

музейлар фондидаги экспонатларнинг ягона рўйхатини юритиш, уларнинг муҳофаза шароитларини доимий, қатъий назоратга олиш, бу соҳада тегишли меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва бажарилишини таъминлаш;

музейшуносликка замонавий техник воситаларни татбиқ этиш, улардан самарали фойдаланишга оид дастурлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишга кўмаклашиш;

3. Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Ўзбекистон Фанлар академияси, Бадий академияси, «Олтин мерос» халқаро хайрия жамғармаси ҳамда тегишли вазирлик ва ҳоким-

ликлар билан биргаликда:

икки ой муддатда мамлакатимиздаги музейлар фаолиятини янада яхшилаш ва такомиллаштиришнинг илмий концепциясини ишлаб чиқсин ва Вазирлар Маҳкамасига тақдим этсин.

Бир ой муддатда мустақил Ўзбекистоннинг тарихи ва бугунги кунини тарғиб-ташвиқ қилишдаги алоҳида аҳамиятини эътиборга олиб, Ўзбекистон тарихи давлат музейи, Темурийлар тарихи давлат музейи, Халқ амалий санъати музейи, Ўзбекистон давлат санъат музейи, Самарқанд, Бухоро, Хива, Фарғона давлат музейи - қўриқхоналарининг ривожланиши ва молиявий таъминоти бўйича алоҳида дастур ишлаб чиқсин.

Дастурни амалга оширишни мувофиқлаштириш «Ўзбекмузей» жамғармаси зиммасига юксалсин.

Тегишли ташкилот, муассасаларнинг ушбу музейларга ҳомилийк қилиш ҳақидаги таклифлари эътиборга олинсин.

4. Адлия, Маданият ишлари вазирликлари Давлат боғжона кўмитаси, Фанлар академияси ва бошқа манфаатдор идоралар билан биргаликда икки ой муддатда ноёб маданий бойликларни сақлаш, мамлакатдан олиб чиқиш, мамлакатга олиб кириш ва шу масалалар билан боғлиқ бўлган бошқа муносабатларни тартибга солувчи қонун лойиҳасини ишлаб чиқсин.

5. Ноёб маданий бойликларни сақлаш, мамлакатдан олиб чиқиш, мамлакатга олиб кириш ва бошқа масалалар билан боғлиқ бутун масъулият Маданият ишлари вазирлиги (Х.Жўраев), Фанлар академияси (Т.Жўраев), Ички ишлар вазирлиги (З.Алматов), Давлат боғжона кўмитаси (Ў.Комилов), Ташқи ишлар вазирлиги (А.Комилов) ва Миллий хавфсизлик хизмати (Р.Иноят) зиммасига юксалсин.

6. Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Бадий академияси ва Давлат матбуот қўмитаси мамлакатимиз аҳолисининг музейшунослик маданиятини ошириш, уларни меросимиз ва қадриятларимиздан хабардор қилиб бориш ҳамда мутахассислар, музей ходимларининг музейшунослик соҳасидаги илмий ишларини чоп этиш, бу соҳадаги ютуқларни тарғиб қилиш, музей ходимларининг касбий малакасини ошириш мақсадида уч ойда бир марта ўзбек, инглиз ва рус тилларида чоп этиладиган илмий-амалий, маънавий-маърифий, рангли «Мозийдан садо» журнални таъсис этсинлар.

7. «Ўзбекмузей», унинг бўлим ва корхоналари, музейларнинг асосий ва қўшимча фаолиятидан олинадиган даромадлари 5 йил муддатга барча турдаги давлат солиқларидан, божхона ва бошқа тўловлардан озод этилсин.

Солиқдан озод этилиши натижасида йиғилган маблағларнинг соҳани янада ривожлантиришга, унинг моддий-техник негизини мустаҳкамлашга, шунингдек, ходимлари ижтимоий-

иқтисодий муҳофаза қилиш ишларига сарфланиши назарда тутилсин.

Турли ташкилот ва ҳомийларнинг даромаддан тўлайдиган солиқ бўйича базаси уларнинг музейлар фаолиятини яхшилаш учун ўтказадиган пул маблағлари миқдориغا монанд қисқартирилиши белгилаб қўйилсин.

8. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва Молия вазирликлари Маданият ишлари вазирлиги билан биргаликда музей ходимларини ижтимоий ғимоялаш ва ойлик маошларини ошириш юзасидан таклифларни ишлаб чиқиб, бир ой муддатда Вазирлар Маҳкамасига тақдим этсин.

9. «Ўзбектуризм» миллий компанияси, «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси бошқа манфаатдор ташкилотлар билан биргаликда етакчи музей ва қўриқхоналарни ўз ичига олган махсус халқаро туристик йўналишлар (турлар) ташкил этсинлар ҳамда уларга хорижий сайёҳларни жалб этиш юзасидан зарур тадбирларни амалга оширишлар.

10. Музейларнинг давлат ҳамда маҳаллий бюджетлардан маблағ билан таъминлашининг амал-

даги тартиби сақлаб қолинсин.

11. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги, Маданият ишлари вазирлиги билан биргаликда музей иншоотларини қуриш ва тўлиқ таъмирлаш ҳамда уларни замонавий жиҳозлаш учун зарур бўлган техника воситаларини сотиб олиш ва Фармонда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун зарур маблағларни 1998-1999 йилларда ажратсин.

12. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги бир ҳафта муддатда Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига зарур ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги таклифларни ишлаб чиқсин.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бир ой муддатда ушбу Фармоннинг бажарилишини таъминлаш юзасидан тегишли қарор қабул қилсин.

*Ўзбекистон Республикаси
Президенти И. КАРИМОВ.*

*Тошкент шаҳри,
1998 йил 12 январь.*

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ҚАРОРИ

«АЛПОМИШ» ДОСТОНИ ЯРАТИЛГАНЛИГИНИНГ 1000 ЙИЛЛИГИНИ НИШОНЛАШ ТЎҒРИСИДА

«Алпомиш» достонининг аждодларимиз ижодий даҳосининг бебаҳо бадий ёдгорлиги сифатида жаҳон халқлари эпик ижодиёти намуналари ичида алоҳида ўрин тутишини, унинг мустақил ривожланиш даврида миллат бирлиги ва маънавий уйғониши, миллий гуруҳ ва ўз-ўзини англаш рамзига айланганлигини, ушбу достон яратилганлигининг 1000 йиллиги ЮНЕСКОнинг 1999 йилдаги тадбир-

лари режасига киритилганлигини инобатга олиб ҳамда фольклор меросини авайлаб-асраш ва авлодларга тўла етказиш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси **ҚАРОР ҚИЛАДИ:**

1. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси, Маданият ишлари вазирлиги, Ёзувчилар уюшмаси, Ўзбекистон бадий академияси ва республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилиқ марказининг «Алпомиш» достони яратилганлиги-

нинг 1000 йиллигини 1999 йилда ЮНЕСКО иштирокида кенг миқёсда нишонлаш ҳақидаги таклифлари қабул қилинсин.

Ушбу санага тайёргарлик қўриш ва уни ўтказиш бўйича ташкилий қўмита таркиби тасдиқлансин.

Ташкилий қўмита тегишли вазирликлар ва идоралар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар

ҳокимликлари билан биргаликда бир ой муддатда тadbирлар ишлаб чиқсин ва уни амалга оширишга киришсин.

2. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси, Маданият ишлари вазирлиги, Ташқи ишлар вазирлиги, Бадиий академия, Ёзувчилар уюшмаси, республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, ЮНЕСКО ишлари бўйича миллий комиссия, Сурхондарё вилояти ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари биргаликда 1999 йилнинг октябрь ойида Тошкент шаҳрида «Алпомиш» дostonи ва жаҳон халқлари эпик ижодиёти» мавзuida харқаро конференция ва Сурхондарё вилоятида тантанали байрам тadbирларини тайёрласинлар ва ўтказсинлар.

3. Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги:

«Алпомиш» дostonи, умуман, халқ ижоди намуналари асосида театр спектакллари, адабий-бадиий композициялар яратишни кенгайтирсин;

Фанлар академияси ва Бадиий академия билан биргаликда етакчи музейларда этнографик кўргазмалар ташкил қилсин;

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, Фанлар академияси, «Ўзтелерадио» ва бошқа манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда Термиз шаҳрида 1999 йилдан бошлаб ҳар икки йилда бир марта фольклор асарлари ижрочиларининг мамлакат кўрик-танловини ҳамда халқаро фестивалини ўтказиш, энг яхши ижодкорларнинг асарларини ёзиб олиш, улар ҳақида телевидеофильмлар яратиш ишларини ташкил этсин.

4. Сурхондарё вилояти ҳокимлиги вилоятнинг ички

имкониятлари ҳисобидан Термиз ва Бойсун шаҳарларида замонавий дам олиш иншоотларига ва кичик спорт майдонларига эга бўлган «Алпомиш» боғларини ташкил қилсин.

5. «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни 1999 йилда «Алпомиш» дostonининг тўла наشريни ўзбек ва рус тилларида чоп этсин.

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси «Алпомиш» дostonининг танланма тўпламларини, жумладан дostonнинг қорақалпоқ тилидаги вариантини, дoston ҳақидаги тadқиқотлар ва илмий-оммабop рисоаларни чоп этишни режалаштирсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси:

«Алпомиш» дostonининг академик наشريни амалга ошириш ва хорижий тилларда нашр этиш масаласини ҳал этсин;

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси билан биргаликда 100 жилдлик «Ўзбек фольклор ёдгорликлари» тўпламларини нашрга тайёрласин ва 2001 йилдан бошлаб уни нашр этишга киришсин.

8. «Ўзбеккино» давлат-акциядорлик компанияси «Алпомиш» кўп серияли бадиий фильмини ва болалар учун мультипликацион фильмлар туркумини ҳамда атоқли халқ бахшилари ҳақида ҳужжатли-публицистик фильмлар яратишни режалаштирсин.

9. Ўзбекистон почта ва телекоммуникациялар агентлиги «Алпомиш» дostonи сюжети, умуман, халқ ижоди намуналари асосида ишланган суратлар, тасавури билан боғлиқ рамзлар, халқ бахшиларининг сиймолари акс этирилган почта маркалари, откриткалар ва конвертлар туркумини чиқарсин.

10. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва

спорт қўмитаси Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, дахлдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда 1998 йилдан бошлаб ҳар икки йилда бир марта миллий спорт ўйинлари - Алпомиш ўйинлари фестивалини ўтказсин.

11. «Ўзтелерадио» ва бошқа оммавий ахборот воситалари «Алпомиш» дostonи ва умуман ўзбек халқ оғзаки ижодиётининг жаҳон маданияти тараққиётидаги ўрни ва аҳамиятини кенг ёритсинлар.

12. Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги, «Жаҳон» ахборот агентлиги ва «Ўзтелерадио» «Алпомиш» дostonи яратилганлигининг 1000 йиллиги муносабати билан олиб борилаётган ишларни тарғибташвиқ қилиш, жаҳон оммавий ахборот воситаларини зарур маълумотлар билан таъминлаш чора-тadbирларини кўрсин.

13. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги «Алпомиш» дostonи яратилганлигининг 1000 йиллигини ўтказиш билан боғлиқ харажатлар республика бюджети ҳамда Сурхондарё вилояти маҳаллий бюджети, ҳомийлар ҳисобидан тенг улшларда қопланишини ҳисобга олган ҳолда маблағ ажратишни назарда тутсин.

14. Ушбу қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари И.Жўрабеков зиммасига юклансин.

**Вазирлар Маҳкамасининг
Раиси
И.КАРИМОВ**

**Тошкент шаҳри,
1998 йил 13 январь.**

ОСМОН - ҶУА, ҶОЛДУЗЛАР - ШАЪНАМ ҲАМРАЛАРИ

Алишер Навоийнинг барча асарлари Аллоҳ мадҳи билан очилади. Айни таъкид улуг мутафаккир ҳаётининг сўнигида яратилган «Маҳбуб ул-қулуб»га ҳам дахлдордир. Асар муқаддимасида Аллоҳ ва Расулulloҳ таърифида битилган шундай оҳорли фикрлар мавжудки, улар инсоннинг ўзлигини англашида улкан маънавий ҳазина сифатида хизмат қилади. «Маҳбуб ул-қулуб» сарчашмалари ва тарбиявий-ахлоқий моҳиятини тушунишда очкич вазифасини бажаради. Бинобарин дастлабки сатрлар Аллоҳнинг ҳар жиҳатдан мукамаллиги, шакли-шамойили ва зотини англашга инсон ақлининг заифлиги қилиши янглиғ иймон талабини акс эттиради. Бандаларга ва жисмлик ҳусусиятига эга бўлган бошқа мавжудотларга ҳос қусурли жиҳатлардан Уни холи ва пок эканлигидан хабар беради.

Улуг адиб манбаларда тўқсон тўққиз хил номланган Ҳақ сифатларидан иккитаси - «Азим» ва «Қодир» маъноларини ёритади. Бадий мақсад ифодасида Шарқ мумтоз адабиётида кенг истифода этилган истиора санъатидан моҳирлик билан фойдаланади. Худо қудратини улкан бокқа, бепоеъ осмонни эса ана шу бог саҳнидаги бир гулга («нилуфар») ташбиҳ қилиш орқали Аллоҳ азаматининг ёрқин тасаввурини яратади.

Ун саккиз минг оламнинг ҳар бирини ўзига ҳос ҳислат билан бино қилган Парвардигорнинг буюк

қудрат ва мўъжиза соҳиби эканлигидан дарак берувчи далиллар Қуръони мажиднинг бир неча сураларига дахлдор оятларда ўз аксини топган. Кўринадики, Алишер Навоий дастлаб бу қудратнинг бир учқунига - осмоннинг яратилиши ва унинг юлдузлар билан зийнатланишига эътиборни тортади. Бунда буюк мутафаккир фикрлари муаллақ турмай «Фуссилат» сурасининг 12-ояти каримасига таянгандир: «Бас, икки кунда етти осмонни барпо қилди ва ҳар бир осмонга (унга буюрилган) иши - вазифасини ваҳий қилди (билдирди). Биз қуйи осмонни чироқлар билан безадик ва (уни офат-балолардан) сақладик. Бу қудратли ва билгувчи зотнинг тақдир - ўлчовидир».

Улуг мутафаккир Аллоҳ исми ва сифатлари тақинини назорат билан ривожлантиради. Навбатдаги иқтибосда Ҳақнинг «Ғаний»лик ҳусусияти шарҳланганлигини сезиш қийин эмас: «Бениёзлиги жунбида чарх нигун бир гадойи ниёзманд ва чорасозлиги олдида даҳо буқаламун бир бечорайи ажз бийуванд (2)». Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом томонларидан «Қуръон»нинг учдан бирига тенг келиши эътироф этилган «Ихлос» сурасининг 2-ояти «Аллоҳус самод» бу ўринда ҳазрат Навоий битикларига асос бўлган.

«Вужуди мулоҳазасида офариниш номавжуд, зоти мутолаасида аввалин ва охирин буди нобуд» (2).

БИР ЛАҲЗАЛИК ҚАЛБ ЭНТИКИШИ,
ҒУНҲАДАРНИ ТИТРАТАР БЕСАС.
БАҲОРИМНИНГ ГУЗАЛ ЖАМОЛИ,
КҮНГИЛЛАРДА УЙҒОТАР ҲАВАС.

Синчиклаб назар солинса, ихчам жумлада Аллоҳнинг муслиму муслималар эътиқод қилиши керак бўлган беш буюк сифати ўз аксини топган:

1. «Мавжуд». Азалдан то абад бор («Аввалин ва охириин буд»). Яъни ҳаммиша мавжуд бўлган, бундан кейин ҳам бўлаверади.

2. «Ошкор». Тафаккур ёрдамида «мулоҳаза» юртиб, «мутаола» қилиб борлигини («буд») ҳис қилиш мумкин. Борлиқдаги Унинг қудратидан ҳалқ этилган ҳар бир мавжудот гувоҳлик бериб туради.

3. «Пинҳон». Матндаги «вуҷуд» зот маъносига эга. «Офариниш» эса яратилиш, дунёга келиш мазмунини ифодалайди. Демак, фикран муҳокама юритиш, ўйлаш билан Аллоҳнинг зотини аниқлаб бўлмайди.

4. «Аввал». Аллоҳ мавжудлигининг ибтидоси йўқ. У қачонлариди йўқ бўлиб, кейинча бор бўлган эмас. Мудом бор бўлган («аввалин...буд»). Ҳақнинг мазкур сифати исломга оид манбаларда «Қадим» деб юритилади.

5. «Охир». Аллоҳ мавжудлигининг ниҳояси йўқ. У абадийдир. («охирин...буд»). Парвардигорнинг ушбу сифати Илоҳий китобга дахлдор талқиқотларда «Боқий» деб ҳам аталади.

«Маҳбуб ул-қулуб» бадий услубига хос фазилатлардан бири Куръони мажид сураларига тегишли бўлган илоҳий калималарни жумларлар бағрида айнан келтирилишида назарга ташланади.

«Маҳбуб ул-қулуб» муқаддимасидан ўрин олган навбатдаги жумлада Парвардигор хайр-эхсон этгувчи - «Карим» ва ёлғиз ўзига хос илмий қудратга эга бўлган зот - «Олим» сифатида мақталади.

Аслида қайд қилинган Аллоҳнинг ҳар бир сифатини мадҳ этиш замирида юксак ахлоқий-тарбиявий мақсад ётади. Жумладан парвардигор илмининг бепойиблигини мақташдан мурод - биринчидан, инсон фарзандларини гурурланиб, ҳаволаниб кетиш илмидан асраш. Қанчаллик доғиманд бўлмасин, илми чекланганлиги, баъзи нарсаларнинггина билишини унга эслатишдан иборат. Иккинчидан, Ҳақ субҳонаху таоло илмидан ҳеч нарсга четда қолмаслигини инсон фарзандларининг ёдига тушириб, фақат зоҳирий эмас, ботиний, яъни одамнинг ўзигагина маълум бўлган пинҳоний ҳаракатлари, хаёлларидан ҳам Аллоҳ огоҳ эканлигини уқтириш. Инсонни яширин хатти-ҳаракатлари, фикру ўйларининг ҳам пок, ёмон ва нафратланарли ҳолатлардан холи бўлиши учун нафсининг ўткинчи истакларига қарши курашга чорлашдан иборат.

Тангри хайру эҳсон этгувчи зот («Карим») эканлиги шарҳидан мақсад эса - инсон назарини ғайбга, Парвардигорга тортиш. Одам зуриятини қилинган озгина инъом, хайр учун ўзи каби ер фарзандига қарам бўлиб, унинг қулига айланиб қолишдан сақлаш. Бани инсонга ҳақиқий ризқ берувчи - Аллоҳ, унга банда томонидан тақдир қилинган хайру саховатнинг асл манбаи ҳам Ўзи эканлигини унутиб қўймасликни тайинлаш.

Улуғ мутафаккир Аллоҳнинг исмларини эслатишини давом эттириб, «Қаҳҳор» ва «Жаббор» тасвирини қуйидагича беради: «Қаҳҳорлиги сорсори учурурга соби-ту сайёр настараниннг сочилгон яфроғлари, жабборлиги қуюни совирурга даҳри ғаддор байт - ул ҳузннинг тўқулган туфроғлари» (2). Қаҳри шунчалар қаттиқки, бир жойда муқим турувчи, тебранмас ва ҳаракатдаги, кезувчи юлдузларни настиран гулининг барглари каби учиради. Азамати, улуғлиги («Жаббор») шу даражадаки, унинг ғазаб шамоли золим дунёни ғам қулбасининг тупроқлари янглиг тўқади, совириб, хор этади.

«Маҳбуб ул-қулуб» дебодасидаги жумладан асосий мурод нотақдор қудрати билан оламни бунёд этган Яратувчининг «Холиқ»лик сифатини мадҳ этишдир:

«Йўқни бор қилмоқ ва борни йўқ қилмоқ онинг қудратига осон, бору йўқ ва йўқу бор онинг эҳсонидин умидвор ва қаҳридин ҳар осон» (2).

Кўчирилган иқтибосни ҳайратсиз ўқиш мумкин эмас. Сифати илоҳий тасвири чизилган бўлиқ мазмун юксак бадий либос билан ўралган. Сажъ санъати билан биргаликада Шарқ адабиётининг яна бир неча тасвирий воситалари бадий-фалсафий фикр ифодаси учун хизмат қилган. Сажъ ҳосил қилувчи «осон» ва «ҳар осон» калималари фикрий равонлик ва оҳангдорлиқни таъмин этиш баробаринда тажнис имкониятларини ҳам юзга чикарган (солда, энгил-қўрқувчи, қўрққан). «Бор» ва «йўқ» сўзлари маъноларининг зидлиги асосида тазод, уларни жуфтлаб, ўринларини алмаштириб: «Йўқни бор - борни йўқ; бору йўқ - йўқи бор» тарзида келтириш натижасида тарди акс санъати намойён бўлган. Айни бадий усуллар Аллоҳнинг васф қилинаётган сифатини ёрқин ифода этиш билан биргаликада Унинг бутун борлиқдаги нарсга ва ҳодисаларини ўз ичига олганлигини акс эттиради. Сўз ургуси тушган, асосий гоъвий-фалсафий мақсад масъулияти зиммасига юклатилган сўзларнинг («бор» ва «йўқ») бежирим такрори (тасбиг санъати) фикрий изчиллиқни таъмин этган. Бутун жумлани занжир каби мустаҳкам қамраб, шаклан ва мазмунан бош мақсадга - Аллоҳнинг барча оламларни улуг қудрат ила ихота қилиб турганлиги эътиборни қаратган.

Алишер Навоий Парвардигорнинг пайло қилувчилик ва ҳар ишни ўзи истаганидек қила олиш сифатига бир далил келтириш билан Унинг бутун оламни яратишдан муроди Инсон эканига ишора қилади «Бир овуҷ туғроғни малакут хайлида хилофат тахтига ўлтурмоқ Онга ярашуру ва йиллар малойиқаи муқаррабига пешволлик қилганнинг бўйнига лаънат тавқи Ул солар» (2). Улуғ адиб битиклари «Ҳижр» сурасининг 26-35-оятти карималари билан ҳамоҳанг: «Маълумки Биз инсонни - (одамининг асли) қора ботқоқдан бўлиб: (Одам) сурати берилгач - қуритилган лойдан яратганмиз... (Эй Мухаммад), эсланг, Парвардигорингиз фаришталарга: «Албатта, мен (асли) қора ботқоқдан бўлиб (одам сурати берилгач) қуритилган лойдан Инсон яратувчиман. Бас, қачон уни тиклаб, ичига ўз (даргоҳимдаги) жондан киритганимда, сизлар унга сажда қилган ҳолингизда йиқилдингиз» - деганида, барча-барча фаришталар унга (яъни Одамга) сажда қилдилар. Магар Иблис сажда қилувчилар билан бирга бўлишдан бош тортиди. (Шунда Оллоҳ) деди: «Эй Иблис, нечун сажда қилувчилар билан бирга эмассан?» У айтди: «Мен (асли) қора ботқоқдан бўлиб, (одам сурати берилгач) қуритилган лойдан сен яратган Одамга сажда қилувчи эмасман». (Оллоҳ деди: «Бас, ундан (яъни жаннатдан) чиқ. Энди сен: шак-шубҳасиз, (Менинг даргоҳимдан) қувилган - малъунсан. Ва албатта то жазо (қиймат) Қунигача сенга (барчанинг) лаънати бўлур» (175).

Ояти карималар тасвирида туғилган улуг мутафаккир мулоҳазалари замирида Аллоҳ ҳалқ қилган мавжудотлар ичра мумтози инсондир, деган маъно ётади. Яна унда Парвардигор томонидан шунчалар улуғлиги, азиз ва мукаррам этилган Одам авлодларининг рафтори - равиши ўша иззатга лойиқ бўлмоғи керак, деган талаб мавжуд. Алишер Навоий Аллоҳнинг яратувчилик қудрати маҳдида ояти карималарида таъиниш билан гурурга берилиб, Худо амридан бўйин товланган Иблис тақдирини инсон фарзандларига ибрат қилиб кўрсатади. Кибру ҳавога берилиш лаънатга сазовор ҳаракат амаллар домига тушиб қолиш учун сабаб бўлиши эслатилади.

Шавкат ҲАЙИТОВ.

«РАҚС - СЎЗСИЗ ҚЎШИҚДИР»

Хуморахон
Ихтиёрованинг
мўъжизакор рақслари
бир-биридан
мафтункордир.

«Зарафшон» фольклор-этнографик дастасининг раққосаси Хумора Ихтиёрова билан ўтган йили Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист унвони билан тақдирланган кунлари илк бор суҳбатлашган эдим. Хумора ўша кунлари шундай деганди: «Матбуотда тақдирланганлар рўйхати эълон қилинган кунни менга қўшалоқ байрам бўлди. Худди ўша кунни мен таваллуд топган кун эди. Биз санъаткорлар билан мустақиллиkning беш йиллик шодиёналарига тайёргарлик кўраётгандик. Режиссёр Рустам Хамидов микрофонда менинг номимни айтганда ўз кулоқларимга ишонмадим. Кейин, негадир оёқларимда куч қолмагандай ерга ўтириб қолдим ва ўз-ўзидан кўзларимдан ёш қуйилиб келаверди, келаверди. Бу қувонч ёшлари эди...».

Ўзбек миллий рақси ниҳоятда қадимий ва серкирради. Кейинги йилларда рақс санъатига эътибор қучайди. Умуман рақс - кичкина спектакль. Рақс факат ҳаракатлардан иборат эмас, унинг маънолари кенг.

- Хумора, бу касбни танлашингизга қим ёки нима сабабчи бўлган?

- Мен тасодифан раққоса бўлмаганман. Ўн ёшимдан бошлаб рақсга тушганман, хореография билим юртида тахсил кўрганман. Биз билан бирга ўқини бошлаган қўлчилик қизлар дарсларимиз ниҳоятда оғирлиги учун ташлаб кетишган. Агар

раққоса машаққат чекмаса, у ҳақиқий санъаткорга айланмайдиган, фақатгина оммабоп ўйинлар билан чекланиб юраверади. Биласизми, агар раққоса бўлмаганимда албатта юрист бўлардим. Биринчи устозим деб Юлдуз Исматованинг номларини тилга олишни истардим. Улар 1986-1987 йилларда Муқимий номида театрда ишлаган кезларимда «Шўх қиз», «Афғонча», «Хиндча» рақсларини ўргатганлар.

- Энг севиб ижро этадиган рақсингиз қайси бири?

- Ахмаджон Шукӯров ижросидаги «Наврӯзи аҷам» қўшинига тушадиган рақсимни жуда-жуда яхши кўраман.

- Нима учун?

- Билмадим, балки унда баҳор тароватини туйганим учун севарман. Ахир, баҳор яшариш ва гўзаллик фасли-да. Баҳорда ҳамма нарсаси уйғонади. Бундан ташқари гўзаллигини севмаган одам ораимизда топилмас керак.

- Бугунги раққоса, умуман, санъаткор қандай бўлиши керак?

- Раққоса, умуман, ҳақиқий санъаткорлар сингари энг аввало фидойи бўлмоғи керак. Бундан ташқари, бугунги раққоса тафаккури кенг, ижодий мушоаҳада қила оладиган бўлиши лозим. Фақат рақс билан чекланиб қолмасдан театр, кино, тасвирий санъат, бадиий адабиёт билан қизиқиши, фақат қизиқиши эмас, уларни тушуна билиши ҳам керак. Бунинг учун санъаткор қалбида дард бўлмоғи шарт. Дард деганда тушқун кайфиятни тушунманг. Мен бундай санъаткорнинг халққа, томошабинларга айтадиган гапини, ижодий фикрини назарда тутаяшман. Сир эмас, кўпгина раққосалар русча тарбия кўрганлар ва ўзбек мусикаларини яхши тушунмайдилар. Ахир фақат балетмейстрнинг айтганларини қилиб, муқом қилиб илжияверган билан рақс бўлавермайдиган. Раққоса ижро этаётган рақсдан аввало ўзи завқланиши, таъсирланиши керак. Шундагина томошабинда ҳам ҳис-ҳаяжон уйғонади. Рақс - бу сўзсиз қўшиқ. Ўзи қуйлаётган қўшиқ ўзининг юрагига таъсир этмаса, бошқаларга қандай таъсир қилсин! Бунинг учун раққосанинг маънавий дунёси бой бўлиши лозим. Гапнинг очиги, сиртдан ўта маданий, яъни энг сўнгги модада кийинган, аммо маънавий жиҳатдан қашшоқ одамлар анчаги-

на. Раккоса ҳар жиҳатдан - кийинида, муомалада, юриш-туришда ён-атрофдагиларга ўрнатқ бўлмоғи лозим.

Хайтда қандай шиорга амал қиласиз?

- Ойнинг ўн беши ёруғ бўлса, ўн беши қоронғу. Инсон ҳар хил қунларни бошидан кечиради. Хафа бўлган кезларимда ҳам, хурсанд бўлиб кетган пайтларим ҳам қалбимда шу сатрларни такрорлаб туришни хуш қўраман.

Одамлар ўртасида машҳур бўлиш яхшими ёки?..

- Мен Ўзбекистон телевидениесининг Ёшлик муҳарририяти томонидан тайёрланган «Омад филдирари» кўрсатувига чиққанымдан сўнг элга танилдим. Мен ота-онамни ҳам машҳур кишилар деб биламан. Муқимий театрининг актрисаси Марям Ихтиёровна, Бахтиёр Ихтиёровни танимаган одам республикамизда топиломаса керак. Лекин мен уларнинг соясида қолиб кетмай, ўз санъат йўлимини, ўрнимни топгим келади.

Бистингиздаги энг яхши рақсларни йиғиб фильм концерт қилишмоқчи деб фараз қилсак. Шунда қайси рақсларингизни киритар эдингиз?

- «Зарафшон қизлари», «Севинч», «Сўлим», «Нозлигим», «Наврўзи ажама», «Кўзинг хумор» рақсларини киритардим. Бу рақсларни Нарзиддин Шерматов, Вилоят Оқиловалар сахналаштиришганини ҳам айтиб ўтмоқчи эдим.

Нарзиддин Шерматов номларини тилга олдингиз. У киши эркаклар рақсини жуда ҳам ўрнига қўйиб ижро этади. Баъзи бир санъатшунослар кейинги вақтларда эркаклар рақси бир жойда депеншиб турибди, шунинdek, рақ ҳаракатларидagi баъзи бир ҳолатлар аёлларга хос тарзда ижро этиляпти, дейилмоқда. Сиз шу фикрга қўйиласизми?

- Нарзиддин Шерматов рақсларидаги кескирлик, шиддат менга ёқади. Тан олиб айтиш керакки, мамлакатимизда раққосалар қанчалик кўп бўлса, раққослар шунча кам.

Хуморахон, сизга толе ёр бўлсин, раққ сизнинг, сиз раққнинг парвозида бўлинг!

МОҲИНУР.

АКАДЕМИК МЕЪМОР

Ҳар куни эрталаб шаҳарнинг янги даҳасидан оддий, камтарин инсон – Ўзбекистон Республикаси Бадий Академиясининг ҳақиқий аъзоси Ботирбой ака Болтаев тарихий музейлар, ёдгорликлар томонга, Паҳлавон Маҳмуд мақбараларига - ишхонасига отланади. Йўлда учраб у билан саломлашиб сўрашган таниш-билишлар, дўсту ёронлар чехрасини самимий, беғубор табассум эгалайди. Қўллари кўксига «Йул бўлсин уста» дейишади.

Ботирбой ака Болтаев Хива шаҳридаги элакчилар маҳалласида 1949 йилда таваллуд топди. У Болтабой ота ва Бувижон онанинг олтинта фарзандининг тўнғичи эди. Ўрта мактабда ўқиш билан бирга қашшофлар уйининг наққошлик тўғрагидаги ранглар сеҳридан меҳр олди. Маънавиятнинг улғу жилolari уни Бериуний номли политехника институтининг архитектура қуллиётида 1968-1974 йилларда ўқишга, таълим олишга ундади. Ботирбой ака Тошкент шаҳар қурилишларида, республика лойиҳалаш ва тарихий ёдгорликларни таъмирлаш муассасаларида қурувчи, лойиҳаловчи ҳодим бўлиб кундузлари ишлади, кечкурунлари институтда илм олди. Ўқишни тугатгач, 1976 йилгача Тошкент шаҳрида сеvimли ишини давом эттирди. Шу йили Хивага келиб тарихий ёдгорликлар музейида иш бошлади. Бир неча йил ўтгач жамоа аъзолари музей-қўриқхона директорининг таъмирлаш ишлари бўйича ўринбосари вазифасига кўтаришди.

Ботирбой аканинг қалби оддий меъмор бўлиб, ижодий ишлашга ундарди. Унинг тинимсиз изланишлари, лойиҳалари, наққошлик, меъморлик касбига хос шуури, тафаккури ила Хива шаҳрининг кўпгина тарихий обидалари асл қиёфасига келди, кўркига-кўрк қўшилди, рангин жилolar мангулик қашф этди. Мадрасалар, масжидлар, миноралар, саройлар, қалъа деворлари, дарвозалар, мовий гумбазлар турфа жилolarга, маҳабатли, салобатли, ҳашаматли кўринишларга келишида хизматлари беқийёс бўлди.

Улғу инсон, донишманд аллома, ислом оламнинг буюк номиядаси бўлган Паҳлавон Маҳмуд бобоимизнинг 750 йиллик юбилейига Ботирбой ака муносиб фарзандлик ҳиссани кўшаяптилар. Мўтабар зиёратгоҳ Паҳлавон Маҳмуд мақбараларидаги ички ва ташқи безаклар, рангоранг мутаносиб жилolar, ички кўриниш ва ҳолат барчани ўзига жалб

этади, инсоният заковати иқтидорининг нақадар улғулигини кўрсатади. Авлиё Паҳлавон Маҳмуд ҳикматларидан, рубоийларидан, ҳадисларидан анчаси мақбара пештоқларига, равокларига араб илмосида жо қилинган. Битиклар, ўтмиш жилolarи мужассам бўлган мақбараларда ҳозирги таъмирлаш жараёнларида Ботирбой ака ўғиллари Ойбек, Шўҳратжон, шоғирдлари Баҳодирхон ва кўпгина ҳамкасблари иймон ва чин этиқод ила Куръони қарим оятларини, Паҳлавон Маҳмуд ҳадисларини қайта-қайта тиловат қилишади, юксак маънавият соҳиб эkanликларини амалда намойён этишади. Муқаддас мақбаранинг фидойи, ҳалол, эзгу-истаклар ила олий ва асрий қиёфасига, кўркам ҳолатига келишда камтарин Ботирбой аканинг ишлари таҳсинга сазовордир.

Ҳалоллик, тўғрилиқ, эзгулик каби фазилатлар соҳиб Ботирбой аканинг Бухорои Шарифнинг тарихий ёдгорликларини таъмирлашга ҳам тақлиф қилишди. Мусулмон олами-нинг буюк пири, авлиёси Баҳодуддин Балогардон Нақшбандий зиёратгоҳи, масжидлари, мақбараларига кўрк, мангу жило бағишлашда Ботирбой ака, ўғиллари, шоғирдларининг хизматлари салмоқли бўлди.

Амир Темури бобоимиз номи билан боғлиқ Шахрисабздаги Оқсарой, Гумбаз Сайдон, Кўк гумбаз масжиди каби иморатларнинг ўз аслига келтирилишида, қайта тиклашда, турфа нақшлар билан жило беришда, таъмирлашда Ботирбой ака шоғирдлари, ҳамкасблари билан анча йиллар фаол қатнашдилар. Ўзбекистон Бадий Академиясининг дастлабки ҳақиқий аъзоллигига Ботирбой ака Болтаев ҳам сайландилар.

Уйқусиз тунларда чизилган лойиҳалар, бетиним изланишлар, ҳарақатлар ила яратилаётган кўҳна ва қадимий Хива шаҳрининг дарвозалари, миноралари, арку айвонлари, саройлари мадрасаю мақбаралари, мовий гумбазлари жаҳон аҳлини, чет эллик меҳмонларни ҳайратга солиб келмоқда. Маъмур Академияси заковатидан, Паҳлавон Маҳмуд маънавиятидан, алломаю донишмандлар дурдоналаридан баҳра олиб, амалда тадбиқ қилаётган сермахсул, бунёдкор замондошимизга муваффақиятлар тилаймиз.

**Йўлош ПАНАЕВ.
Хоразм.**

Соҳибқирон қиёфасида Ўзбекистон халқ артисти Теша Мўминов.

Театр ва драматургия

ШАХСНИ КАШФ ЭТИШ САНЪАТИ

(Соҳибқирон ўзбек драматургиясида)

Миллий бадий ва илмий адабиётда бурун ҳам Амир Темур номи ва ишлари тилга олинган, унга турли даражада муносабат билдирилган бўлса-да Соҳибқирон образи яратилмади.

Бугунги кунда истиқлол шарофати билан Соҳибқирон Амир Темур образини яратишга қизиқиш кучайди, унинг тўғрисида бир нечта драматик асарлар яратилди. Булар қаторига О.Ёкубовнинг «Фотиҳи музаффар ёхуд бир париваш» асари, А.Ориповнинг «Соҳибқирон», Асрор Самаднинг «Соҳибқирон Темур», Тўра Мирзонинг «Амир Темур» ҳамда «Амир Темур ва Тўхтамишхон» драмаларини киритиш мумкин.

О.Ёкубовнинг драмасида Темур маийши муҳитда кўрсатилади. Асарда унинг муҳаббат «саргузаштлари» берилди. Қирқ йил ором билмасдан буюк давлат қурган Амир Темур ифвоҳасад ва фиску фужур муҳитида

салтанатнинг тақдирдан хавотирда кўрсатилади. Драмага Темурнинг севиқли хотинларидан бирига хуштор бўлиб қолган меъмор тўғрисидаги халқ ривояти асос қилиб олинган. Муаллиф буюк саркардани ошику беқарор қиёфасида кўрсатишни мақсад қилиб қўяди. Драматург аёлларнинг нозу истиғнолари, қувликлари, нутқи ва психологиясини етарлича кўрсата олган. Уларнинг нутқида ўзбек аёлининг фикрлаш тарзи, миллий характери ўз аксини топган.

Тўра Мирзонинг «Амир Темур ва Тўхтамишхон» драмасида тарих жумбоқларидан бири бўлган Амир Темур ва Тўхтамиш муносабатлари асосий мавзу бўлган.

А.Ориповнинг «Соҳибқирон», Тўра Мирзонинг «Амир Темур», Асрор Самаднинг «Соҳибқирон Темур» драмаларида эса Соҳибқироннинг тахтга чиққанидан бошлаб, то умрининг охиригача бўлган фаолияти тасвирланган.

Драмаларда Темур фидойи ватанпарвар, жасур саркарда сифатида кўрсатилади. «Бор бойлигим - Ватанга муҳаббатим», - дейди «Амир Темур» драмасида тасвирланган Соҳибқирон. Унинг асосий мақсади - туркий элни бирлаштириш. Шу мақсадга тўсқинлик қилган кишини асло кечирмайди ҳам, ёқламайди ҳам. Тожга ҳирс қўйганлиги учун ўғли Мироншоҳни вазифасидан бўшатиб, қаттиқ жазога мустаҳқиқ этади. «Салтанат ишида ота-бола йўқ», - дейди Соҳибқирон. Шоҳ эса эл бошида эмас, тахтда ўтириши керак.

А.Ориповнинг драмасида Амир Темур «Музаффар бўлганим учун ҳақ эмасман, ҳақ бўлганим учун музаффарман», - дейди. У ер юзининг иллатларга тўлиб кетганлигидан зорланади, ўзини заминни разолатдан халос қилмоққа даъват этилган деб ҳисоблайди. Айниқса, иккинчи саҳнанинг бошланишидаги Темур монологиди Соҳибқирон характери ва фаолиятининг гуманистик ҳамда ватанпарварлик мазмуни ёрқин очилади. Қизиғи

шундаки, ушбу монологада гап урушга даъват, қон тўкиш, янги ерларни босиб олиш тўғрисида эмас, аксинча, давлатни бошқариш, тинчлик, адолат, юртни обод қилиш, иймон-этиқод, илм-маърифат тўғрисида боради.

Амир Темури султон Боязидга қарши юриш қилар экан доим бир нарсадан истиҳола қилади: ўз қавмига қарши қўшин тортишнинг эл-халқ ва келажак олдида қандай баҳоланишини ўйлайди. «У ҳам туркий, мен ҳам туркий», - дейди Темури Боязидни кўзда тутиб. Елдириб Боязидга қарши юриш қилган Соҳибқирон ўзининг бу ишини рақибнинг такаббурига, манманлиги, насроний аёлга уйланиб, дину имонини оёқ ости қилганлиги ва шахсий муносабатларда ҳақорат гаплар гапириб, густоҳлик қилганлиги билан оқлайди.

Шоир ва драматурглар олдинги босқичларда Амир Темури шахсига фақат салбий муносабат билдирилганини инкор этишга ҳақли равишда интилар эканлар, эндиликда яна бошқа ўшандай бирёқламаликка - фақат Амир Темури ёқлаш, унинг барча ҳаракатларини оқлаш йўлига ўтиб олмасдан, Соҳибқирон тақдири, характерининг чуқур таҳлил қилиш йўлидан боришлари, унга инсон сифатида қарашлари ўринлидир.

Абдулла Ориповнинг «Соҳибқирон» драмасида Амир Темури инсон ва подшоҳ сифатида ички интилишлари билан таҳлил қилиб кўрсатишга уриниш бор.

Одил Ёқубов драмасида мавзу тақозоси билан Амир Темури образи анча олдилаштириб, соддалаштириб кўрсатилган. Лекин Амир Темурининг анча содда кўрсатилиши барча ўринларда ҳам етарли асослаб берилмаган. Масалан, у юриш олдида режаларининг сирларини савдогарларга очиб қўяди, юриш тартиби ва йўналишини ошкор қилади. Ўзининг даъвати билан кириб келган рафикаси Биби Сардорни сўрамасдан кирдинг деб, қис-

товга олади. Шу ўринда 60 ёшга бориб, ер юзини каттагина қисмини ишғол қилган ва буюк давлат тузган, унда қаттиқ тартиб ўрнатган Темури наҳотки ўз саройида тартиб ўрнатмаган бўлса, наҳотки унинг хотини саройнинг тартиб-қоидаларидан беҳабар бўлса, деган андиша кечлади.

«Фотиҳи музаффар...» драмасида бир қатор характерларнинг тўқнашуви жиддий можароларга олиб келмайди. Бунинг сабаби - асарда яхлит конфликтнинг ўзи йўқ. Бори ҳам воқеалар ривожига катта таъсир кўрсатмайди. Сулувқўз билан сарой муҳити, Боязид билан Амир Темури, Сағрагул билан Ақчагул, Темури билан меросхўрлар орасидаги конфликтлар алоҳида кўзга ташланмиш туради. Бироқ бу икки конфликт ҳам асардаги асосий драматик ҳаракатни қувват билан таъминловчи манбага айланиб қолмайди. Чунки Амир Темури «бир париваш асир»га айлантирган вазият тўрт кўринишли драманинг биринчи кўринишидаёқ тугайди. Шу билан Соҳибқиронни ошиқу беқарор мавқеида кўрсатиш имкони тамом бўлади. Кейинги кўринишларда Сулувқўз билан Амир Темури бир-биридан бутунлай узоқда ҳаракат қиладилар. Энди Амир Темури «ошиқу беқарор» эмас, мамлакатнинг бирлиги ва осойишталиги ҳақида қайғурувчи саркардага айланиб қолади.

Демак О. Ёқубов драмасида иккита ҳамиртуруш бўлиб, бири - Амир Темури «ошиқу беқарор» бўлса, иккинчиси - Амир Темури - саркарда. Концепцияларнинг биринчиси асарнинг бошларида қўйилади ва асар охиригача давом этмайди, иккинчиси асарнинг иккинчи ярмисидан бошланади. Бизнингча, битта драма учун ушбу икки концепциядан биттасини ечишнинг ўзи етарли эди. Асар концепциясининг яхлит эмаслиги унда драматик ҳаракатнинг бирлигига эриша олмаслигининг асосий сабабидир.

«Соҳибқирон Темури» ҳамда «Амир Темури ва Тўхтамышхон»

драмаларида баъзи персонажлар характери ва муносабатларидаги ўзгаришлар етарли даражада психологик далилланмайди, бир қатор масалалар ҳалдан ташқари жўнлаштириб юборилади.

Ўзбек драматурглари биргина асарда илжои борича Соҳибқирон ҳаёти ва фаолиятининг барча асосий босқичларини кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Афтидан мафкуравийлашган тажовузкор тузум туфайли узоқ вақт саркарда ва давлат арбоби, донишманд, Соҳибқирон бобокалонимиз тўғрисида бор ҳақиқатни билолмай келган халқимизга батафсил маълумот бериш ҳамда унинг ҳаёти ва ишлари билан мафкурани туйғусини тарбиялаш кўзда тутилган бўлса керак. Фикримизча, Соҳибқирон Темури тўғрисидаги ҳозирги драмаларимиз кўпроқ бадиий-эстетик мақсадларни эмас, маърифатпарварлик мақсадларини кўзда тутиб ёзилганга ўхшайди.

Амир Темурининг тарих олдидаги хизматлари, қилган ишларининг ижтимоий аҳамиятини очиш тарихчилар вазифаси саналса-да, унинг инсон сифатидаги фазилат ва иллатлари, руҳий дунёси ва ички ихтилофларини очиш, ҳуллас, Темури шахс сифатида кашф этиш адабиётнинг вазифасидир.

Азим РАХИМОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар
уюшмасининг
аъзоси, филология фанлари
доктори.

НУТҚ МАДАНИЯТИ

Нутқ шундай бир кудратли қуролки, унинг воситасида инсон ўзининг барча қирлари, ўйлари, истаклари, интилишларини тўлиқ баён эта олади. Нутқ нафақат алоқа воситаси, тарбия воситаси ҳамдир. Алишер Навоий ёзган эди:

Сўздурки, ишон берур ўлиққа жондин,
Сўздурки, берур жонга хабар жондин.
Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ андин.

Лев Толстой бу ҳақда шундай мулоҳаза юритган эди: «Сўз буюк нарсас. Шунинг учун ҳам буюкки, сўз билан инсонларни бирлаштириш, сўз билан уларни бир-биридан юз кўрмас қилиб юбориш мумкин, сўз билан меҳр қозониш, сўз билан нафрат ва адолатга йўлиқиш мумкин».

Инсон онги, ҳислари, туйғуларидан таранг тортилган мусиқий торларга ўхшайди. Бироқ улар мусиқий торлардан ҳам минг қарра мураккаброқ. Бир одамга қандай гапларни қай оҳанг билан айтиш зарурлиги тўғри белгиланса, уч-тўрт оғиз сўзданок, унинг ҳиссиётлари тўқчилана бошлайди, айтилган гапларнинг қандай натижа бераётганини сезиб турасиз. «Сўз айтишдан аввал, ҳар дақиқада сен сўз ортидан келадинг оқибати йўла», деган эди И.П.Павлов. Сиз инсонга сўз орқали таъсир қилиб, уни қуддиришингиз ёки йиғлатишингиз, унда яшашга иштиёқ уйғотишингиз ёки бу иштиёқни сўндиришингиз мумкин. Афсуски сўзнинг бу кудратли кучига ҳамиша ҳам етарли эътибор берилмаётганлиги.

Одамлар ўртасидаги ўзаро муомалага эътибор қилсак, керакли гапни ўз пайтида айтишга эътибор бермаслигининг асосан уч ҳолатига дуч келамиз.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ. Айрим ота-оналар ўз болаларига, тарбиячилар тар-

бияланувчиларга, ўқитувчилар ўз ўқувчиларига, раҳбарлар, бошлиқлар ўз қўл остидаги ходимларига таъсир кўрсатиш мақсадида сўздан кўра бирор чора-тадбир қўллашни маъқул кўрадилар. Масалан, бола кўчада узокроқ ўйнаб қолса ёки бирор бола билан уришса ёхуд кийимларини кир қилиб қайтса, она ёки ота боласини кўчага бошқа чиқармасликка ҳаракат қилади. Ўқувчи дарс пайтида шўхлик қилса ўқитувчи уни синфдан чиқариб юборади. Ишчи ёки ходим бирор хатоликка йўл қўйса, раҳбар ҳайфсан беради ёки ишдан бўшатади ва ҳоказо. Ҳамма жойда шундай бўлмаслиги мумкин, лекин шундай ҳолатлар учраб туради.

Тўғри, инсонга таъсир қилишнинг восита ва усуллари кўп. Аммо икки оғиз сўзга тенг келадиган бошқа бирор таъсирни топиш қийин. Баъзан мана шу икки оғиз ўринли гапни ўйлаб топа олмайсиз, ўйлаб топсак меъёри билан айтолмаймиз, кўпинча буни арзимаган нарсас деб ўйлаймиз.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ. Айрим ота-оналар, тарбиячилар, ўқитувчилар, раҳбарлар сўзнинг таъсир кучига ишонадилар, бошқа чора-тадбирдан кўра сўз билан таъсир қилишга уринадилар. Аммо уларнинг ҳаракатлари кўпинча зое кетади, баъзан эса тескари оқибатга олиб келади. Нега шундай?

Кимга нима дейиш кераклигини пухта ўйлаб кўрмасдан, қайси сўзга қандай оҳанг бериш кераклиги ҳақида бош қотирмасдан оғизга келганини айтaverиш, қичқирик-бақириклар билан, ўринли-ўринсиз киноялар билан, танбеҳ-надоматлар билан, дўк-пўписалар билан тарбиявий таъсир кўрсатаман деб ўйлаш мутлақо нотўғридир.

Нутқ маданиятида дилдаги гап тилга қўниши, дилингиз билан тилингиз ўртасида зиддият бўлмаслиги керак. Сўзни аниқ ва раво

талаффуз этишингиз, чайналмасдан, эзмаланмасдан, қисқа, лекин таъсирли гапиришингиз лозим. Сизни тинглаётган одам болами, каттами, сизга тобеми, йўқми, бундан қатъи назар, ўзингизни у билан тенг тутушингиз, унинг мулоҳаза қилишига, ўйлаб қўришига, сизга жавоб қайтаришига, лозим бўлса, эътироз билдиришига имкон беришингиз зарур. Муомала маданиятининг асоси ана шулардир.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ. Биринчи ҳолатда сўзнинг тарбиявий таъсир кучига нисбатан эътиборсизликини кўрсак, иккинчи ҳолатда сўз орқали таъсир қилишнинг йўлларини билмасликини эътироф этган бўлсак, учинчи ҳолатда нутқ маданиятидаги паллапартишликка эътиборни қаратмоқчимиз. Хўш, болалар юқоридagi фазилатларни қаердан ўрганади? Албатта, биздан, ота-оналардан, катталардан, тарбиячилардан ўрганади. Лекин айрим ота-оналар бунга эътибор бермасдан, болани дудмол, грамматик хижатдан нотўғри қурилган, қисқартирилган ёки шеваларга асосланган гап-сўзлар билан эркалайдилар.

Натижада бу нарсас нутқ маданиятининг, муомала маданиятининг шаклланишига зарар келтиради.

Умуман, нутқ маданиятига эътиборсизлик билан қараш ҳоллари ҳамма ёшдаги, ҳамма касбдаги одамлар ўртасида учраб туради. Ўқитувчиларнинг ўқувчиларга ўзаро муносабатларида, педагогик кенгаш йиғилишларида, ишлаб чиқариш жамоаларидаги йиғинларда олий ўқув юртлири ўқитувчилари орасида ва хатто радио, телевидение, матбуотда ҳам нутқ маданиятини ўстиришга етарли эътибор бермасдан, паллапартиш қўлланаётган мужмал гапларга тез-тез дуч келамиз.

Катта мансабдор, нишондор ёки илмий даражали айрим шахсларнинг оддийгина икки оғиз гапни

БЕХБУДИЙ ҲАЖВИЁТИ

қозоғза қараб ўқиб бериши тингловчиға ғалати туюлади. Қўчаларда телеинтервью олувчи бирор ўтиб бораётган одамни тўхтатиб, жуда оддий бир масала бўйича икки оғиз гап айтишни илтимос қилганда, ҳалиги одамнинг тиржайиб, нима дейишини билмай қотиб туриши, ёки палапартиш мантиқсиз икки оғиз гап айтишини қандай изоҳлаш мумкин?

Нега одамларда нутқ маданияти бунчалик пасайиб кетган? Бунга асосан иккита сабаб бор:

биринчиси, Шўро ҳокимияти йилларида ўзбек тили макъеи ниҳоятда пасайиб кетган эди. Неча ўн йиллар давомида руслаштириш сиёсати олиб борилди. Рус тилини билганга оқ йўл, йиғилишда битта ҳам рус бўлмаса-да, аммо русча гапиришлар, бутун ҳужжатларни русча расмийлаштириш одат бўлиб қолган эди. Ўзбек хонадонларида русча гаплашлар, кўнчили болаларини рус мактабларида ўқитар эдилар.

Натижада русчани ҳам, ўзбекчани ҳам яхши билмайдиган, иккаласини аралаштириб гапирадиган авлод етишиб чиқди.

Иккинчи сабаб шундаки, болалар тарбиясида нутқ маданиятини шакллантиришга эътибор берилмади. Тарбия «тўғри ўтир, тўғри тур» каби бир неча панд-насиҳатлардан иборат бўлиб қолди. Болаларни муомала маданиятининг энг зарур қоидаларига ўргатиш ўрнига ҳўжақўрсинга баланд парвоз коммунистик руҳда тарбиялаш ҳақида гапирилиб келинаверди. Ўзбекистон мустанқиллига эришгач, ўзбек тилига давлат мақоми берилди, юқоридаги хатоларни тузатиш пайти келди.

Аммо бу борада қилинаётган ишларни қоникарли деб бўлмади. Шарқона гаплашиш, сўзлаш санъати истеъмолдан чиқиб кетган. Фикрлашимиз ҳам, сўз тўзишимиз ҳам, гапиришимиз ҳам – ҳаммаси оврупа. Бу касалиқдан қўтилиш пайти келмадики?

Тарбия тизимида ўзбек тилида раван ва ифодали, таъсирли гаплашув қўнқималарини ҳосил қилиш бош масала бўлиши керак. Бу борада ота-оналар олдида катта масъулият турибди. Аввало ота-оналарнинг ўзлари ўзбек тилини яхши билишлари керак.

Тил миллатнинг биринчи, энг муҳим белгиси, миллий маданиятнинг асоси, ўзаги.

Нутқ маданияти энг муҳим инсоний фазилят эканлигини унутмаслигимиз керак.

Маҳмудхўжа Бехбудий Туркистон миллий уйғониси ҳаракати-жадидчиликнинг ғоявий ва ташкилий раҳбарларидан бири, лирик ҳамоат арбоби, олим, ёзувчи ва публицист эди. У ўлкада ҳўм сўриб келётган феодал колоклик ва рус мустанқакчилиги зулм-асоратларига қарши курашди ва ҳалқни илим-маърифатга, зиғға, зғзуликка, ижтимоий фаолликка чақирди. Адиб ўз ғояларини оммага етказиш учун вақтли матбуотнинг муҳимлигини сезиб, Самарқандда «Самарқанд» газетаси (1913) ва «Ойна» журнали (1913) ни нашр этишга бошқаш бўлди. Мазкур нашрлар ўзбек миллий матбуотининг илк нашрларидан бири сифатида ўша давр ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта роль ўйнади, ўз саҳифаларида матбуотнинг турли жанрлари билан бир қаторда ҳажвий публицистикага кенг ўрин берди.

«Самарқанд» газетаси ва «Ойна» журнали махсус сатира ва юмор органлари бўлмаганликлари учун улардаги материаллар асосан жиддий таҳлил услубида бўлар, бу ҳўсусят М.Бехбудий асарларига ҳам тааллуқли эди. Лекин бу ҳол мазкур нашрларда ҳажв бутунлай йўқ эди, деган маънони билдирмади. «Самарқанд» газетасида фелъетон-памфлет каби ҳажвий публицистик жанрлар деярли учрамайди. Аммо «Ойна» журнали гарчи ижтимоий-сиёсий, адабий-илимий журнал ҳисобланса-да, жиддий танқид билан бир қаторда ҳажвий танқиддан ҳам бир қадар фойдаланди. Масалан, М.Бехбудий ўз асарларини мавзуларга мос тилда, маълум маънодаги фалсафий ҳўсуларас услубида ёзса-да, унинг тили жонли, ҳалқ тилига яқин, унда ҳажв, кулгу унсўрлари анча кенг намоён бўларди. Адибнинг публицистик ижодидаги бу ҳўсусятини олимони И.Балдаўф биринчи бўлиб, ниҳоятда нозиклик билан илғаб олган:

«Бехбудий турли мавзулардаги мақоалари ўқувчиларга ширали тилда, нимқулги оҳангларда тақдим қилади. Одатда муаллимлар ҳар доим кўрсатиш бармоқларини юқорига қўтариб, бирор нарсадан оҳанглантриб туришди. Маҳмудхўжанинг муаллим сифатидаги шундай ҳўлати унинг бирон мавзуни изоҳлаган пайтдаги юмористик руҳига бутунлай зиддир. Адибнинг мақоаларида эса бу икки бир-бирига зид ҳўлат ғайритабиий равишда уйғунлашиб, ўқувчиларни ўзига тортувчи оҳангабо айланган» (И.Балдаўф. Маҳмудхўжа Бехбудий Фалстинда. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1993 йил, 21-май.)

Олмон адабиётшуноси айтган бу нозик руҳ Бехбудийнинг асарият мақоаларига тааллуқлидир. Унинг «Ойна»да босилган «Саёҳат хотиралари» асарида адибнинг ҳажв қилиш учун Саудия Арабистонига боришда қўрган-кечирганлари ҳўқоя қилинган. Бу асар гарчи жиддий услубда ёзилган бўлса-да, тасвирланаётган айрим ҳаётий лавҳалар, салбий ҳўлатлар берилишда беҳитиёр кулгили оҳанглар пайдо бўлади.

Адиб асар давомида «Баъзи ҳўларнинг киссаларига ақчалари бўлб сарф этилмасдан ёлғондан ўзларини мискин олишлари», баъзилари эса «анча олдин пиширилган сассик

гўшларни ёки нонни қаламбирга бостириб еб, устидан қой ичиб, оҳири қабзият бўлишлари»ни тасвирлайди. Бу ҳўлар ҳам кишида ачиниш ва жирканиш тўғўсини уйғотди.

Адиб ўзининг «Ох, банклар бизни барбод этди!» деган мақоласида фелъетонга ҳўс бўлган киноя усулини қўллаиди. Биз бу усулни асар сарлавҳасиданоқ сезишимиз мумкин. Ёзувчи бу сарлавҳада қўйилган киноявий тасдиқни инкор қилар экан, яъни ўша даврдаги иктисод, тижорат соҳасида дўч келинади-ган инқирозларнинг сабабини очиб берад экан, яна публицистик усул - житобдан фойдаланади:

«Ох, банклар бизни барбод этди! Шундайми? Албатта, йўқ. Бас, нима бизни барбод этди? Нодонлик, ҳўсобиқсизлик, тўғри ақл ва тарбиясизлик бизни барбод этди!» («Ойна», 1913 йил, 19-сон).

Бехбудий «Танқид сараламоқдир», деб номланган мақоласида эса ижтимоий танқиднинг моҳиятини, унинг матбуот учун зарурлигини очиб беради.

«Ойна»да босилган ва Бехбудий қаламига мансўб деб таҳмин қилинган қўйдаги фелъетонда эса ҳаёт ички-чикирларини фўш қилишда енгил юмордан фойдаланилган. «Ҳўшим келмайду» деб номланган бу фелъетон учун ўзига ҳў шакл танланган:

«Истайманки, қаламини қўлимга олиб қўрган ва зийтган сўзларимдан «Ойна» мажалласининг ўқувчиларига бир неча қалами галатирогини ёзайин, лекин ҳўшим келмайду... Истайманки ёзайин: бу яқин вақтларда катта кишиларимиздан бири катта тўй қилиб, неча минг сўмлар сарф қилинганда факир одамлар ва бенаво талабаларни ёдига ҳам солмади, лекин ҳўшим келмайду...

Истайманки ёзайин: боиларимиздан бири талабалар учун беш сўм иона тиланганда бермай, ҳар байрамда рус хонимларини зиёфат қилуб юз сўм-юз сўм сарф қиладур ва ўзини энг муқаддас ва диндор одам ҳўсоби қиладур. Ох, ҳўшим келмайду».

Мазкур фелъетонга «Ҳўшли» деб имзо қўйилган. Унга идорадан шундай жавоб берилган:

«Идора: Эй! Одамларга тош отмоққа ҳўшингиз келадурку! Оҳистароқ отинг, «Ойна»га тегмасун!» (1913 йил, 11-сон).

Гарчи юқоридаги фелъетон бевосита Бехбудий томонидан ёзилган деб айта олма-сак-да, идоранинг жавоби унинг қаламига мансўб бўлиши мумкин. Бу эса адиб ижодидаги ҳажвий публицистиканинг яна бир қўрасини - киноявий кулги, пичиндан фойдаланганини кўрсатиб турибди.

Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ,
Тошкент давлат ўниверситети
журналистика факультетининг
доценти, филология фанлари
номзоди.

Санъатшунослик номзоди Икром Раҳимжонов барҳаёт бўлганда бу йил олтинчи ёшни қоралаган бўлур эди. У ўзбек театршунослик илмида олим ва мураббий сифатида из қолдирди.

И.Раҳимжонов Тошкент вилоятининг Эркин қишлоғида дунёга келди. Шу ердаги ўрта мактабни тугатгач, Москвадаги Давлат Санъат институтида таҳсил олди. Ҳамза номидаги академик драма театрида адабий эмакдош лавозимида ишлади, сўнг Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида илмий ходимлик қилди, аспирантурага кириб ўқиди. Атоқли олим, санъатшунослик доктори, профессор, ёш истеъдодлар кашфиётчиси ва мураббийси Муҳсин Қодировнинг илмий раҳбарлигида «Ўзбек сахнасида ҳажвийлик» мавзусида диссертация ёқлади. Шундан сўнг умрини педагогик фаолиятга бағишлади. Аммо таъкидчиликдан воз кечмади. Талайгина спектакллар, артистлар ҳақида тақризлар, мақолалар ёзди. «Саҳна ва ҳажвийлик», «Абдулла Қаҳҳор ва ўзбек театри» рисолаларини яратди. Яқинда олимнинг машҳур санъаткор Ҳожи Сиддиқ Исломов ҳақидаги қўлёзма асари топилди. Қуйида шу асардан бир лавҳа эълон қилинмоқда.

ҲОЖИ СИДДИҚ ИСЛОМОВ - ОСИП

Н.В.Гоголнинг «Ревизор» комедияси устида бир йилдан ортқ олиб борилган машғулотлардан қутилган мақсад студия кўзлаган профессионал малака бериш программасининг ҳам асоси, ҳам якуни бўлган дейиш ўринли. Чунки «Ревизор» комедияси устида ишлаш жараёнида эгалланган профессионал малака Ҳамза номидаги театрнинг кейинги йилларда яратилган ва босқич ҳисобланган спектаклларида яққол кўринди. Сабаби кечинма санъати ўзбек театрнинг негизи бўлиб қолди. Ҳожи Сиддиқ ҳам «Ревизор»даги Осип ролини яратиш жараёнида янги типдаги театрнинг профессионал актёри сифатида бўй кўрсатди.

Ҳожи Сиддиқнинг кечинма санъати сирларини эгаллаш борасидаги дастлабки қадами Осип ролидан бошланди. Роль тақсирмотида саҳналаштирувчи режиссёр В.Канцель студиячиларнинг ташқи кўринишини эмас, балки ижодий имкониятларини ҳисобга олди.

Режиссёр барча кучни комедияни ижтимоий сатира услубида ҳал қилишга қаратди. «Кан-

цель репетиция вақтида у ёки бу ролянинг устида студиячиларни соатлаб тўхташиб қоларди, - деб ҳикоя қилади Шариф Қайумов. - Комедияда акс этган тарихий давр ҳамда ундаги кишилар образи биз студиячиларга бегона бўлганлиги учун юрагимизга тез ўтирмас эди. Бу эса педагогдан студиячиларга чуқур ва ҳар томонлама тушунча беришни тақозо қиларди. Қаҳрамон тушиб қолган ҳолатни эса фақат ўзимизга таҳлил қилдиарди. Уддасидан чиқа олмасакгина ўзи шарҳлаб берарди». Шунга қарамадан актёрларнинг кўпчилиги Гоголь образларини тезда тўғри англаб етмадилар. Уларда образнинг характерли хусусиятларини ўқиб олиш жуда қийин кечди. Бу ҳол комедияда қатнашган деярли барча актёрларда мавжуд эди.

Маннон Уйғур «Ревизор»нинг студия давридаги постановкасига, жумладан, Ҳожи Сиддиқ Осип роли устидаги ишига тўхталиб, ёзган эди: «Айниқса, Осип ролини ижро этган Ҳожи Сиддиқ кўп қийналди, чунки Ҳожи Сиддиқ ўзининг табиий талантига кўра,

комик пландаги ролларга лаёқатли артист эди. Шунинг учун ҳам у ҳар икки сўзнинг бирида ўзининг суяк-суягига сингиб кетган қизиқчилик ҳунарини ишга солаверарди. Баъзан Ҳожи Сиддиқ ўз ролининг ташқи томонига шу қадар берилиб кетардики, режиссёр уни қаттиқ танбёҳ билан ҳам тўхтата олмас эди. Режиссёр ундан саҳнада бирорта ҳам ўринсиз ҳаракат қилмаслигини, ижро этаётган персонажнинг бутун хатти-ҳаракати ва қилиқларини асослаб беришни талаб қилар эди».

Шунинг учун ҳам Канцель уни тўхтатишга ва бу ўринсиз хатти-ҳаракатнинг тағида қандай маъно ётганини, бу билан актёр томошабинга нима демоқчи эканлигини асослаб беришни талаб қилган. Актёр, Осипнинг меҳмонхонада бир ўзи қолган пайтидаги кўринишида, айниқса, ўринсиз ҳаракатлар қилар эдики, мазкур саҳна Хлестаков образини очишда ёрдам бериш ўрнига уни пасайтирар, вазиятни сувайтириб юборар эди. Ҳожи Сиддиқнинг Осипи эса масҳара-бозга айланиб қоларди. Уни бун-

дай нокулай вазиятга солган нарса, биринчидан, унинг импровизаторликка ишқибозлиги бўлса, иккинчидан, Исломовнинг ҳали образ психологиясини очиш йўллари билмаслиги эди, албатта.

Ҳўш, Ҳожи Сиддиқ нима учун Осипни даставвал тўғри тушуниб етмади? Нега кичкина бир эпизодик образ донғи республикага кетган улкан санъаткорнинг қалбига сингмади? Бунинг сабабини аниқлаш учун Исломовнинг икки йирик ижодий муваффақиятига мурожаат қилсак, шундагина Осип ролда рўй берган ижодий «тўсиқ»ни англашимиз мумкин. Булар «Қоровул уйқуси»даги босмачи ҳамда Карло Гошчининг «Маликаи Турандот»даги тўртта ниқобнинг бири - Панталоне ролларидир.

«Маликаи Турандот»да студиячилар асосан Вахтангов номли театрнинг постановкасини такрорлайдилар. Мазкур спектакль бирор янгиликни очмасдан, бошқа ижодкор новаторларнинг ихтироларини ўзлаштирдик, бу хусусият ўзбек актёрларининг маҳакасини ошириб, ижодий тажрибасини бойитди. Энг асосийси, айниқса, Ҳожи Сиддиқ учун «замонавий театрда импровизациянинг мақсадини тушунишда сезиларли аниқлик киритди». Вахтангов театри постановкасининг услуби ўзбек актёрларига импровизацияни ижрода истаганича шартлиликка кенг йўл очиб бериш билан бирга, стихияли хатти-ҳаракатларнинг йўлини беркитди. Оқибатда образга нисбатан кинояли муносабат актёрнинг спектаклдаги маъсулиятини ҳар галгидан оширди. «Маликаи Турандот»да янгидан жонланиб, бу сафар ўзгача сифат касб этди ҳамда бу хусусият ижро тарзи ва услуби сифатида кўринди.

«Ревизор»даги Осип роли «Қоровул уйқуси» пантомимасидаги босмачи, «Маликаи Турандот» эртақ-пьесасидаги Панталоне ролларига нисбатан кўлам ва имконият жиҳатдан кичик бўлишига қарамай маълум тари-

хий шарт-шароит ва тугалланган матнга эга эди. Тайёр матн асосида тимсол яратишга ўрганмаган Исломов учун Осип роли катта меҳнат талаб қилди. У Осипнинг характеридаги психологик томонларни ўрганишга мажбур бўлди. Саҳнада гапиришдан кўра кўпроқ индамайдиған, аммо бундай дамларда тили ўрнида вужуди гапирадиган крепостной хизматкорнинг қиёфасига кириб, унинг фикри-ўйи билан яшаши керак эди. Ҳожи Сиддиқ мана шу сукутда яшаш туйғусини ўзига кашф эта олмай хуноб эди. Ҳожи Сиддиқ тушунчасини ижрога татбиқ етолмасди. Сўз ҳаракатга, ҳаракат эса ҳолат мантиғига тўғри келмасди. Чунки Ҳожи Сиддиқ эгаллаши керак бўлган ижро мактабининг талаби, айниқса, қаҳрамон психологиясидаги ўзгаришларнинг мантиққа мувофиқ бўлиши Ҳожи Сиддиқ учун янгилик эди.

Репетицияда Ҳожи Сиддиқ аниқ тушунган дамларида Канцель талаб қилган йўлдан борар, унинг кўрсатмаларига тўла амал қиларди. Лекин бу кўп давом этмасди. Ўзи бунга истамагани ва сезмагани ҳолда эски йўлга бурилиб кетаверарди. Яна режиссёр репетицияни тўхтатишга, ҳолатни қайтадан шарҳлашга актёрни мажбур қиларди. Бундай дамларда унинг «нега», «нима учун?» саволлари айниқса кўп такрорланарди. Натижада, режиссёр билан актёр ўртасида образ психологиясини яроқдорларча бўлақларга бўлиш ва уларни ўрганиш бошланарди. Канцель репетициялар давомида Ҳожи Сиддиққа актёрнинг вазифаси инсон психологиясини очишдан иборат эканлигини ва бунга эришишда актёр яратётган қаҳрамони яшаган муҳитда яшай билиши лозимлигини, яшай билиш эса актёрнинг бунга тўла ишонишдан келиб чиқадиган якун эканлигини такрор ва такрор уқтирарди. Ҳожи Сиддиқнинг маҳоратида эса яна шу хусусият образ талаб қилган даражада эмаслиги туфайли Осип ҳозирча типик образ сифатида

гавдаланмайди. Актёр Осипнинг ҳолатига қираман деб ҳарчанд уринмасин ўзининг «севимли» йўлга бурилиб кетарди.

«Ревизор» комедияси устида ишлаш жараёнида студиячилар реалистик маҳорат методини ўрганиш билан бирга, бу методга элтадиган, бундай қараганда кўзга кўринмайдиган, амалда эса катта аҳамияти бўлган йўл-йўриқларни ҳам ўрганадилар.

Канцелдаги кунт билан машғулот ўтказиш, ўргатиш, ундаш, илҳомлантира билиш хусусияти Ҳожи Сиддиқни энг самарали натижаларга олиб келди.

Ҳожи Сиддиқнинг Канцель бошлаган йўлга аста-секин бурилиши ва ижодий изланишларнинг хотимаси сифатида Осипнинг Гоголь комедиясида тасвирлаган кампан, бироз тўнғроқ, тўпори бўлиб гавдаланиши Канцель тўғри йўл тутганлиги, хизматлари зое кетмаганлиги намунасидир. Режиссёр-педагог учун Ҳожи Сиддиқни «синдириш» ва янги йўлга буриш чинакамига мушкул масала эди.

Қувонарли томони шундаки, Ҳожи Сиддиқ чекинмади, изланишда давом этди, қийинчилик билан бўлса-да, янги ижрочилик услубининг нозик томонларини ўзлаштирди, кечинма санъати ижро принципларини эгаллашга муваффақ бўлди. Шундай қилиб, Ҳожи Сиддиқ кунт билан ишлаши, ўрганиши туфайли Осипнинг реалистик образини яратди. Осип ролида у образнинг ташқи қиёфаси билан ички психологик кечинмасини чуқур ва ишонарли қилиб очишга муваффақ бўлди.

Икром РАҲИМЖОНОВ.

ЖУДА КИЧИК БОЛАЛАРГА ВА ЖУДА КАТТА КАТТАЛАРГА

Ув, болалар бундай ўйнаманг,
Бир насихат қилайин,
кариб копти деб ўйламанг,

хей, болалар бўлмайти,
ғир-ром ўйнаманг,
кўнгил тўлмайти,

ахир, сиздан умидимиз,
эл-юрт деймиз,
ғам еймиз,
ўйнасанг, тўғри ют деймиз,

хилласиз,
сизлар бўлса уч-тўрт бўлиб,
ўзингиздан кичик болани,
ғўр болани,
зўр болани чаласиз,

оғир бўлар,
олғир бўлмас,
зўр болалар - «латта»лар,
бу гапимни сизлар туғул,
тушунишар катталар;

бўлимасин ватан пора-поррага,
кўпайсин у минглаб карра-каррага,
чалинганлар эмас, билинг хозирдан,
чалганлар ҳеч етмас, манзил-маррага!

ЯХШИ КУНЛАР

Яхши кунлар келар, болалар,
кўёш каби очилган кунлар,
турналар ҳам арғимчюк солар,
осмонларга сочилган кунлар,

турналарга бокиб катталар,
сизлар каби қўяр энтиқиб,
яхши кунлар келар, албатта,
баҳтингизга бағрин кенг тулиб.

яхши кунлар келар, болалар,
жийда гули каби муаттар,
бағрингизга бир юрт ишк солар,
Аллоҳ берган бўлук муҳаббат!

СОҲИБСИЗ УЙ ЁКИ ОЙНАСИЗ ДЕРАЗА

Иккинчи кават.
Кўрмаганман бундай жиддий
чехрани.
Чўчиб кўнган оппоқ каптар рўмоли.
Иягига қафтлари пайванд.
Етти-саккиз яшар
кизалок
демакка
бормас, тилим,
бирок... кизалок!
Икки кўзи - икки олам
уй билан банд.
Тикилган.
Одамгамас бирок.
Нуктага.
Атроф эса оппоқ,
оппоқ,
Эҳ, оппоқ!

Менинг кўзим ўзимдан
йирокка сузиб борар,
ёлборадир кўзингга
ва сўзингга ёлборар.

Жимлик овутди бизни,
совутмас сўзимизни.
Бахт сийлар изимизни
ва излар ўзимизни!

Йўлдош ЭШБЕК

БАМАЖ

Бокмас ҳеч кимга.
Йўқ.
Кўрмас ҳеч кимни.
Истамас?!
У қанот ҳақида ўйлайди яна.
Фаришта дейсиз!
Ухламасдан туш кўрар аниқ,
тушларида учоди узок,
учиб-учиб қуйлайди яна.
Неча йилки...
Бекинмас.
У нуктани топгунча тинмас!

ИЗЛАР

Қор юзида изимиз,
изимизда кўзимиз,
қачон висол айлашар
йўл мисол жим сўзимиз.

Гуллар совуқда қакшар,
изимиз гулга ўхшар!
Толпинар келар яқин
ва ишлар - қоча бошлар.

ШИРИНЛИКЛАР

Пахтаободлик Урайимжон тоға
хотирасига

Хаёт ширин эмас экан жуда ҳам,
орамиздан олди сиздай хотамни,
махаллада яна битта сахий кам,
чарх кўп кўрди кўли очик оламини,

хувиллаган каби кўча мунғайди,
болалар ҳам кам чопишар чувиллаб,
уй-уйга кириб олса ўнғайдир,
тор кўчадан бахт ўтади зувиллаб,

унинг кўли кўлингиздай очикмас,
йўллари ҳам ғуж эмасдир болага,
гарчи кўча болалари очикмас,
дил кўчаси ёпик эмас нолага,

кечқурунлар ишдан қайтса катталар,
махаллада билинади ўрингиз,
эрқалашиб кимнинг кўлин таталар,
болаларнинг дил тубида тўрингиз,

бу дунёнинг кўчалари кўп экан,
йўл бошида сиздай тоға йўқ экан,

биз кўрдикки, кайда бола тўп экан,
қуртоб мўлу, лекин қўллар чўғ экан,
тортишади ўзларини болалар,
қўзларини аста ерга оларлар,
эслашади, лекин сиздай хотам йўк,
қуйдиради қўнгилларин совуқ чўғ,

гарчи кўпда қуртоб бору, канди бор,
лекин ҳаёт каттик қўлдир, панди бор,
оч қолгандан эмас, асло болалар,
меҳрингизни қўмсаб чекар нолалар,

унсизгина ох уришар, булар мард,
сабр билан жим юришар, гарчи дард,
химматингиз боис кўча қулажак,
кўчамизда кўлдир Тоға бўлажак!

Балки шудгор шудгорнинг оти -
балки бағрим,
айдархоми бу жондорнинг оти -
балки қаҳринг,
синов?

Билмам.
Нимадир бўлди,
корая бошлади ва
окаргандай бўлди яна,
бу тонгми
десам
хуфтон олди
ок Шом экан.

Мен жазирада
қолдим
иссик қозонда
сахрода
қудук кўрдим
орзум қада
хаёлим қада
сароб бўлса бордир
қўйинг тушунинг
шоҳ-поҳ билан менинг ишим йўк
хар қалай мен
қудук кўрдим.

тупроқ кўча дарё бўлиб
оккандай бўлар
дуржун гуллар косасига нур тўлар
сарин еллар бағрига бўй қўюлар
ховур тўлар
тупроқ кўча дунё бўлиб
табассум қилар
ёккандай бўлар.

ТОМЧИ

Кипригингдан томчи узилар,
мен нима деб юпатай сени:
«бўш келма факат!»

тизилар-да балки сизилар
томчилар бўйи нокча, эни -
дунёча бўлса керак, дунёча...
шафкат,

жилмайда сал, бош кўтар,
шабнамга ўхшамас, чирокка ўхшар -
меҳр ёши...

БҲАМЖМА@НЖ

Ботар қўксимга
омоч -
аждар оёғи,
килгум умид, сабр... ўқсимам,
очик сиёғим,
окар қўксим бўёғи,
битар жондор синоғин.
Сохиб ерни абгор қилмагай -
хеч ким бекор шудгор қилмагай...

Бир Ок Қўш
пастлаб келдию бошимга
пешонамни силаб ўтди.
Қўтарилиб кетди.
Канотини ёздими, йигди?

ТУПРОҚ КҶЧА

Катта кўчага чиқиб,
ёзаман тупроғига:
туғилиш ягона
яшаш ягона
ўлим ягона

тупроқнинг устига гулдай бош қўйган
ёзувлар
гулдай бош кўтарар
мен ўйлаб қоламан
ва дарҳол
«ягона» баргларин ягона қиламан
япроқлар ўрнида гуллар очилар:
туғилиш
яшаш
ўлим
бу сўлим гулларнинг бари

ҳақ экан

ягонамас
йўллар ҳақ экан
хар нарса кўп экан
қувонч ҳам
ғам ҳам
ягона экан факат Яратган Эгам

Насимларга жон ифдорсан,
Юлдузлардек мовий қорсан,
соғинчларга булок суви,
булоқларга янғроқ торсан

Бинафшанинг тушимисан,
сен жонимнинг қушимисан,
кишаним бойчечакнинг,
ё фалакнинг ишимисан?!

Нечун жимсан, кайдадурсан,
булутдами, найдадурсан?
Ташна диллар очсин чирой,
қачон, қачон кайтадурсан?!

ИСТИҚЛОЛ ГҲАХАНИ

Олов ёнар, ёнар гуриллаб,
забтидан юлдузлар майдадир,
босқинчи зулумот зириллар,
бешафкат лашқари кайдадир?!

Тоғ билан тенглашар нам соям,
дарахтлар - илиқлик... ҳамсоям,
чекинар қуюқ тун - бўлоқ тун,
бу Юк Тун - қуюқ Тун!

ОҲАНГЛАР ШАЙДОСИ

Сулув сой, соҳилинг сўлимдир, баҳор
келдиму?
Мажнунтол қокилин тарабди, билдор
келдиму?
Сарин ел таратар гулларнинг ҳар ён
бўйини,
Гул юзли, гул бадан, кўзлари ҳумор
келдиму?

Субҳи содикда республика радио
тўлкинлари орқали «Зарафшон» даста-
сининг истеъдодли хонандаси Муяс-
сар Қосимова ижросида таралган бу
қўшиқни илк бор эшитганда бутун вужу-
димизни аллақандай завқу сурур чулғаб
олганидан энтиқиб кетгандик. Хай-ҳай,
қўйнинг ботиний сехри, шеърнинг таъ-
сир кучи, хонанда овозининг жозибаси
шунчалик бўлар-да!... Шеърга нақадар
мос оҳанг басталанганлиги бизни хай-

ратга солди. Шеър муаллифи Тошпўлат
Аҳмад эканлигини билсак-да, оҳанг
ижодкори кимлигини аниқлаш фикри-
га тушиб қолдик. Ниҳоят, қўйни истеъ-
додли бастакор, Бухоро халқ қўшиқлари
ва Шашмақоми билимдони, Ўзбекист-
тон Бастакорлар уюшмаси аъзоси Ориф
Атоев яратганлигини аниқлагач, оҳанг
басталаниши тарихи, санъаткорни ўзига
хос ижодий йўли ва услуби билан тани-
шиш мақсадида унинг хонадонига таш-
риф буюришни ихтиёр этдик.

Бастакорнинг мўъжазгина ижодхо-
наси... Тўрдаги деворда атоқли мақом-
хон устозлар Ота Жалолов, Левица ҳо-
физ ва машхур танбурчи Маъруфжон
Тошпўлатовнинг шамойили акс этган
сувратлар, ён деворда эса дутор, тан-
бур ва шаштор сингари миллий қолғу

асоблари қосилгик. Жавонда Ҳофиз,
Жомий, Навоий, Ҳилолий ва Бедил ғаз-
алиётлари қатори, 1924 йилда
В.Успенский томонидан нотага туши-
рилган «Шашмақом»дан бошлаб, Аб-
дурауф Фитрат, Бобокул Файзуллаев,
Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин
Шаҳобов ва академик Юнус Ражабий-
ларнинг ноёб китобларига тизиб
қўйилган.

Ориф акадан санъат соҳасига кириб
келиши тафсилоти, унда Бухоро халқ
ижодиётига меҳр уйғотган омиллар
ҳақида сўрадик.

- Мен Бухоро тумани ҳудудидаги
Кўчқумар қишлоғида таваллуд топган-
ман, - дейди мезбон. - Болалик кезла-
римда қишлоғимдаги ҳар бир тўчо маъ-
ракага Домла Ҳалим, Левица ҳофиз,
Қори Камол, Шохназар Соҳибов, Фаз-
лиддин Шаҳобов каби ҳушовоз хонан-
да ва созандалар келиб хизмат қилган-
ларини ҳамон эслайман. Улар иштирок
этган йиғинларда Шашмақомнинг наср
ва мушқилот қисмларидан шўъбалар
ижро этиларди. Шу билан бирга, улар-
нинг истаги билан шу қишлоқлик халқ
қўшиқларининг ном чиқарган ижрочи-
лари - маверғиҳонлардан Ашури Ғўлун-
ги, Уста Ёдгори Рикоби, Усмон Барот,
Баракка - Маржон ва дадам Ота Саид-
лар жўр бўлишиб, ўзларининг ҳазил-

Бир ўт ёнар менинг кўксимда,
ёнар сенинг кўксингда ўн ун!
Э, фигон, ўқсима, ўқсима,
ёмон ўқсима!

Тун бағри ўйилар, қуёлар
юлдузлар туйғудай туюлар,
тўкилар музаффар ёш мисол!
Шайтон - бу тун...қувилар!

Дарахтлар киприги милтирар,
ёмғирга, нурларга чайилиб,
У, фарёд! Кўп уз-зок калтирар,
Аҳ, менинг кўксимдан айрилиб.

Жилмаяр атласда шафаклар,
отилар нурдарё - дур ханда,
саждадан туришган тарафлар,
юришган сен ёккан гулханга!

СУВОРИЙНИНГ ҚўЛЛАРИ

Киприкка қўнган қапалак,
очилгай ғунча мужгон,
титрама, бўлма ҳалак,
жон қапалак, жон...

қўлга қўнган, хай ари,
сенда ақлнинг бари,
гул бўлиб очилгай қўл,
бармоқлари сенга йўл.

Яқин келган, хей қуёш,
муз эмас, елкада бош,
этагингни йиғиб ол,
шуълалардай ёнар соч.

Жайхун-Сайхун, ёш эмас,
Чавандознинг қўллари...

...Буллар тоғдир, тош эмас,
туши ёнар - чўллари.

УЗИЛАР ТУЛПОРЛАР ТУШОВИ

Йирокда хайкириб қарвон чалар
бонг,
Товушлар узилиб келади элас.
Осмон элагидан қуюлади тонг,
Қафасдан учди эпкиндай нафас.

Шафтолу танида сачрайди шафак,
Мункиб умтилади рангоранг уқпар,
мудрок туйғуларга инади шафкат,
ерлар кўтарилар, пастлайди қўқлар.

Тулпорлар узади сада тушовин,
олдинги оёқлар уфқка устун,
чавандоз, сенинг-да юрарми овинг,
уйқуни тарк эт, эй, халойик учун!

Заминда чумоли қарвони шитоб,
Турнарлар қатори қўқка хошия,
қапалак отланди - ох, унсиз хитоб!
портлар қўзқорин - бошда шамсия!

Камалак қўз очар дур қўйлак кийиб,
Бутпурги хас-шаклар чиганок мисол...
Қафасдан бўшалган озода қўйлар
оқимида елкан кўтарар хаёл!

НАМОЗ ЎҒРИ¹

Она тулпроқ, ғаминг арир
Сахар келдими?!
Бўлча титрок, қўзинг ёрир
Махал келдими?!

Тўлғонасан, тугён урар
Бир он келдими?!
Гўрўғлидай полвон кўрар -
Адолоти посбон кўрар
Замон келдими?!

Она тулпроқ, тугён урар
Нахор келдими?!
Алпомишдай ўғлон кўрар
Бахор келдими?!

Она тулпроқ, сен тўлғонар
Бир сўз келдими?!
Ёдгор бахтга сен чулғонар
Наврўз келдими?!

1986.

**1. Бойлардан, тексинхўрлардан
мол, дон-дун ундириб
камбағалларга бўлишган халқ
қажрамони. Шу ном билан эл
орасида машхур бўлгани учун биз
ҳам ўзгартиришга
журъат этолмадик.**

**2. Сўзма-сўз таржумаси янги
қун. Бу ерда янги замон
маъносида қўлланган.**

мутойбабол кўшиқларини куйлаб, қишлоқ ахлини хушнуд этардилар... Афтандан, ана шу болалик таассуроти хозирга қадар мени тарқ этмаган кўринади. Халқ кўшиқлари оҳангидаги жозиба таърифлаб бўлмас даражада гўзал ва ёқимли. Кўшиқнинг ўзи ўз оҳангини айтиб туради. Мана, қаранг:

*Маза дорад лаби ёр,
Маза-маза дорад лаби ёр.*

Биринчи сатрда оҳанг сокин, иккинчи сатрда «маза-маза» такрори унга шиддат бағишлаган. Куйлаганда бунини ҳис этмаслик - кўшиқ жозибасини кет-кизади...

Ориф Атоев кўшиқ ижрочилиги соҳасида ўз аъёналарига эга қишлоқ фарзанди сифатида улғайди, ҳали бошланғич синфларда ўқиган пайтларидаёқ мактаб бадий ҳаваскорлик тўғрисида қатнаша бошлади. Ўша даврларда республика миқёсида ўқувчиларнинг кўшиқ байрамлари ўтказиш аъёнаси айни авжда эди. Ҳаваскор яхкахон Орифхон ҳам шундай танловда қатнашишга азм этди. Ўшанда у Комилжон Жабборовнинг «Лолоҳон», Хайри Изомовнинг «Қаҳрамон қизлар» ва С.Туликовнинг «Дунё демократик ёшлари гимни»ни маҳорат билан ижро этиб, совринли ўринни олди. Бу шунчаки муваффақият бўлиб қолмади, балки хонанданинг кейинги қисматини белгилаб берди, ўшандан бери у созандалик қилади, кўшиқ куйлайди, куй басталаб келади.

Ориф ака Бухоро мусика билим юртини тугатгач, Ҳамид Олимжон номидаги Самарқанд вилоят мусикали драма театрида созандалик қила бошлади. Бу ерда Нажмиддин Ахроров, Мухиддин Ҳожиёв, Облокул Худойкулов, Қори Сирож Юсупов ва Ҳожи там-там каби мохир санъаткорлардан халқ кўшиқ ва куйлари ижросига ҳос локал услубларни ўрганиб олди.

Санъаткор театрининг концерт труппаси билан Душанбе гастролда бўлганида унинг ҳар бир чиқишини кузатиб турган забардаст ҳофиз, халқ артисти Аҳмад Бобоқулов ўзи раҳбарлик қилаётган Тожикистон давлат филармониясининг ашула ва ракс ансамблига ишга таклиф этди. Ориф Атоев бу ерда атоқли санъаткорлар, Тожикистон халқ артистлари Шохиста Муллажонов, Домлажан Назаров, халқ ҳофиз Зафар Нозимовлар билан бир муддат ишлаб, улардан тожик оҳанглари-нинг ўзига ҳос йўллари-ни ўрганди. Ниҳоят, у она-шаҳри Бухорога қайтиб, С.Айнинг номидига вилоят мусикали драма ва комедия театрида ўз фаолиятини давом эттиришга бошлады. Бу орада ҳарбийга қақарилиб, хизматни Андижон шаҳрида ўтказишга тўғри келди. Шунда бўлиб ўтган қизик бир воқеани Ориф ака шундай ҳикоя қилади:

- Бир куни хизматдан бўш пайтимда Собир Бобоевнинг «Ватан ишқи» спектаклини томоша қилгани вилоят театрига кирдим. Ҳали спектакль мусикасининг репетицияси кетаётган экан.

— Ҳадемай ўлкамиз гулларга бурканади, қизларжон!

Пьесадаги Субҳонкул ариясини чалишда созандалар анча қийналишгаётган, улар билан ишлаётган дирижёр асабийлашиб, арияни қайта-қайта чалдириб, ўргатаётган эди. Мен бунини бир лаҳза кузатиб турдим-да:

- Шу куйни чалиб берсам майлими? — деб сўрадим. (Буспектакль мусикасини Бухоро театрида чалган эдим-да!)

Дирижёр бўлса: «Нима, сен созандамисан? Майли, бир эшитайликчи?» — деб сазни қўлимга тутқазди. Мен арияни хатосиз, ўз темпосида чалиб бердим. Шунда театрининг бош дирижёри, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Муқимжон Ҳабибов:

- Театрда ишлашни хоҳлайсанми? — дея сўраб қолди.

Унга жавобан:

- Мен ҳарбий хизматданам, руҳсат беришмаса керак, — деб айтдим.

- У томони билан ишинг бўлмасин, — деди дирижёр. Эртасига мени қисм бошлиғи қақириб, шу кундан эътиборан театрга бориб ишлашимни тайинлади. Шу бўлди-ю, мен бетакорор созанда ва бастакор Фуломжон Ҳожиқулов ҳамда Холхўжа Тўхтасиновлар билан «Нодира», «Ватан ишқи», «Қумрининг муроди» каби спектакллarga жўрна-возлик қилдим, улардан созандалиғи бастакорлик сирларини ўргандим.

... Ҳарбий хизматдан бўшагач, Ориф Атоев назарий билимини ошириш мақсадида Бухоро давлат педагогика институтининг мусика факультетига кириб ўқиди. Сўнгра бир неча муддат Бухоро педагогика билим юрти, Бухоро маданият техникуми ва педагогика институтида талабаларга мусика илмидан сабоқ берди. Шу зайдла йил сайин ҳаётий тажрибаси оша борди, ижрочилик ва созандалик маҳорати тақомиллашди, хилма-хил ижодий жамоалардаги мулоқотлар оҳанглари-ни теранроқ ҳис қиладиган туйғуга айлана бошлади. Натижада унинг ўзида ҳам оҳангсозлик ва оҳангпардозликка рағбат туғилаётганини ич-ичидан сеза борди. Хусусан, Бухоро педагогика билим юрти ҳузурида «Бухороча» дастасини ташкил этгач, унинг репертуари

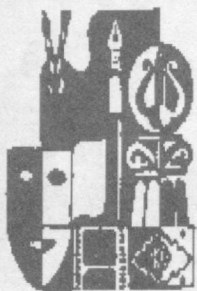
учун ўзи куй басталашга киришди. Шўхратнинг «Ўқитувчи» шеърига басталанган куйи унинг илк таронаси бўлди. Бу асар 1967 йилда яхкахон Матлаб Эшов ижросида республика радиосида эшитилган, талай ҳаваскорлар ижросига ўтиб, оммалашди.

Шашмақом ижрочилигининг бухороча аъёналари билимдонлари, бастакорлар Аре Бобохонов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ўлмас Расулов, ҳофиз Раҳматулла Иноятлов, Аббор Бобоев, Шоди Шарифов, Ҳамид Яхшибоев сингари сафдошлари билан ҳамкорлик қилиб, Бухоро Шашмақомининг «Бузрук» ва «Наво» шўъбаларини наср қисмларини тайёрлаб, республика радиосида ёздирди. Бу ансамблининг Бухорода ўтказилган «Мақом ва аъёнаний ижрочилик» мавзуйидаги республика анжуманидаги қўққини кўрган атоқли санъаткор, Ўзбекистон халқ ҳофиз Фаттоххон Мамадалиев мазкур ихронини шундай баҳолади:

- Мен «Бузрук» ва «Наво» мақомларининг наср қисмларини ҳудуд кўп ижодий жамоалар ижросида эшитганим, лекин бугунги ижро менда ўзгача таассурот қолдирди. Бу ижро рикобий Ота Жалол, Ота Ғиёс, Левиҷа ҳофиз, Уста Шоди, Қори Қароматларни хотирамга келтирди. Бунда мақом ижрочилигида фақат Бухорогачина хос беказ ва сайқал билан зийнатланган, илоҳий ижро услубини сездим. Табиийки, устозода созанда Аре Бобохонов, мохир камончи Ўлмас Расулов, қолаверса, халқ мусикасининг билимдон, бастакор Ориф Атоев сингари устозлар руҳи қўллаганларнинг ижроси бошқача бўлиши асло мумкин эмас.

Оҳанжон САҒАФРОВ,
философия фанлари доктори,
профессор,
Ғайзулла ТўРАЕВ,
педагогика фанлари номзоди,
доцент.

ЧИННИНИ КУЙЛАТГАН АЁЛ

Качон бирон бир ижодкор билан суҳбатлашмоқчи бўлсам, мана шу инсон қалбида қачон ижод этиш туйғуси пайдо бўлган экан? Ўзи умуман бирон нарсани ижод этиш ва уни одамларга манзур қилиш учун зарур нарсани нима? деган ўй хаёлимдан кетмайди. Ана шундай фикрлар билан ҳайкалтарош Шаҳноза Мўминованинг асарларини кузатар эканман, қалбимда бир илиқлик уйғонди. Унинг жажжи асарлари қатида катта-катта маънолар яширин. Уларда азиз Ватанимизнинг бог-роғлари, чўллари, меҳнатқаш инсонлари ўзига хос равишда тасвирланади. Нима учун ўзига хос деяялман? Чунки бундай жажжи санъат намуналарини мамлакатимизда ҳеч ким унчалик тегаран ҳис этиб тасвирламаган.

Биз кундалик турмушимизда чинни буюмларни кўп ишлатамиз, аммо Шаҳноза она яратган чинни буюмлар ҳақиқий мўъжиза. Уларнинг ҳар бирини кичик бир ҳикоя, новелла десак, Ватан ҳақидаги этюдлар десак янгилимаган бўламиз. Оппок, жажжи ҳайкалчалар бир кўргандаёқ сизни сеҳрлаб қўяди. Лекин бу ажойиб ҳайкалчаларни ана шу ҳолатда келгунчи жуда кўп сабр-тоқат ила меҳнат қилиш керак. Ҳа, а, албатта, меҳнатингиз мевасини татиш учун сабр-тоқат лозим.

Шаҳноза онани йўқлаб борганимда улар иш устида ўтирган эканлар. Унинг қўлида дарахтнинг нафис барглари-ни шаклланишини кузата туриб суҳбатга чорладим.

- Она нима учун айнан шу касбини тандагансиз?

- Ҳаммаси мактабда ўқиб юрган кезларимдан бошланган. Ўша пайтларда ҳар бир байрамга атаб синф деворий газетасини тайёрлаш анъанага айланиб қолган эди. Имкон даражасида нихоятда гўзал ва мазмунли бўлишига жуда-жуда ҳаракат қилар эдим. Мен тайёрлаган деворий газеталар ҳаммага манзур бўларди. Мактабни тугатлагач бошқа бирон олийгоҳга киришим мумкинлиги ҳақида уйламадим. Тўғри ҳужжатларимни Театр ва рассомлик олийгоҳига топширдим. Ўзимча киролмасам керак деб юардим, йўқ ниҳонлардан юқори бал тўладим. Сўнг икки йил рангтасвир бўлимида машҳур мусаввир Раҳим Аҳмедов

қўлида таълим олдим. У киши дастлабки ишларимни кўрганларидаёқ «Сендан яхши рассом чиқади», дегандилар. Лекин бизнинг бўлимида фақат ийгитлар ўқшар, бир ўзим улар ичида сиқилиб юрар эдим. Керамика бўлимида эса қизлар кўп эди. Ҳар ҳолда бир-биримизни яхши тушунармидик, доим улар олдида боравардим, қилаётган ишларига қизиқиш билан қарардим. Оддийгина лойдан турли-туман буюмларни шундай гўзал ишлаш мумкин эдики, бу нарсани батамом сеҳрлаб қўйди.

Устозим Ирена Липенадан ҳали-ҳануз жуда миннатдорман. Аёллар билиши лозим бўлган барча нарсаларни, фазилатларни ўзида мужассамлаштирганликлари туфайли уларни жуда яхши кўраман.

- Кўп йиллар мобайнида оддий қизил лойда ишлаган экансиз. Нима учун чиннида ишлаб бошлагансиз?

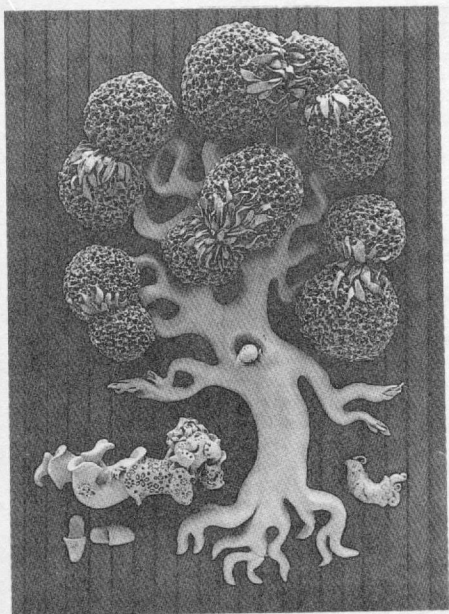
- Нега чиннини танладим? Нозик, ихчам нарсаларни ишлашни жуда яхши кўраман. Чинни кичик буюмлар ишлаш учун қўлай хом ашё. Чинни жуда ҳам «инжиқ», лекин камчиликлари жуда яққол кўзга ташланадиган тиниқ нарсани. Чинни узоқ вақт кунт билан ишлашни талаб қилади. Масалан, қаранг, ясалаётган ҳар бир нарсанинг ҳар бир унсuri қўлда алоҳида-алоҳида ясалади, сўнг жамланади.

- Агар лойни печда пиширмасангиз, у ҳеч кераксиз нарсаларга тураверади, жисоланмайди.

- Оҳ, Сиз менинг энг ориқ нуқтама тегдингиз-да. Менинг уйим билан чинни завод оралиғидаги масофа жуда кўп эмас, лекин бу мен учун жуда узоқдай туюлади. Тайёрланган нарсаларни бир идишга солиб заводга бора-боргунча жоним ҳалак бўлади: «Бирон жойига шикаст етмасайди» дея минг хаёл билан юрагим сим-сим оғриб кетади. Қани эди, кичик ҳажмдаги печга эга бўлсам, бу менинг ягона орузим. Дўстларим, таниш-билишларим ваъда қиляпти, аммо ҳозирча бу орузлигича қоляпти.

- Сиз яратган буюмларингиз билан нима демоқчи бўласиз? Умуман, нимага иштиласиз?

- Мен асарларим билан Шарқни куйлайман, шаҳримизнинг чиройи, одамларимизнинг меҳмондўстлиги

яна кўлаб фазилатларини ёритишга ҳаракат қиламан. Мана бу ишимда чойхонада, бир пиёла чой устида ўтирган отахонлар, чархпалак, мажнунтол, кўйлар тасвирланган. Ҳамма-ҳамма асарларимда юртимнинг қайсидир бир нуқтасини, юрагимга яқин бўлган парчасини тасвирлайман. Бундан ташқари мен интиладиган энг муҳим нарса бу — композициянинг қизиқарли бўлиши, ўзига хос маъно беришидир.

- *Билишимча Сиз авваллари маҳобатли паннолар ҳам ишлаган экансиз. Бундай нарсалар шаҳарлар, бинолар кўркига-кўрк қўшади.*

- Ҳа, ҳақиқатан, бир вақтлар бўлганки, фақат катта нарсалар яратиш ишқи билан яшаганман. Ғузл она шахрим Тошкентда, қадимий ва навқирон Бухорода, Москвада, Сочи ва Ялтадаги бу паннолар менинг кўп машаққатли меҳнатларимнинг мевасидир. Улар одамларга завқ-шавқ бераётганидан мамнунман.

- *Шаҳноза опа, кўлаб хорижий юртларда бўлгансиз. У ерларида ҳам ўзингизниқига ўхшаган нарсаларни учратдингизми?*

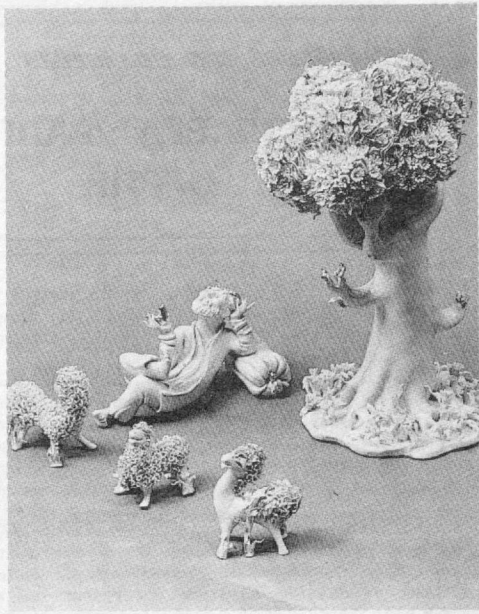
- Ярим дунёни айланиб чиққанман десам алдамаган бўламан. Ҳамма ерларда асарларимга жуда қизиқиш билан қарашади, ҳайратда қолишади. Бундай нозик буюмларни қандай ясайсиз деб қайта-қайта сўрашади, ҳатто баъзан ишонқирашмайди ҳам. Лекин бирон бир юртда бундай нарсаларга дуч келмадим ва бу мени тоғдай юксакликка кўтарди, кўнглимда ифтихор туйғуларини уйғотди.

- *Агар ясаётган буюмингиз кўнглидагидек чиқмаса, ишини нимадан бошлайсиз?*

- Ўзи умидан ишни ҳар доим қоғозга чизишдан бошлайман, кейин лойда. Лекин кўп ҳолларда қоғозда тасвирланган нарсалар лойда бошқача чиқади. Агар мана шу кўринишлар ёқмаса, яна қайта- қайта қоғозга чизавераман.

- *Сизнингча истеъдод, талант ҳар бир одамда бўладими?*

- Ҳа, талант ҳар бир одамда бўлади, фақат уни кунт, сабр-тоқат билан ривожлантириш керак.

Суратларда:

Шаҳноза МҶМИНОВА асарларидан намуналар.

- 1998 йил — Оила йили. Оилани эса аёлларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Қизлар, аёллар учун энг зарур фазилат нима?

- Сабр-қаноат! Йўқ, мен аёлларимиз ўз қадр-қимматини поёндоз қилиб тўшасин демайман, лекин оиладир, ишхонадир, ўткинчи ёки тасодифий мушкулотлар олдида қаноатли бўлиш фақат фойда келтиради. Ота-онамнинг уйидаги шарт-шароит яхши эди, қулай эди, лекин турмуш ўртоғимникидаги қийинчиликларга ҳам чидаганман. Турмушда ҳамма нарсанинг бўлиши табиий. Бекорга рўзгорни - гор дейишмайди. Афсуски, ҳозир қизларимиздан сабр кетди...

- *Эркаклар қандай бўлишини истайсиз?*

- Меҳрибонроқ, эътиборлироқ!... Вақту бевақт, яхши кунларида бир дона гул кўтариб келсин - аёлнинг боши осмонга етади!... Ваҳоланки, аёли минг бир ҳаяжонлар билан тиктириб кийган кўйлагига бундоқ кўз очиб қарамайдиган, «муборак бўлсин, ярашибди, буюрсин!» деб қўйишни ўзига эп билмайдиган эркакларимиз озми?...

- *Энг охиригиз сотиб олдингиз ишингиз?*

- Азиз юртимизнинг симболи бўлмиш «Хумо қуши»ни Санъат музейи сотиб олди. Музей директори Насиба Иброҳимова «Бу ишингиз албатта бизнинг музейда бўлиши керак!» дедилар. Ҳозир «Хумо қуши» музейга келувчиларда юртимизга бўлган меҳр-муҳаббатни янада жўш урдираётир.

Мен мусаввир, ҳайкалтарош Шаҳноза Мўминованинг ижодий ишларига омад тилаб хайрлашар эканман, назаримда у яратган чинни буюмлар ҳам ўз тилларида она-юртимиз ҳақида баралла қўшиқ куйлаётгандек туюларди.

Сўхбатдош:

Маънура НАБИЕВА.

РАМЗЛАРГА ЎРАЛГАН ОФРИК

Йигирманчи йиллар адабиётини кузатар эканман, бу давр адабиётида рамзлар нихоятда қуюқлашганининг гувоҳи бўлдим. Аслида, ижодкор ўз фикрини образли ифодалаш - бу Шарк адабиётига хос энг характерли хусусиятдир. Бу хусусият хазрат Алишер Навоий, хазрат Бобур, шох Машраб каби қатор истеъдод султонлари бўлмиш шоирлар ижодига санъат даражасига кўтарилган ва шу даражада эътироф этилган. Йигирманчи йиллар адабиётида рамзийлик кучайишининг асосий сабаби анъанавийликдан кўра халқимиз, миллатимиз бошидан кечиратган мураккаб давр билан боғлиқ эди. Ижодкорлар миллатимизнинг қуллик зимистонига тобора кириб кетаётганлигини хис этардилар. Турли йўл, турли усуллар билан элдошларимизни бу йўлдан қайтаришга уринар эдилар.

Айнан ўша даврда яшаб ижод қилган болалар шоири Элбек (Машрик Юнусов) ҳам шундай кайфиятдаги ижодкорлар сирасига қиради.

1921 йилда Элбекнинг «Армуғон»

номли масаллар китоби чоп этилди. Китоб халқ ўртасида тез шухрат топди. Ва 1923 йилда қайта нашр қилинди.

Ижодкор қаламидан тўкилган сўзлар ўз халқининг бўғзида турган, айтолмай, юрагига тикилиб турган жойини оғритиб, жароҳатлаб турган сўз бўлсагина элу юрт ўртасида тез қабул қилинади ва уларнинг ўз мулкига айланади.

Элбекнинг «Армуғон» тўпламига кирган «От ила одам», «Қайси бири бўри», «Сичконхоннинг қиз узатиши», «Сичқонлар кенгаши», «Олақарға билан қурбақа», «Икки тулки» каби қатор масаллари кечкурун сандал атрофида хонадон йиригпанда ўқилиб, шархланадиган манбага айланди.

Биттагина «Қайси бири бўри?» масалини шархлайлик. Ўтлоқда ўтлаб юрган қўй бўри чангалига тушади. Хаёти хатар остида қолиб, хар шарпага умид билан, илинж билан термулиб турган қўйнинг жонига бир одам оро қиради. Уни бўридан қутқариб уйига олиб келади. Эндигина яшагаш ишти-

ёки уйғониб, гўзал орузлар қила бошлаган қўйни қутқарган одам пичоқ остига етаклайди...

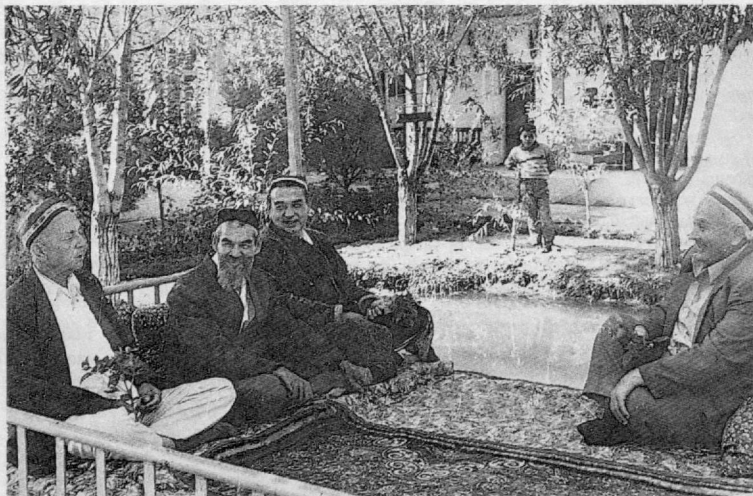
Пичоқ билан қўйди уни тез сўйиб, Унга қўйнинг икки қўзи термулиб, Жон тилпирчилаб, ёниб ҳам қўйиб, Айтар эди ул кишига: «Эй киши, Бўрими, ё айтинг, энди қим ваҳший? Қутқардинг сен, бўри илгидан Ҳамма қўрқинч шу ўлимнинг ваҳмидан Энг сўнг ўзинг бўридан-да ўздординг, Қўрқим энди чин бўри сен бўлдинг».

Китоб ёзилган пайтда дашноқлар Қўқон мухториятини қонга бостириш мақсадида шахарга кирган, гўдаклари найза учларига илиб ўйнатган эдилар.

Элбек барча миллатпарвар шоирлар каби бу воқеаларнинг болаларимиз қалбида акс этишини, фикр уйғотишини истарди. Болаларимиз масалдан: «Хар бир қўлини узатгани бўлган деб ишонма, қўйдай эргашма, сўнг но-чор ҳаёт билан видолашма! Тўшун ва таҳлил қил, дўст, душмани ажрат!» деган салмоқли хулосалар чиқаришни хоҳлаган эди. Элбекнинг тўпламга киритган барча масаллари шундай туб моҳияти билан ўзликни англашга хизмат қилувчи манбалардир. «Мустабид тузум даврида халқнинг овози бўлган шоирлар сукутда эди» деган тавқи лаянатдан бу масаллар бизни бутун қутқаради. Эрк учун қураш халқимизда бир нафас ҳам тинмаганидан дарак беради. Элбек масаллари шуниси билан ҳам биз учун гоят қимматлидир.

Ҳилола ЗОИРОВА,
тадқиқотчи.

Имонлар бўлса бутун,
Юзлардан нур таралар.
Кексалар гурунгида,
Сўздин ҳисмат яралар.

Қўлаа қуръон, дилда ишқ ва иймон (Қумушбиди маънавий олами)

Бисмиллаҳир Роҳмоир Роҳийм

Қуръон мусулмонларнинг асосий муқаддас китоби, бутун инсониятнинг нодир ва буюк маданий мероси, бебаҳо жаҳоҳиридир. «Қуръон» сўзи арабча «қараа» (ўқимок) феълидан олинган бўлиб, «ўқиш», яъни «ўқиладиган муқаддас китоб» маъносини англатади. Қуръони Каримнинг сура ва оятлари турли ибодатларда, йирик давлат аҳамиятига эга бўлган ҳайит - байрамлар, оилавий тантаналарда ва таъзия маросимларида ўқилади. Исломи қабул қилган халқлар тилидаги тарихий, диний, адабий асарлар хоҳ шеърый, хоҳ насрий бўлсин, Қуръондан иқтибос-сиз ёзилмаган. Қуръон нафақат мусулмон муаллифлари ижодиға, балки бошқа маърифий динларга мансуб халқларнинг олими ва адиблари ижодиға ҳам баракали таъсир кўрсатган. Ҳиснинг оташқалб шоири А.С.Пушкиннинг Қуръон 15 сурасига 15 та шеър бағишлагани бу улуг китобга чуқур эҳтиромни ифодаса эмасми, ахир. Доктор Густав Лобо: «Қуръондаги ахлоқ асослари бошқа барча динлар таълимотларидан устун туради», дея эътироф этади. Фарб олимларию шоирлари шунчалик таъсирланишган бўлса, мусулмони комил, асл Шарқ фарзанди бўлмиш Абдулла Қодирий бу соҳир каломдан, бу муборак неъматлардан, яъни Қуръондан хабардор ва баҳрадор бўлгани шубҳасиздир. Ахир, ҳатто, унинг душманлари ҳам Қодирийни диндор эканлигини, диннинг барча аҳкомларини тўлиқ адо этишини, беш вақт намозни қанда қилмаганлигини айтишган.

Буюк Қодирийнинг улкан жасорати шундаки, у ўша динсизлар салтанатида ҳам Оллоҳнинг улуг Каломига бўлган эҳтиромини имкон доирасида ўз қаҳрамонлари орқали ифодалай олди. «Ўтган кунлар» романидаги Қумушбидининг онасига мактуб ёзаётган ҳолати акс эттирилган

лавҳани эсга олайлик: «Онажон, куёвингизнинг ёзганларидан ташқари мен сизга шу билан олтинчи хат ёздим. Аммо сиздан учта ва дадамдан иккита хат олдим. Айниқса дадамларнинг кейинги хатидаги қора хабар билан дори дунё кўзимга тораёди. Ўлим ҳақ, аммо бечора бувим жон берар экан, ёнида туриб дуосини олиб қолмаганим учун кўп ҳасрат чекдим. Айниқса мусофирчилигим ёмон асар қилди. Кўз ёшларим билан юзимни ювдим. Бу кун бешинчи кундан бери раҳматли бувим арвоҳига атаб Қуръон бошладим, хатим қилиб бағишлайман. Худо фарқи раҳмат қилсин, сизга сабр берсин. Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг, омин» (363). Бу сатрларни ўқир эканмиз, кўзимиз ўнгиди ҳақиқий шарқ аёли, ҳаёли, ибони, иймонли, идрокли бир малакнинг нур ичида фарқ бўлган сиймосини кўргандек бўламиз. Буюк Қодирий ардоқли Қумушбидисини қўлда Қуръон билан тасвирлаб, нозикфаҳм китобхонга яхши фазилатларнинг, юксак инсоний хислатларнинг манбаи нимада эканлигини кўрсатиб, эслатиб ўтган бир нозик ишораси эмасмикин? Менимча, бу тасвирлар буюк ёзувчининг ўшандаёқ беғина, шаккок ва қаттол замона («Қуръон») ўқиш қатъий тақиқланган, уйдан Қуръон топилаётган кишилар қамқохоналарга ташланган) даврда ҳам қалбиди иймон чирогини ёқиб, қилган бир жасорати, халқига бағишланган яна бир эзгу марҳаматидир. Соҳир қалам соҳибининг асарларини қайта-қайта мутлоаа этганимизда бир нуқта, бир ҳолат диққатингизни ўзига қоратади. Гап шундаки, Қодирий романларида феъл-хўйлари номуборақ зотларни (биз ҳозиргача салбий қаҳрамонлар, деб атаб келаётган образларни) сира қўлида китоб ёки яратганга пок эътиқод билан илтижо этаётган, тиловат билра машғул ҳолатдаги тасвирларини кўрмайсиз.

Бул ар илм кўнглини ёритмаган бечора кимсалардир, ҳойнаҳой дегад фикр кўнглидан кечади. Шу хил фикрлар дилимни банд этганида беҳиётёр ёдимга яна «Ўтган кунлар» романидаги бир лавҳа: опа-сингил Хушрўйбиди ва Зайнабнинг суҳбати саҳифалари тушади. Қундошлик аламларига чидай олмаган Зайнаб ўз кўнглини бироз бўшатиш, таскин, тасалли топиш илжинида опаси Хушрўйникига боради. Аламларини сўзлаб, ўз аҳволдан шикоятланганида, Зайнабнинг эшитган гапи, тогган «тасалли»си опасининг куйидаги сўзлари бўлди: «Отанг сенга сабр едирадир, қайнонang эса қундошингнинг дуосида... Сен бўлсанг йиги қучоғида...». Эътибор беринг, бу шафқатсиз сўзларни айтётган аёл қалбиди нур йўқ. Намкин, нур балки иймон ҳам йўқдир. Яна ўша фикр ҳаёлимни чулғайди. Бу опа-сингиллар (Хушрўй ва Зайнаб) маърифатдан бебаҳра кишилар бўлишган. Улар қалбларга яхшилик - эзгулик уруғини сочуви, инсонни саодатга элтгувчи илоҳий Калом - «Қуръон»дан хабардор бўлганларида бу улуг нур дилларини ёритганида, инсон ҳаётига, жонига қасд этмаган бўлур эдилар. Улар ҳам ўзлари бахтсиз бўлиб қолдилар, ҳам ўзгаларнинг бахтсизлигига сабаб бўлдилар. Биз бу ҳолатлардан ўзимизга хулоса чиқариб олмоғимиз жоиздир. Яъни биз фарзандларимизни саодатли бўлишларини истасак, уларга албатта, Ислому таълимоти-ни ва бу таълимотнинг дастури бўлмиш «Қуръон» ва ҳадис илмини ўргатмоғимиз ҳам фарз, ҳам қарз-дир.

Сўзимни ҳазрат Навоийнинг муборак мисралари билан тутатиш орсусидаман:

Олам эли ичра гар гадо,
гар шох эзур,
Недарди, улқўнглиро
хамроҳ эзур,
«Қуръон»ни тиловат этсун гар
огоҳ эзур,
Эл кўнглига даъво
Каломуллоҳ эзур.

Дах
ола
рза

Та
ла
боз
ор

Да
вр

Инсоният калбида комилликка етиш
ниятини даҳолар уйғотган. Даҳолар
туфайли кишилар касифдан нафисни,
каҳрдан меҳрни, муқассирдан муқад
дасни, адоватдан адолатни, фонийдан
боқийни фарқлашни ўрганган. Даҳо
лари бўлмаган элининг - шавкати, даҳо
лари бўлмаган даврнинг - шаъни, даҳо
лари бўлмаган касбнинг эса шони йўқ.

Мозийда даҳоликка даъвогарлар кўп
бўлган: кимдир Қодирийни рўқча қил
ган, кимдир - курулини; кимдир «йиқ
қаним - шоним» деган, кимдир - «соч
ганим»; кимдир наслидан шуҳрат из
лаган, кимдир - касбидан; аммо унга
сазovorлар - кам. Шунинг учун ҳам
юртдошимиз Шайх Азизиддин Наса
фий фикр этди: «Комил инсон (даҳо
- бизники В.А.) хамиша одамлар ора
сида бордир ва қалб биттадан ортик
бўлмаганидай, комил инсон ҳам битта
дан ортик бўлмағай». Хар бир даврда
даҳолар битта бўлган, гоҳо иккита,
яратган сахийлик килса - учта. Одам
яратишни, ижодни ўзига касб қилиб
олганидан бери даҳолик даражасига
кўтарилган шахслар сони 400 дан ош
майдн. Илм-фан ҳисоб-китоби шун

дай. Даҳоликка даъвогар ва тирикли
гида унга сазовор бўлганлар ичида
буюк испан мусаввири Салвадор Дали
хам бор.

«Санъатда икки даҳо бор: бири -
Рафаэл, иккинчиси - мен, Салвадор
Дали». Ижод оламида ҳеч ким бунча
лик такаббурликка берилмаган. Асли
да бу такаббурликмикан? Ахир даҳолар
билан бизнинг ижтиҳодларимиз хар
хил эмасми? Даҳолар - давр ва давру
давроннинг ҳукмдори, биз - қурбони.
Даҳолар давр ва давру даврони яра
тади, бизни - давр ва давру даврон.
Даҳоларга давр ва давру даврони
Яратганнинг мангулиги илҳом беради,
бизга - давр ва давру давроннинг
маншурулиги. Даҳоларнинг ўлчови -
ижод, яратиш, зиё, бизнинг ўлчови
миз - мансаб, унвон, зар. Даҳолар
Хақу ҳақиқатни излаб ўзлигини топа
ди, биз ўзлигимизни излаб Хақу ҳақи
қатни унутамиз. Даҳолар азабланиб
яратади ва ижод азабидан завқу шавқ
олади, биз яратиб азабланамиз ва яра
таннимиз тавку лаънатга айланади...
Агар даҳолар бўлмаганида эди киши
лар гайбда ҳам, шуҳудда ҳам ўзлари
нинг ибтидоий ажодларидан ханузга
ча фарқ қилмасди. На замонни англар
ди, на заминни. На ўзини танирди, на
ўзлигини.

Салвадор Дали умр бўйи одатий
тасаввурлардан ва одатий тасвирлар
дан қочиб яратди. Унинг ўзи «дурдо
на» деб баҳолаган «Фукаролар уруши
хавфини пайкаш» деган сурати бор.
Киши бир қарашда унда нима мусав
вар - тополмайди. Руҳи, тафаккури
одатий ўлчовларга мусаллат унда паж
мурда гавдаларни, гайрихаётий тарза
да аёл сийнасини юлмоқчи бўлган ба
хайбат қўлни, азабдан бўйин томнрла
ри бўртиб ўз сийкасини йўқотган алам
санж башара ва оёқ панжаларини илғай
ди, холос. Тўғри, бу реаллик эмас, ам
мо реалликка айланиши мумкин бўлган
дахшатли воқелиқдир. Суратнинг энг
эътиборли жойи шундаки, унда таш
қаридан зуғум қилаётган ёв йўқ. Бўл
маса маҳдудот ва мавжудотдаги ёвуз
лик қайдан? Барча ёвузлик мусаввар
этилган маҳлуқотнинг ўзидан чиққан,
маҳлуқотнинг ўзи ўзининг жоҳили ва
ўзи ўзининг қотили. Мана фукаролар
урушининг дахшати! Мусаввирининг
«фукаролар уруши дахшатини ҳеч ким
мендек илғамаган» деган сўзларига
қўшилмай иложинг йўқ.

Дали одатий тасаввурлар ва одатий
тасвирлардан қочган бўлсада классик
санъатдан воз қетмади. Бошда: «мен
рангтасвирини йўқ қиламан», «санъат
қошонаси - Париж олдимда тиз
чўқади», деган бўлса-да, кейинчалик:
«Аввал қадимги санъаткорлар каби
ёзишни ва чизишни ўрган, кейин ўз
хоҳишингча чизишинг мумкин», деган
фикрга келди. «Мен рангтасвирини
йўқ қилмоқчи эдим, аммо у мени йўқ
қилишга оз қолди. Мен ўтмишдан воз
қетмадим, ундан ўзим». Италия рух
шуноси Ломброзо хак: «Даҳолар мав
жуд тартиботлардан ўзиб яшовчи тел

балардир».

Нимаси билан у классик тасвирдан ўзди? Санъатга уйқу, туш ва бой ҳаёлотни олиб киргани билан. Агар Луис Бунюэл: «Йигирма йиллик умринг қолди, қолганларини нимага сарфлаган бўлардинг», деб сўраса «менга икки соат фаол умр ва, кейин аслаш шарти билан, йигирма икки соатдан туш беринг-дур» деб жавоб қилардим», деган бўлса, Салвадор Дали: «Умр бўйи мавжудлик билан номавжудлик, ҳаёт билан ҳаёлот ўртасида телба яшадим», деб тан олади. Сюрреалистлар, уйқу, туш янги санъат яратди, деб қараган бўлсалар (бу фикрга Дали ҳам қўшилган) Салвадор Дали ижодида бой ҳаёлот устунлик қилади. Аслида ҳам Салвадор Дали санъат оламини ҳаёлот олами билан бойитиб шухрат топади. Агар «Нохуш ўйин», «Хотирот муҳимлиги», «Балиқ ови» суратларида уйқу, туш таъсири ана қил сезилиб турса «Гўдак тасаввурда одамнинг туйилиши», «Уруш», «Хочдаги авлиё Исо», «Махфий кечки ибодат», «Анор атрофида учаётган ари туйфайли туйилган туш», «Атом ҳовим», «Порт Лигатлик мадонна» каби қўллаб асарларида кишини хайратга соларди даражада ҳаёлот мавжуд. Хатто ранглардаги мутаносиблик ва муттасиллик, образлардаги тишчилик ва тўлиқлик ҳаёлотни энгиб мавжуд бўлиб мавжуд эмас, мавҳум бўлиб мавҳум эмас, шундай сирли бир нитор яратганки, миёнида пайдо бўлган беъаъни саволлардан воз кечиб мусаввирнинг байриодатий истеъдодига тасанно дйтасан. Одатий тасвирларнинг ўлчови ҳам - одатий. Байриодатий истеъдод эса байриодатий мезонларни талаб этади. Минг афсуски, бундай мезонлар хали санъатда қашф этилмаган. Агар мен Салвадор Дали ижодини, тўғривоғи, байриодатий ижодини байриодатий баҳолаётган бўлсам айб, энг аввало, ўзимда. Бироқ бу менинг йўқин бор қилиш ниятидан эмас, балки асарининг ўзи ўзига мезон, ўзи ўзига мактов, деган эътиқодимдан қелиб чиқади. Менинг фикримча, ҳар қандай асарнинг баҳоси энг аввало унинг ўзида. У бизнинг хайратларимизга ҳам, ғийбатларимизга ҳам бефарк. Унинг ўзи ўзига биринчи муаллиф, унинг ўзи ўзига биринчи мунаққид. Шу боисдан ҳам баъзи ижодкорлар олдида давр ожиз. Шекспир ва Гойяни ўз замонаси рад қилган, кейинги аср қўққа қўтарди, ундан кейингиси яна жимгина уларни рад этди, XX аср эса яна даҳолар даражасида шарафлади. Тўғри, давр ва давру даврон ижодкор ҳаётини, тақдирини топташи мумкин, лекин унинг талантини, даҳолигини эмас.

Агар даҳо муаллифлар бўлса даҳо мунаққидлар ҳам, даҳолиқини шарафловчи даврлар ҳам топилади.

«Ижодкор! Комилликдан қўқма, сен унга барибир етолмайсан». Демак, комилликка интилишнинг шарт, хатто унга етолмасангда. Ғалати даъват, тўғрими? Интиласо етолмаси, ибтидоси ҳам йўқ, интихоси ҳам йўқ парса қимга керак? Ва нимага керак? Инсон табиятидаги бу байри мантикий эидиядан хайратга тушмай иложинг йўқ. У фақат мусаввирга хос хислат эмас. Аслидами, иложсизлиқнинг ўзи-илож. Одам ана шу иложсизлигини туйғач, комиллиқнинг ибтидоси қайдаю интихоси қайда деган дилхорош саволларга жавоб излашдан қўра комиллиқнинг ўзига етиш билан машғул бўлишни афзал қўлади.

Салвадор Далини байрихаётийлик ва байритабыйликда айблашади. Ахир борлик, ҳаёт фақат ҳаётийликдан ва мантиқдан иборатми? Иссик билан совуқ, қун билан тун, юмшоқ билан қаттиқ, ширин билан аччиқ, тадрижий билан тасодиф бир-бирига доимо ҳам роғиб, ҳам рақиб қелганидек ҳаётийлик ёнда байрихаётийлик, мантикийлик ёнда байримантикийлик мавжуд эмасми? Хатто ҳаётда, менинг фикримча, ҳаётийликдан қўра байрихаётийлик, мантикийликдан қўра байримантикийлик қўпроқ. Агар борликда, ҳаётда фақат ҳаётийлик ва мантикийлик ҳукмрон бўлганида эди унда одамга маълум бўлмаган бирорта ҳам сир қолмасди. Оламда яшаш ва яратиш иштиёқи ҳам.

«Агар санъат сени севмаса сен санъатни севганинг беқор». Мусаввирда бундай байримантикий фикрлар сонсиз-саноксиз. Агар чуқурроқ муруқаба қилсангиз нима учун умр бўйи қаламни қўдан қўймаган ижодкорларнинг юздан тўқсон тўққизи хатто «иктидорли» деган номга мушарраф бўлмаганининг боисини топасиз. Ижод уларни севмаган. Ижод илдизи замон ва заминда бўлса у замон ва заминга банди қолишни ёқтирмайди, унга даҳолик, комиллик, мангулик керак, чунки илҳом руҳдан туйилган, рух эса Етуқни ва Муқаддасни топгандагина илҳом эгасини даҳолик, комиллик, мангулик қўққисига қўтарди. Сенека ҳақ: «Қалбнинг ўтқинчи онининг истакларидан улугроқ, ўтқинчи даврининг даъватларидан муқаддасроқ нарсалар интилмасе комилликка етишнинг душвор...».

Дали издошлари Ўзбекистонда ҳам талайгина. Б.Жалолов, А.Икромжанов, Б.Тўраев, А.Верниченко, М.Антонов, Р.Муҳаммаровлар ижодида ё қисман, ё бутунлай сюрреализм

таъсирини кузатами. Маданият ўққоларимизда эсе сюрреализм услубини ўрганаётган ёшларнинг бадийи устахоналари ташкил этилган. Масалан, Тошкентдаги тўққимчилар ва авиасозлар Маънавий саройларида ана шундай ижодий-бадийи уюшмалар бор. Минг афсуски, кейинги йилларда тасвирий санъат ишқибозларининг уюшмалари кескин қисқариб кетди. Масалан, 1990 йилда Маданият ишлари вазирлиги қарамонидеги маданий-матрифий муассасаларда ана шундай 248 та уюшма борлиги қайд этилган бўлса, ҳозирги қида, бизнинг махсус кузатиш ва ҳисоб-китобларимизга қўра, уларнинг сони узови билан 30 дан ошмайди. Борларининг ақсари яна Тошкент шаҳрида. Бутун талантли мусаввирларимизнинг асарларини асосан чет эллик пулдорлар сотиб олмоқда. Бизнинг бадавлат кишиларимиз эсе четдан қелган усти ялтйроқ буюмларни харид қилишни афзал қўришади. Қўпгина талантли мусаввирларимиз АКШ, Олмония, Туркия, Корея каби давлатларда пул топиш ниятида турли буюртмаларни бажариб юрибди. Нега ушбу санъаткорларимизни ичи ҳувиллаб ётган маданият ва матрифат ўққоларини беэтиҳига жалб қилиш мумкин эмас? Ҳозирги бефарқлигимиз қелгусида қимматга тушиши мумкин. Салвадор Далининг замондоши ва юртодoshi Пабло Пикассо даҳо талантига эга мусаввир бўлган. Мусофирлик ва муҳожирликда яшаганидан унинг асарлари чет элларда қолиб қетган. Ўша пайтда Испан ҳукумати Пикассо ижоди ва тақдирига бефарк қаради, ҳозир эсе унинг асарларини ўз оғирлигига тенг тиллода сотиб олишга рози. Бу жуда ибратли мисол.

Ҳозирги давр - элимизни элларга, юртимизни юртларга, давримизни даврларга танитадиган давр. Элни элларга, юртни юртларга, даврни даврларга эсе даҳолар танитади. Даҳолар осмондан тушмайди, улар - ичимизда, ёнимизда. Бешигимиздаги ҳар бир гўдак - бир даҳо. Бироқ гап «даҳо» ни туғишда эмас, балки туғилган ва туғилганданларини даҳолар қилиб етиштиришда, тарбиялашда. Даҳолари бўлмаган миллатнинг тарихи бўлсада толеи йўқ. Шону иқроми йўқ. Истикболи йўқ...

Виктор АЛИМАСОВ,

И.Мўминон номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институтининг катта илмий ходими, педагогика фанлари номзоди.

БАХШАЖДАЖУЖ

КЎШУҒИ

Бахшандахон, сизнинг ҳар ишингиз кўшиқ бўлиб янраганини, кўшиқ каби қалбларга кириб борганини билман. Сиз дардманд, мусофир, мушטיפар одамларга яқин, бахтиёрга боғи кенг, етимларга бағри кенг онасиз.

Яна бир жиҳатингизни айтاي. Узоқ вақтлардан буён давлат ишларида ҳалол хизмат қилиб келасиз. «Ғиждувонда унга тенг келадиган аёл йўқ» деганларича бор.

... Пилла қурти тилла зарга ўрана бошлаган пайтдан бошлаб сиз ҳам ҳаловатингизни йўқотасиз. Тун билан кунни алмаштириб қўясиз. Чигит қулоқ ёйгандан бошлаб пахта даласи уйингизга айланади. Маънавият бобида ўтказиладиган барча йиғинларга сиз бош-қошсиз. Она тилига бағишланган анжуманми, ёзувчи, шоир, санъаткорлар билан учрашувми, ногиронлар куни ёки Наврўз айёмими, Ғиждувонда бундай тадбирларни сизсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Ғиждувон хотин-қизларининг «Дардқаш» газетаси чиқа бошлаганига олти йил бўлаётган бўлса, унинг жамоатчи муҳарририсиз. Бу қандай рўзнама, у одамларга, хусусан, аёлларга нима бераёпти? Бу ҳақда жуда кўп гапириш мумкин. Лекин бунга битта мисол билан ҳам жавоб қилса бўлади. Ўтган йили икки мингдан ортиқ нусхада ойига икки мартадан чиқаётган «Дардқаш» рўзнамаси бугунги кунда тўрт мингдан ошиб кетди. Бунда сизнинг хизматларингиз катта. «Дардқаш» учун сиз ҳам онасиз, ҳам дояси. Унинг ҳар бир саҳифасидан сизнинг оташнафас мақола ва бадиаларингизнинг ўрин олган-

лиги ҳам бежиз эмас. Улар тўпланиб, мана «Ёзувчи» нашриёти томонидан «Сизга айтар сўзим» номи билан нашр қилиниб, алоҳида рисола тарзида ўқувчилар қўлига етиб борди.

Бадиаларингизни ўқиётиб, беихтиёр «Дардқаш» мухлислари ёзган сатрлар ёдимга тушиб кетди:

*Аёл қалби дарддидир,
Дармон бўлгин «Дардқаш»им,
Аёл кўнгли мунглидир,
Тинглай билгин «Дардқаш»им.*

Китобда жамланган йигирмадан ортиқ бадиаларнинг аксарияти турли оилалар, уларнинг бекалари-аёллар ҳақида. Бу бадиалар бир-бирига ўхшамаган, бир-бирини тўлдирадиган, бир-бирини давом эттирадиган кўшиқлар. Бахшандахоннинг дил кўшиқлари.

Сиз аёл зотини бахтиёр қўрган жойда қувончларига тўлиб кетасиз. Аёл ғурури топталган, кадр-кимматига тош теккан ерда вужудингизда оғриқ туради. Болаларининг отаси бевафолигидан куйинган аёлга ҳижзанагингиз чиқади:

«... чиллалик аёл қарғиси ўлдириши, охи оламини тутишини билсангда тилларингни тишлаб, лабларингдан қон сизиб чиқардинг аёл... Отасини зор қутган боланинг кўзлари, жисми жонигина эмас, кийим-бошлари, этикчаю тугмачалари ҳам йиғлайди...».

Аёلнинг оналик ва аёллик ташвишларини аритишдек бошланган тасвирлар унинг жамият олдидига буричи, вазифаси ва ўрни билан боғлиқ кадр-кимматига келиб уланади. У ҳатто «Айтар сўзим сизга эркаклар!» мақоласида ҳам аёллар сура-тини чизади. Терган пахтасини таро-

зи олдига кўтариб келаётган, бригадир, ҳисобчидан тортиб, тўрт-беш эркак туриб, пахта тўла этакни тарозиға зўр-базўр илаётган, бели букчайган аёл ҳолатидан нафсонияти қилт этмаган эркаклардан ранжийди. Аёлнинг жони қирқта деган сўзга ҳатто хотин-қизларнинг ўзлари ҳам ишониб қолаётганликларидан афсусланади...

«Сен аёлсен - шу билан ҳақсен», «Толеини тиг тирнаган бир сен эмас», «Қалбингизда ловулласин гулханлар», «Аёллингизни унутманг зинҳор», «Жоним, садақа сизга», «Ахли аёлнинг хор қилма, халқим!» каби бадий тизмаларда катта ижтимоий муаммолар қалашга ошиқади. Уларда аёл тақдирига лоқайдлик жамиятга, келажакка бепарволикдир, деган фикр илгари сурилади.

Адиба Бахшанда Болтаева рисо-лаларда иймон-эътиқод, маданият ва маънавият хусусидаги ўз қарашларини ўртага ташлайди:

«...Андиша - бу ўзгаларни бутун асраш йўлидаги фидоийликдир. Андиша - бу яхшилик дунёсини оғиб кетишдан сақлайдиган лангар-муво-занаат чизиги...»

... Маданият қиммат туради. Маданиятсизлик эса ундан ҳам қимматга тушади...

... Нафосат - ақлан тан олиниб, қалбан англанадиган теран туйғу... Нафосат аини пайтда ҳам миллий, ҳам умуминсоний тушунқадир, зеро барча хялит нарсалар зарралардан ташкил топади...

... Маънавият ва маданият шундай улғу ва улкан тушунқаларки, у ёниб турган, ҳамма бориб ҳазада исиниб оладиган аланга... эмас, бал-

ки ҳар бир инсон қалбигади ёрқин чўғ, жажжи гулханчадир...».

Яқинда Бухорога қилган ижодий сафаримизда «Дардкаш» рўзномаси таҳририятида бўлдик. Муҳаррир Б.Болтаева рўзнома саҳифаларида эълон қилинган Ибодат Ражабованинг Бухоро тарихи, қадимий обидалари ҳақидаги туркум мақолалари хусусида қайта-қайта тўхталдик. Уларни рўзноманинг ўтган йилги кашфиёти деб айтиш... ва бир дам ўйга толиб, шеър ўқий бошладик:

... Гул сути бўлай тонгда,

Кушлар ичиб семирсин.

Озғин куш билан қишлоқ,

Қишдан чиқиши қийин...

- Қалай?! - деди у кулиб.

- Қалай эмас, олтин, - дейман мамнун бўлиб ва наҳотки Бахшанда шеър ёзишга ҳам ўтган бўлса деган ҳаялга бораман...

Наинки, у шеърятни жуда яхши куради. Унинг Зулфия, Халима, Ойдин, Анна Ахматова, Сильва Капутикян шеърятиндан соатлаб ўқиганининг гувоҳи бўлганман. Умуман, бу аёл билан ҳеч вақт зерикмайсиз. У яхши сабоқдош, ҳазилкаш, давра гули... у яна шеър ўқишда давом этади:

...Бухоронинг деворисиз,

Дунё бағри кўн хазин.

Дундул минган пайгамбарлар,

Йўлларда ўқир «Есин».

Бухоронинг юзин кўрмай,

Жаннати бўлиш қийин...

- Зўриғи?! - дейди у юзида ним табассум билан. Бу Ибодатнинг шеърлари...

Кейин у бизларга Ибодат Ражабова ҳақида сўзлаб берди. Ибодатнинг назмда ҳам, насрда ҳам бирдек яхши ижод қилаётгани, яқинда янги ўйга кўчгани, вилоят телевидениесида ишлаши ва телевидениедаги ҳар бир чиқишини одамлар орзиқиб кутишини онадай кўйиниб-сўйиниб сўзлади. Бизни шоира билан таништирди. Ибодат наинки, Бахшанда, балки бутун Ғиждувон, бутун Бухоро фахрланса арийдиган ижодкор экан.

Аёл зоти кашфиёт учун яратилган. У инсонни, халқни, миллатни бунёд этади, вояга етказди. Миллатимиз давримизга Зулфия, Мукаррамоҳоним, Сороҳон, Халима, Турсуной, Ойдин, Бахшандаларни берди. Бахшандалар энди Ибодатларни кашф этмоқда.

1998 йил- Оила йили экан, ҳар бир ўзбек оиласида, ҳар бир аёл ҳаётида маънавий-маданий ва инсоний кашфиётлар кўп бўлсин. Аёл қулган ва яйраган мамлакатда имон, виждон ва нафосат қанот ёзади. Мустақил Ўзбекистонимиз аёллар бошидаги булутларни тарқатиб, уларнинг нигоҳида куёш доимо чарақлаб туришидан манфаатдордир.

Дилбар МАҲМУДОВА.

ЗИЁВУДДИН НОМИНИ ШАРАФЛАБ...

Адабиёт тарихида очик қолган саҳифалар мавжуд. Ҳали маълум бўлмаган сиймолар бор. Тадқиқотчиларга илҳақ мавзулар сероб.

Жумладан, Зиёвуддин воҳаси номини шарафлаган салтанат соҳиб, шоир ва адиб Ожиз ҳамда муаррих ва шоир Мирзо Салимийлар ижодини чуқур ўрганиш бугунги куннинг долзарб бадиий-эстетик масалаларидан биридир.

ОЖИЗ

Саййид Амир Абдулаҳадхон Саййид Амир Музаффархон ўғли 1859 йил 16 мартда Бухоро шаҳрида туғилган. Ҳуки камолга етган Абдулаҳадхон бир неча йил Кармана вилоятида ҳоким бўлган. У 26 ёшидан то умрининг охиригача 26 йил давомида Бухоро амира бўлиб шухрат қозонган, генерал-адъютант унвонига сазовор бўлган.

Саййид Амир Абдулаҳадхон бутун умри давомида Кармана ва Зиёвуддин воҳаларини меҳр қўйиб эъзозлади. 1910 йил 22 декабрда умрининг сўнгги уч йили давомида қурдирган манзил-Зиёвуддин шаҳри билан Салтонравот ўртасидаги Хайробод чорбоғида оламдан ўтди. Кармана шаҳридаги Қосим шайх қабристонига дафн этилди.

Абдулаҳадхон фаолияти серқирра. Уни қайта ўрганиш, ҳолисона муносабатда тўғри баҳолаш керак.

Абдулаҳадхон маърифатпарвар амир эди. Эшлигидан мамлакатда ислохот ўтказишга иштиёқи баланд бўлган. Унинг амирлик даврида катта ишлар амалга оширилди. Қўрғондан Бухорогача телеграф сими ўтказилди, телефон хизмати жорий этилди. Чоржўй-Самарқанд темир йўли қуриб битказилди. Амударё устида темир кўприк қурилди, шаҳарлар ободлаштирилди, янги боғлар барпо этилди, фабрика ва заводлар ишга туширилди.

Абдулаҳадхон миллат тақдирини учун

курашди, илм, маърифатга алоҳида эътибор берди. Бухородай кичик бир мамлакат амирининг Русиядай катта ва ҳукмдор юрт пойтахтига жомеъ масжиди қуришининг ўзи катта жасоратдир. Масжид биноси лойиҳалари учун конкурс ҳам эълон қилган. Оренбургда чоп этилган «Шўро» журналининг биринчи саҳифасида муҳандис Васильевнинг лойиҳаси эълон қилинган. «Бир неча маротаба Питроградга бориб, подшоҳи аъзам императорга манзур бўлиб, суҳбатлашиб, Питроградда масжиди жомеъ биносига сабаб ва боний» (Мулла Олим Маҳмуд Ҳожи. Тарихи Туркистон. Қарши, «Насаф», 1992, 124-бет) бўлган Амирнинг бу иши улкан маърифатпарварликдир.

Амир саройида ўз замонасининг етук шоирлари, олимлари, санъаткорлари тўпланишган. Ижодкорлар тазмин, таҳмислар боғлашган, татабуъ, назиралар битишган, пайров шеърлар ёзишиб маданиятимиз хазинасига ҳисса қўшишган.

Афзал, Қози Қурбонхон, Фитрат, Анбар, Абди, Мухтарам, Ҳашмат, Дабири, Садир Зиё сингари ўз замонасидаги пешқадам олим ва шоирлар Амирнинг раҳнамолигида мартабаларга эришиб обрў-эътибор қозонишган.

Каттакўрғонлик Мирзо Остонақул Дабириёв Вобкент беклигида мэрзо бўлиб ишлаган даврида беклик ҳисоботи назмда баён қилиб Амирга жўнатган. Бу шоир йигитнинг истеъдодини сезган Амир Абдулаҳадхон уни саройга таклиф қилган. Ҳукмдор эътиборини қозонган Дабириёв шундан кейин бир неча йиллар давомида Амир саройида мэрзо бўлиб хизмат қилган. Соҳибдевон шоир Дабириёв бой адабий мерос қолдирган.

Яна бир каттакўрғонлик шоир Баҳромбек Давлатшоҳ ўғли (1913-1933) ҳам мамлакат ҳукмдорининг назарига тушган ва мартабаси ба-

ланд бўлган ижодкорлардан. Араб, форс-тожик, рус, татар тилларини билган Баҳромбек Бухоро Амири Абдулаҳадхоннинг таржимони бўлиб хизмат қилган. Баҳромбек Давлат-шоҳ ўғли Таржимон таҳаллуси билан ижод қилган. Унинг «Миллий ашъори Таржимон» номли шеърӣ тўплами чоп этилган.

Миллат тақдири учун астойдил курашган Таржимон халқни маърифат, маданият сари даъват этиб, фахр билан шундай деб ёзган:

Бизи миллат эмасму ибтидо дунёни
нурлотқон,
Хама гафлатнинг уйкусиға ётқонларни
уйотқон.

Маданият таратқон, ҳар уруғқа илм
тарқотқон,
Тижорат бирла машриқдин олиб,
мағриб бориб сотқон.

Машҳур тазкиранавис ва шоир
Ҳожи Неъматулло ҳам Амир Абдула-
ҳадхоннинг эътиборига сазовор
бўлган. Амиринг илтифоти туфайли
у катта мартабага эришган: қози
бўлиб хизмат қилган. Дастлабки
даврларда Нозик таҳаллуси билан
шеърлар ёзган. Кейинчалик Абду-
лаҳадхоннинг тавсияси билан
Мухтарам таҳаллусини танлаган.

Амир Абдулаҳадхоннинг ҳомийли-
ги туфайли Афзал, Ҳашмат, Абди,
Мухтарамларнинг тазкиралари яра-
тилган.

Абдулаҳадхоннинг ўзи Ожиз та-
ҳаллуси остида ўзбек ва тожик тил-
ларида асарлар яратган, ғазал, му-
хаммас ва рубойиларни тўплаб де-
вон тартиб қилган. Аммо девон тақди-
ри ҳозиргача номаълум. Соҳибдевон
шоирнинг талай асарлари турли таз-
кира ва баёзлар орқали етиб келган.

Ожиз муҳаббатни улуғлайди, садо-
қатни завқ-шавқларга тўлиб васф
этади:

Тарки ҳамсуҳбат қилиб кўнғлуми
ношод эттингиз,
Лутфингиздин ҳар замон ағёрларни
шод эттингиз...

Ожиз Кўкон хони Умархон - Ами-
рийнинг ишқий мавзудаги икки ғазал-
га мухаммас боғлаган. Амирий-
нинг:

Ёрни мандин бўлак бир ўзга ёри бор
экан,
Гоҳ-гоҳи они сариға гузори бор экан
матлаъли ғазалига Ожиз кўйидаги
тахмис мухаммасни боғлаган:

Даҳр аро меҳрини мандек жонсипори
бор экан,
Оташи ишқиға қуйган хори-зори бор
экан,
Англадим ағёр ила гуфту гузори бор
экан,

Ёрни мандин бўлак бир ўзга ёри бор
экан,
Гоҳ-гоҳи они сориға гузори бор
экан...

Ожиз ўзбек ва тожик тилларида
ижод қила олган:

Эй шух маро ба даҳр зорам қарди,
Аз оташи шавқ беқарорам қарди,
Тоқай биқуни жафо ба жони зорам,
Ибифу бикун ту худ чи қорам қарди.

Таржимаси:

Даҳр аро эй шўх мани мунчалар зор
айладинг,

Оташи шавқдин яна ҳам беқарор
айладинг,

Бу интизор жонима қилурсан
тоқай жафо,

Энди инсоф қил, ахир қандайн
қор айладинг.

Ожиз - салтанат соҳиби. Бутун
бир мамлакатнинг тақдири, милли-
онлаб кишиларнинг ташвишлари
унинг зиммасида. Бунӣ яхши англа-
ган Ожиз мамлакатни тинч ва осуда
саклаб, иш билан ижодни узвий
боғлиқ ҳолда олиб борган. Фақат
сарой шоирларига эмас, балки мам-
лакатнинг четида яшаган ижодкор-
ларга ҳам ҳомийлик қилган. Улар
билан дўстона алоқа ўрнатган, ғазал-
ларига таҳмис, татаббулар боғлаган.

Ҳўжандлик мавлавий Асрий Амир
Абдулаҳадхон - Ожизга бағишлаб
қасида ёзган ва ҳукмдорга етказган.
Ушқа қасидага ёзган жавобда Ожиз
дунёнинг ғами-ташвишларидан бе-
зовталигини баён қилган:

Гашта аз бори ғами олам қадам
ҳамчун қамон,

Ожизам пури музаффар аз
нажоди Ҳайдарий.

Таржимаси:

Ғами олам юқларидин ҳолатим
мисли қамон,
Музаффар ўғли Ожизам, ажодим
Амир Ҳайдар.

Фалсафий фикрлар маҳсули бўл-
миш кўйидаги байт шоир мақсадини
ёрқин ифодалайди. Айни пайтда бу
мақсад ҳар бир мусулмон қалбиди
энг олий ва эзгу ниятдир:

Бандаи Ожиз ду матлаб дорад аз
лутфи худо,

Як тавофи Қабба, дигар тавофи
сарварсат.

Таржимаси:

Бандаи Ожиз тилар худдин икки
матлаб,

Бири қабба тавофи, бири бошда
сарваридир.

Ожиз ишқий, ижтимоий-фалсафий
мавзудан ташқари диний-тасаввуфий
мавзуда ҳам ғазал ва мухаммаслар
яратган:

Зихи зоти ту шуд аз нури
раббиллоламин пайдо,

Зи васфи орази рўят малоик гашта
шуд пайдо,

Бағайр аз ту ҳама гўянд бамаҳшар
ҳасрати вайло,

На танҳо гашт аз руи ту равшан
сийрати батҳо,

Жаҳон аз зарра то ҳуршед аз нури
ту шуд пайдо.

Таржимаси:

Зотинг ўз нуридин этмиш ул
роббиллоламин пайдо,

Оразинг васфидин бўлмиш, ки бу
аҳли малак шайдо,
Рўзи маҳшар сендин ўзга ҳасрат
айлаб қилғай вайло,
Сени ҳусни жамолингдин қаттон
равшан эмас танҳо,
Заррадин то қуёш қадар нуринг
сабаб бўлди пайдо.

Шоир ўз атрофида рўй бераётган
воқеаларга бефарқ қарамаган. Тари-
хий воқеа ва ҳодисаларга, иморат-
лар қурилишига, китобларнинг ёзи-
лишига, турли мансаб-мавқеига эга
замондошларининг вафотига, ўлка-
да бўлиб ўтган маврид-маъракалар-
га бағишлаб асарлар битган. Бу назм
ипига тузилган дурдоналар Ожиз
яшаган давр ҳақида бирмунча аниқ
маълумотлар беради. Айни вақтда
шоирнинг ўзи яшаб ижод қилган за-
монга муносабатини ифодалайди.

Манбалардан маълумки, Абдула-
ҳадхон ҳар йили саёҳатга чиққан. Ял-
та шаҳрида харид қилган қорбоғига
ҳар йили бориб турган. Амир Саййид
Абдулаҳадхон - Ожиз бир неча мар-
та рус мамлакатининг пойтахти Пе-
тербургга борган, 1892, 1893 йил-
лардаги сафарларини махсус қунда-
ликларга ёзиб бориб китоб яратган.
Бу асарни Ожиз «Рўзномаи сафари
Фитирбуҳ» номи билан атаган. Асар-
да адиб сафарда ўзининг қаерда ва
қачон қим билан учрашганларини ба-
тафсил ҳикоя қилган. Қўлёзма ҳиж-
рий 1310 (милодий 1893) йилда ёзиб
тутилган, 72 varaдан иборат.

Ожиз - зуллисондай шоир. Унинг
ўзбек ва форс-тожик тилларида ёзил-
ган ғазал ва мухаммаслари Амир-
шоирнинг икки тилни мукаммал би-
лишини исботлайди:

Чархи қажрав, ки маро қард зи
дилдор чудо.

Гаштам аз ёр мани зор ба ночор чудо.

Таржимаси:

Ул қархи қажрав мани айлади
ёрдин жудо,

Юрурмен зору ночор бўлиб
дилдорин жудо.

Ижодкорлик Ожиз учун бобоме-
вот. Шоирнинг бобоқалони Саййид
Амир Ҳайдар (1775-1826) манғитлар
сулоласининг энг машҳур намоён-
дарида биридир. Сомийнинг ёзи-
шича, «Амир Ҳайдар саховатпеша,
олим ва одил подшо эди. Тақводор
Амир ҳофиз Қуръон бўлган. Возеҳ-
нинг маълумотида, Амир Ҳайдар са-
ройида анча шоирлар жам бўлишган.
Амир ижод билан шуғулланган. Сай-
йид таҳаллуси билан ғазаллар ёзган».

Саййид Амир Ҳайдарнинг тўнғич
ўғли Амир Хусайн олим бўлган. Аҳмад
Донишининг ёзишича, Амир Хусайн
шеърят бобида катта билимга эга
бўлган.

Манғитлар сулоласининг яна бир
вакили Саййид Амир Музаффардир.
Мазкур Амирининг 14 нафар фарзан-
ди бўлиб улардан тўрт нафари ижод
билан шуғулланган.

Исमत САНАЕВ.

ҲАЗАЛ

Тарки ҳамсухбат қилиб кўнглумни ношод эттингиз,
Лутфингиздин ҳар замон ағёрлар шод эттингиз.
Ман ғариби нотавондин нега айларсиз ҳазар,
Ақду ҳушумни кўнгул мулкидин барбод эттингиз.
Ҳажрингиздин кеча-кундуз телба кўнглум ёнадур,
Оқибат мен хастага юз жавр бунёд эттингиз.
Эй нигори маҳвашим-дилдори бебоким эшит,
Лутфингизга ҳар замон кўнгулни мутод эттингиз.
Шукрилиллоҳ сиз тараҳхум айлабон мен зорға,
Айшу ишрат боғини Ожизга обод эттингиз.

ОЖИЗНИНГ АМИРИЙ ҲАЗАЛИГА МУҲАММАСИ

Даҳр аро меҳруни мандек жонсипори бор экан,
Оташи ишқиға куйган хоризори бор экан,
Англадим ағёр ила гуфту гулзори бор экан,
Ёрни мандин бўлак бир ўзга ёри бор экан,
Гоҳ-гоҳи они сориға гузори бор экан.
Найлайин ул илтифот этмас манидек зорға,
Ҳеч маълум ўлмади ҳолим мани дилдорға,
Солди ишқ савдоси охир кўчаву бозорға,
Ёшурун дардимни изҳор айладим дилдорға,
Билдим они кўнглида мандин губори бор экан.
Оқибат даҳр ичра бўлдум ишқ йўлиға хорузгор,
Қолмади бошимға ҳушу заррайи сабру қарор,
Бўлди душманлар аро сирри нихоним ошкор,
Дер эдим ҳусниға ялғуз ман эрурман интизор,
Эмди билдим неча мендек интизори бор экан.
Бодаи шавқи ила ағёри нушҳанд этиб,

Шири аълин душманлара гулқанд этиб,
Занжири зулфига ман афтодани побанд этиб,
Бизни маҳзи ваъдаи васли ила хурсанд этиб,
Ўзгалар бирла нихоний кори бори бор экан.
Халқаро ул нозанин ким порсолиғ айламиш,
Мен асирӣ мубатлодин додхалиғ айламиш,
Дўстлар кўрунғ они ким бевафолиғ айламиш,
Ёрким бегоналара ошнолиғ айламиш,
Ошнолардин жудолиғ ихтиёри бор экан.
Икки кўзум қон тўқуб оламни қилди лолазор,
Бўлмасун ёраб мендек бевафоларға дучор,
Кел мани ҳолимни кўр, эй маҳваш қобуксувор,
Затфарон бўлғоч юзум ашким оқар беихтиёр,
Бу хазон айёмини абри баҳори бор экан.
Қил мурувват ҳолима эй ҳўбрўлар сарвари,
Токи бўлғай меҳнати андуҳи ҳижрондин бари,
Ожизи бечораға кўрсат юзунгни ахтари,
Чеҳра кўргуз қилма истиғно Амирга эй пари,
Кўрмаса бир дам қачон сабру қарори бор экан.

1998 йил - Оила йили

МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТЛАР ХУСУСИДА

Ҳар бир халқ, миллат ва элат ўзининг ҳаёт тарзини муайян урф-одатлар асосида шакллантиради. Мустақилликка эришганимиздан сўнг бу масалага алоҳида эътибор берилмоқда. Собиқ иттифок даврида унутлабган миллий қадриятлар қайтадан тикланмоқда. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Мустақиллик йўлини, янги ҷаҳият куриш йўлини танлар эканмиз, биз қўйидаги тамойилга асосланишимиз керак бўлади. Шулардан бири халқимизнинг тарихан бой урф-одатларини, анъаналарини ҳисобга олиш, уларга ҳурмат билан қараш, уларга риоя қилишдан иборатдир». Ижтимоий ҳаётнинг кўпгина қирралари ахлоқ нормалари, урф-одат ва анъаналар орқали тартибга солинади, яъни кишиларда муайян ҳаёт тарзини шакллантиради. Ҳуқуқий ва демократик ҷаҳият айна пайтада юксак маънавиятга асосланган ҷаҳият бўлиб, инсон ҳуқуқлари устувор бўлади ва бу ҳуқуқлар қонуннинг қафолатланади. Масалан, қадимдан ота-онага, ёши катталарга иззат-ҳурматда бўлиш бизнинг халқимизга хос буюк маънавий қадриятдир. Бу қадрият, айниқса, етишиб келаётган ёшлар учун жуда катта аҳамиятга молик деб ҳисоблаймиз. Шунинг учун «Маънавият инсонга она сuti, ота намунаси, аҳдодлар ўғи-

ти билан бирга сингади» дейишади халқимиз. Миллий урф-одатларимизни, қадриятларимизни билиш ва уларни асраб-авайлаб авлодларга етказишимиз ҷаҳиятимиздаги ҳар бир инсоннинг фуқаролик бурчидир. Минг йиллар давомида бизгача этиб келган урф-одатлар, маънавий ва моддий қадриятларини билмаган халқнинг келажаги бўлмайд.

Миллий урф-одатларимиз биринчидан, шундай тарихий тараққий жараёнида шаклланадики, уларга риоя қилиш фақат ихтиёрий равишда амалга ошади ва ҷаҳият аъзоларининг онгида йиллар оша кўркув асосида эмас, балки миллатимиз томонидан белгилаб қўйилган кишиларнинг ҳатти-ҳаракатларини тартибга солувчи нормалар сифатида куринади, иккинчидан, айрим урф-одатларга ихтиёрий риоя қилиш ёки риоя қилмаслик ҳоллари ҳам бўлади. Мана шундай ҳолларда мазкур шахсларга нисбатан ҷазо чораларини қўллаш талаб этилади. Бу жойда биз урф-одатларини ҳуқуқий нормаларда ифодаланганини ва уларни қонун даражасига кўтарилганини гувоҳи бўламиз.

Президентимиз И.Каримов томонидан 1998 йилни «Оила йили» деб эълон қилиниши мамлакатимиз ҳаётида катта аҳамиятга молик ҳодисадир. Айниқса урф-одатларни ёшлар онгида синдириш, уларни яхши одатларимиз асосида тарбиялаш, ақл-заковатли, ахлоқий ёшларни тарбиялаш, аввало, оиладан бошланади. Миллий урф-одатларимизни мустақил давлатимизнинг асосини ташкил этувчи миллий қадриятларимизнинг янада тақомиллаштириш жараёнида, тарих ҷиғирқларидан ўтиб бизгача этиб келган, ёхуд унутилиб кетган урф-одатларимизни ўрганиш, тиклаш ҳозирги даврининг энг муҳим вазифаларидандир.

Ҳақиқатдан ҳам боболаримиз томонидан минг йиллар олдин ишлаб қилган ишлаш, яшаш усулларини биз кўнглидагидай ўзлаштирсак, тикласак бу усуллар бугун ҳам бизнинг тараққийтимиз ғилдирақларини олдинга силжитишига гумон йўқ.

Турсуной ТҒИЧИЕВА,
ТошДУ аспиранти.

БУРЧ

Донишмандлардан энг оғир нарсанима, деб сурашганда «бурч» деган экан. Демак, бурчини бажариш ҳамманинг қўлидан келавермайди. У кишидан сабрматонат талаб этади. Орамизда бурч масъулиятини сезадиган, биладиганлар озми?

Бурчга садокатни атоқли мусаввир Самиғ Абдуллаев фаолияти мисолида кўргандек бўламиз. Саксон ёшни оркалаган мусаввирнинг ҳаёт йўлига бир назар ташласак, бир киши шунча ишларни бажарганига ақлимиз бовар қилмайди. Мактабдаги ҳаёти, рассомликка кизиқиши, рассомлик билим юртида ўқиши, иккинчи жаҳон уруши бошлангач, мўкаламани бир чеккага қўйиб, жанг майдонига кириши ва, ниҳоят, ғолибона кунни кўкида Кахрамонлик нишонини — «Олтин Юлдуз» билан кутиб олишию, яна мусаввирлик касбига содиқлик десак арзийди.

Самиғ Абдуллаев рассомлик билим юртини тугатганидан сўнг Театр ва рассомлик институтида (хозирги Санъат институти) тамомлаган. Татаристонлик хайкалтарош Боки Урмончедан хайкалтарошлик сирларини ўрганган. Шунинг учун ҳам санокли бўлса-да, хайкалтарошлик санъатида «Автопортрет», «Уруш ва меҳнат фахрийси Муса ота Рўзиев», «Жамоа ҳўжалиги раиси, Меҳнат Кахрамони Анвар Эгамназаров», «Харбий шифокор Қосимов» бюстларини гипсда ишлаган. Шулардан Муса ота Рўзиевни ҳам, Анвар ака Эгамназаровни ҳам яхши билардим. Бу ажойиб инсонлар Дўрмон кишлоғида яшаётган. Тошкентда ўш берган табиий офатдан

сўнг Санъат музейи хазинасининг энг кўп қисми ўша жойдаги собик «Қизил Ўзбекистон» жамоа ҳўжалиги маданият саройида жойлаштирилганли. Ушанда Анвар Эгамназаров жамоа ҳўжалигида раҳбарлик қиларди. Муса Рўзиев эса қоровулик қиларди. Санъат музейини ўттиз йилдан зиёд бошқарган Самиғ Абдуллаев вақт тоғиб Севастополда икки оғидан ажралган, вулқудини ўқлар қаттиқ жароҳатлаганига қарамай она юртига, оиласига омон қайтган, олдий қоровул, фидойи инсон Муса отанинг сиймосини меъёрига етказиб образли ифода этган эди.

Самиғ ака шундан сўнг, уруш ва меҳнат фахрийларининг ўнлаб сиймоларини рангтавсир, қаламтавсирларда катта бир туркум асарлар қилиб яратди. Биринчи ўзбек саркардаси, генерал-майор «Собир Рахимов» портрети Термиз ўлкашўнослик музейида сақланади. Саркарда генерал-лейтенант «Файзулла Норхўжаев», «Уруш қахрамони Солих Умаров» ва бошқа асарлари Ўзбекистон Давлат санъат музейи фондидан ўрин олган. Самиғ ака Абдуллаев 1938-1945 йиллар мобайнида сапёр бўлиб, асосан, Украина ва Қрим учун бўлган жангларда хизмат қилди. Сапун тоғидаги дахшатли жангда оғир яраланди. 1944 йилда жангдаги жасорати учун Кахрамонлик унвони — «Олтин Юлдуз» медали билан тақдирланди. Жангдан қайтиб келган Самиғ Абдуллаев ўн йил Ўзбекистон рассомлар уюшма (1945-1955 йил)сини бошқарди. Умрининг ўттиз йилдан кўпини (32 йил) «Санъат» музейининг

тараккиётига бағишлади.

Мустақиллик Самиғ ака учун янада фаол меҳнат даврига айланди. Устахонага эрта кириб, кеч, ҳуфтонга яқин қайтишини белгиллаган. Самиғ ака ҳаракатчан, ҳали бақувват. Биз мусаввир устахонасида бўлганимизда, унинг ўз асарлари билан бирга, бошқа рассомларнинг асарларидан кўчирган нусхаларини кўриб, Самиғ Абдуллаев нусха кўчириш борасида эски моҳир санъаткор эканлигини хис қилдик. Маъшхур асарлардан «Сохибжамол» (Андрей Беллоли асари), «Хаворанг қўйлақли хоним» (К.Гун асари), «Ўқчи аёли» (В.Суриков асари), шунингдек, ўзбек рассомларидан Шамсирўй Ҳасанованинг «Ҳодирабегим» портрети, Баҳром Ҳамдамининг «Автопортрет» каби ўттизга яқин асарлари фикримизнинг далилидир.

Самиғ Абдуллаевнинг туркум асарларини кўриб чиқаётганимизда кўплаб янги асарлар ҳам яратганининг гувоҳи бўлдик. Яхшилик, фидойилик, ватанга садокат аломатлари сезилиб турган уруш ва меҳнат фахрийлари: «Лейтенант Собиржон Охунжонов», «Лейтенант Бурхон Сирожидинов», «Шифокор олма Мукаддам Ашрапова» ва бошқа рангтавсир, қаламтавсир асарлар ўзига хос маҳорат билан яратилган. Уруш қахрамони «Абдулла Қурбонов», уруш қахрамони «Лейтенант учувчи Абдусаттор Эшонқулов», сапёр, «Капитан Йўлдош Тошпўлатов» сингари ўндан зиёд рангли қалам, қўмюр, қаламда ишланган асарлар кишида катта кизиқиш уйғотади.

Самиғ Абдуллаев олтимиш йилдан буён тиним билмай рассомликнинг ҳамма жанрларида самарали ижод қилмоқда. Рассомнинг барча асарларида ҳаётга муҳаббат, инсонга ҳурмат, уруш қатнашчилари, қуролаш дўстлари олдидаги бурчини сезиш ҳиссиёти уфуриб туради.

Қаҳрамон-рассомнинг манзара, натюрмортларида табиат гўзаллиги ва она замин малҳ этилган. «Қрим манзаралари», «Уруш ва меҳнат фахрийлари», «Ўзбек саркардалари», «Замондошлар», «Уста Усмон Зафаров» ва бошқа асарлар шундай демокка боисдир.

Самиғ Абдуллаев кейинги йилларда бастакор Мўхтор Ашрафий, артист-хонандалар Қарим Зокиров, Насим Хошимов, санъатшўнос-тарғиботчи Барно Раҳимова, раққоса Малика Аҳмедовалар ижодида кизиқиш билан қараб, улар ҳақида ҳам ихчам портретлар яратди. Ҳар бир портретида санъаткорнинг дунёқароши, орзу-уйлари ақс этган. Бунни ҳам қасбга, ҳам бурчга садокат раъзи десак янглишмайди. Шундай одамлар доимо бор бўлсин.

Маҳмуд АҲМЕДОВ.

СУЙИМА ҒАНИ ҚИЗИ

МУМТОЗ РЕЖИССЁР

Етим Бобожонов дўстлари даврасида.

Мен Етим ака билан икки йилдан кўпроқ машғулотда бўлиб, у кишининг қўлида ўзбек драматургиясининг мумтоз образи – Жамила ролини ўйнаш бахтига муяссар бўлган бахтли инсонман. Мен ўшанда бор-йўғи 16 ёшдаги эндигина балоғатга етаётган қизча эдим. Мана энди, ёшим бир жойга етиб, илм оламида ва «хаёт дорилфунунларида» оқу қорани танийдиган бўлганда бу улуг устознинг нақадар буюклигини янада чуқур идрок этяпман.

Дастлаб шу ҳақиқатни эътироф этиш кераки, ўзбек драматургиясида «Бой ила хизматчи» драмасининг ҳаётини драматургияси даражасида мукаммал шаклланишида Комил Яшин ва Етим Бобожонов каби икки буюк дарганинг хизматлари чексиз. Айтиш жойизки, бу икки аллома бошқил ижодий жамоа изланишлари бўлмаганида, «Бой ила хизматчи» ҳам Ҳамзани бошқа бир пардали драмалари каби исиз қолиб кетарди. «Бой ила хизматчи»нинг бегараз, сидқидилдан Ҳамза номи билан тикланиши ва ҳаётини драматургияси намуналари даражасига кўтарилишининг ўзиёқ Комил Яшин ва Етим Бобожонов каби қалби дарё устозлар саховатиға ёрқин мисолдир. Режиссура нуқтаи назаридан қараганда, бундай олиёҳиммат фазилатни яна икки улуг сиймо – Маннон Уйғур («Алишер Навоий») ва Тошхўжа Ҳўжаев («Қутлуг қон») мисолида қўриш мумкин.

Етим Бобожонов талқинидаги «Бой ила хизматчи» спектакли ўз сахнавий талқини жиҳатдан классик мукаммалликда ҳал этилган ва бу асарнинг кейинги режиссёрлар талқинидаги барча спектакллар Етим Бобожонов сахналаштирган мукаммал талқининг қўчирмаси, такрори ёки шу мукаммал интилишдан иборатдек туйилади.

Тўғри, Етим Бобожонов яратган «Бой ила хизматчи»нинг барча вариантларида иштирок этган буюк актёрлар ҳисасини ҳам унутмаслик лозим. Бироқ, гап бу ерда режиссёрлик талқини ҳусусида борапти, чунки Етим ака бу спектаклни биз каби умуман сахна юзини кўрмаган хаваскорлар билан ҳам бадий юксак даражада сахналаштирди ва бизнинг спектакль ҳам ўз вақтида республикада катта шов-шувларга сабаб бўлган эди. Демак ҳамма гап режиссура деб аталадиган улуг бир соҳанинг сиру асрорларида ва Етим Бобожонов режиссураси талқини қудратидир.

Етим ака спектаклни «читка» деб аталувчи, ялпи ўқиш ва тушуниб олиш даврида мукаммал пишириб олардилар. Айтишларича, буюк Маннон Уйғурнинг йўли ҳам шундоқ экан. Мен шахсан ўзим гувоҳ бўлганлигим учун Етим аканинг сахна асари бадий талқинини сахнага қадам қўймасдан олдин ҳал этиб олишлари энг тўғри йўллардан бири ҳисобланади. Бу жараёнда, Етим ака, аввало, актёрларнинг меҳру муҳаббатини қозониб олардилар. Гап шундаки, театрнинг профессионал актёрлари ўз касби, иш жойи, вазифаси бўлгани туфайли деярли режиссёр райига бўйсунушга мажбур эдилар. Аммо биз хаваскорлар овоз қўш эдик – хоҳласак қулишга, хоҳламасак репетицияни ташлаб, чиқиб кетишга ҳақли эдик. Лекин ҳеч қайси биримиз бунга, ҳатто репетиция пайтида ҳам чуққ этишга журъат қилолмасдик. Ҳаммаиз нафасимизни ичимизга ютиб, Етим аканинг ҳар бир сўзлари, фикрларини илғаб олишга, ҳар бир хатти-ҳаракатларини қузатиб туришга интилардик. Жисмонан дегва ўхшаган, келбатли ва ҳайбатли одам шу қадар юмшоқ табиатли ва салимий эдиларки, биз у ки-

шидан қўрқардик. Йўқ, бу қўрқш унақа хавфсираб қўрқш эмас эди. Биз ўз хатти-ҳаракатларимиз, бирор нозия репликамиз ёки ишга бироз бефарқлигимиз билан устозни ранжитиб қўйиш, бу покиза инсоннинг қалбига озор бериб қўйишдан қўрқардик.

«Бой ила хизматчи» репетицияси, айниқса ялпи ўқиш пайтида, мен ўз сўзларим келгунча Етим акани кузатардим. У киши шу қадар берилиб, шу қадар ролларнинг қатлам-қатламлари-га сингиб кетардиларки, биз бу одамнинг бу қадар донолиги, бу қадар зук-колигидан таажжубда қолардик. Мана, мен матншунос бўлиб етишдим. Устозларим меҳнат ва риёзатларини заррача камситмаган ҳолда, менинг матн заминидидаги қатлам-қатлам маънолар асрорини кашф эта олиш қобилиятининг шаклланишида Етим Бобожоновнинг ҳиссалари ҳам бор десам, муболага бўлмас. Чунки мен ҳар бир сўз остидаги неча-неча дарду аламлар, инсоний туйғулар, руҳий курашлар ётиши асрорларини ана шу муҳтарам устоздан – Етим Бобожоновдан ўрганганм.

Гувоҳлар айтадиларки, Абдулла Қодирий Кумушнинг ўлими сахнасини ёзаётганда юм-юм йиллаган экан. Мен бу эътирофга жудаям ишонаман. Чунки, Етим ака ҳам Ғофирнинг моноллари, Жамиланинг дарду аламлари, Гулбахорнинг фожеалари таҳлил ва талқин этилаётган пайтларида шу қадар маънавий эзлиб кетардиларки, ана шу китобий персонажларнинг дарду аламларини шу қадар қалбларига ақин олардиларки, бу биз ёш студентлар учун бутун бир янги олам эди. Биз устоздан фақатгина асар матнини ўқиниш эмас, балки уни тадқиқ этишни, бадий эмоционал ва эстетик даражаларни кашф этишни, ҳарфларни

жонландиришни, сўзларга инсоний туйғуларни кўчириш санъатини ўргандик. Мен ҳозирги кун театри инкирозининг сабабларидан бири ва асосийси деб ана шу ҳақиқатни, яъни режиссурамизда Маннон Уйғур, Етим Божожов каби ҳар бир сўз замиридаги олам-олам маъноларни кашф эта олувчи, ўзбек тилининг буй имкониятларини билувчи, тил ва мантик илимида қилни қирқ ёра олувчи, ўзбек урф-одатлари, унинг ўзини тутиши, сўзлаши, қарashi ва ҳоказолар қадрини биладиган режиссёрлар йўқлигида ёки қарийб йўқлигида деб биламан. Агар сахнадаги актёрлар ўзбекча гаплашаётганда пастдан туриб рус тилида тушунтирадиган режиссёрларга сўзим ботгудек бўлса, бу шаккоклигим учун маъзур тўтсинлар.

Энди ўйлаб қарасам, ўша пайтлар Етим ака моддий ва маънавий қийин бир даврини бошларидан кечираётган бўлишлари керак. Гарчи бизга ҳеч нарсани билдирмасалар ҳам, нелардан-дир маҳзун қўнарлар, баъзан хаёлга чўмиб кетардилар. Ўша пайтларда иш-сиз қолганим эдилар ёки қандайдир тазйиқлари ҳаддан ошиб кетганмиди, билмадим, аммо устознинг изтиробларини ўқиб олардик. Бўлмаса, Абдор Хидоятлов, Сора Эшонтураева, Лутфулла Назруллаев, Ҳикмат Латипов каби санъаткорлар туриб, биз каби ҳеч нарсани билмайдиган, санъат сирларидан ўзук бўлган ҳаваскорлар билан талай вақтларини ўтказиб ўтирармидилар?! Бунинг устига орамизда ёши анчагина катта, ақли қўйлиб қолган йигитлар бор эди. Гофир ролини ўйновчи Рустам Комилов, бой ролини ижро этаётган Усмон Жонгитов, мингбоши ролини ўйнаётган Нуъмон Қурбонов, губернатор ролини ижро этган Амржон Азмижонов каби талабалар домламизга (Етим акага) моддий ёрдам кўрсатиш ҳақида ўзаро шивирлашиб юришарди. Биз спектаклда эришган утуқларимиз учун университет раҳбарияти катта пул мукофотлари берганди. Танлов қолиби бўлганимиздан кейин йигитларимиз шу пуллари йиғиб домламизга берсак қандок бўларкин, кўнгилларини оғритиб қўймасмикинми деб, минг андиша билан масхалатлашиб юришарди.

Етим аканинг ёнларига устоз Юнус Ражабийнинг катта фарзандлари, ҳозирда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Аҳмад аканинг устодга бўлган меҳру муҳаббатлари, саодатларини қўриб биз лол қолардик. Аҳмад ака учун Етим Божожовов отасидан ҳам улуг бўлса керак, деб ўйлардик. Энди ўйлаб қарасам, Аҳмад ака ўша пайтларда бу улуг зотнинг улуглигини англаб етган, оғир пайтларда у кишига аз бўлса ҳам мадад бериб турувчи садақотли дўст, зуқко ва фидойи бир киши эканлар. Бу иккала устознинг ўз касбларига содиқлиги биз учун бир умрлик ибрат мактаби бўлиб қолди.

Етим Божожовов режиссурасининг сирларидан бири – унинг Оврупо профессионал режиссурасини, жаҳон илғор театри санъати аъёнларини чўқур билган ҳолда шу жаҳоний режиссура ва талқин маданияти моҳиятини теран идрок этган ҳолда, уни миллий санъатимизнинг илғор аъёнлари билан пайванд қила олганлигидир.

Етим ака режиссурасига ҳос бўлган миллийлик ва интернационаллик, эстетик ва бадий баркамоллик сир у асорларини тадқиқ этиб, уни ҳаққоний баҳолаш театрушнос олимларнинг бурчи, албатта. Бироқ, устознинг мактабини ўтаган бир оғиз сифатида, уларнинг ўзбек миллий маданияти, этнографияси ва аъёнларини чўқур билувчи аллома эканликларини таъкидлаб ўтишни жойиз деб биламан.

Хар қалай, мен ёш қизча эдим, ёшим Жамиланинг ёшига тўғри келарди. Балки, ҳис-туйғулар жиҳатидан ҳам Жамила мен учун ўнчалик бегона бўлмагандир. Аммо ана шу самимийона туйғуларни саҳна тили билан ақз этира олишга устознинг машаққатли меҳнати, доно ўғитлари натижасида эришдим, албатта. Шу маънода мен Жамила образ талқинида Етим акани қанчалар танг қилганлигини кейин-кейин тушуниб етдим. Бойнинг Жамилани саволга тутадиган саҳнаси сира хотирамдан чикмайди.

Репетициялардан бирида бой Жамилани дафъатан тўхтабди саволга тутди. Шунда Жамила: "Нима жавоб лозим бўлса, шуни-да, Бой ота?" – деб жавоб қилиши керак. Мен чарақлаб жавоб берсам, томошабинлар овози чиройли экан, дея ҳайратланишди, деган фикр билан маъзур жавобни бердим. Кейин саҳна кўзгусига ақинлашиб, устозга қарасам, "Бой тўхтаганда сиз дарҳол рўмол билан юзингизни бекитдингиз. Шундайми? Энди унинг саволига жавоб берганингизда овозингизни ҳам пардалашингиз керак. Овозининг таралиши, кўрқин, ҳаяжон, ҳадиксирашдан дарак бериши лозим. Сиз эса лол тараётган ёки ўрик қоқиб еяётган дугонларингизни саволига жавоб бераётганга ўхшайсиз", – деганлари ҳаман эсимда турибди.

Гофир билан ўтадиган муҳаббат изҳор этиш ва шу рўхдаги сахналарда мен томошабинга қўринадиган қўлимни Гофир-Рустам ака Комилов елкасига ташлаб, бошқаси билан ўзимни итариб турардим. Устоз Етим ака «Жон қизим, жоним қизим»лаб бундай қилмаслик, Гофирга бўлган муносабат гоят самимий бўлиши зарурлигини ўқитардилар. Мен ҳамма нарсани ақлан идрок этардим, тушуниб етардим, аммо шу саҳнага етиб келганда, яна юқоридаги ҳолат юз берар эди. Одоб юзасидан, домламизни ранжитиб қўйишдан қўрқиб Рустам ака ҳам бу ҳолатга эътибор қилмас эдилар, бироқ устоз ҳамма нарсани билардилар, ич-ичларидан

зил кетгандек бўлиб, чеккаларини сийпалардилар.

Яна устознинг гўзал ва ибратли фазилатлари ҳақида айтмай оложим йўқ. У ҳам бўлса Етим ака саҳнадаги харакаatlари йигитларга бевосита ёнига бориб, елкаларидан тутиб, юрак томонга қаратиш, қадни қандай тўғриланиш ўзлари маромига етказиш учун аввало ўзлари тушунтирар, кейин узоқроқ туриб, қизларга бармоқ теккизмай, саҳна сирларидан сабоқ берад эдилар. Шунинг учун ҳам Етим ака хотирамизда ўз касбига фидойи, покиза, ҳаёли инсоннинг бир умрлик юксак намунаси бўлиб қолганлар.

«Бой ила хизматчи» пьесаси кейинчалик ҳам бир неча марта саҳналаштирилди. Бой ролида Олим Хўжаев, Гофир ролида Турғун Азизов каби истеъдодли санъаткорлар чикдилар. Аммо улар яратган образлар Етим Божожовов талқинидаги классик мукаммаллиқдан узоқ эди. Мен бу гапни икки ҳурматли актёрларнинг ўзларига ҳам айтган эдим. Бир суҳбатда, Олим ака менинг Жамила ролини ўйнаганимни лутф билан эслаб «фирқингиз қандай» деган маънода сўз очдилар. Мен ҳам фирқимни очиб айтдим: «Олим ака, сиз махаллий бой эмас, овруполик зодагонга ўхшайсиз. Гулбаҳор зинадан тушса одоб билан йўл бўшашиб турибсиз, ҳайриятки қўлдан ушлаб тушириб қўймадингиз. Мен Жамила бўлганимда албатта сиздай мулоийи ва одобли, тавозели аристократ бойнинг қўлини қайтармасдим». Баҳсимиз хар хил мутўйиба, кулги билан аяқланди. Бироқ ўзбекнинг хар бир сўзи замирида қанчадан-қанча маъно турилишига сир эмас. Бу суҳбатда мен ўзимча Етим акага хос талқинини ҳимоя қилгандек ва бир умр шу талқин ибрат мактаби бўлиб қолишни ўттингандек бўлдим.

Мен бу классик талқиндаги хар бир образ, хар бир саҳна ва тўқнашувларнинг идеал даражадаги мантиқий мустаҳкамлиги тўғрисида, Етим ака Божожоновнинг чой узатишдан бошлаб, рўмол ўрашимизгача, Гофир образи орқали ўз замонлари ва ўз тақдирлари билан боғлиқ бўлган дарду аламларини бадий ифода эта олганлари хусусида жуда кўп ҳақиқатларни ёритиб бериши мумкин. Лекин театрушнос олимлар нима учун, шундай буюк режиссёр ижоди ҳақида лом-лим демасдан ўтирганликлар тазажубланарлидир. Бундай сукут не санъат учун, не илм учун, не тарих учун нафзаат келтирмаслиги аниқ-ку!

Шуқури, замонамиз қадриятларимиз замони, давримиз қадриятшунослик даври эканлиги билан характерланади. Модомики, шундай экан, Етим Божожовов каби буюк аллома, классик режиссёрларимиз ҳам маданиятимиз тарихи саҳифаларидан ўз кадр қимматиго лойиқ бўлган олий, табарруқ макёлардан бирини эгаллаши керак.

Суҳбатни
Сауда ЕДГОРХУЖАЕВА
ёзиб олди.

Ўз Теъдод сохибаси

Очерк

Мен ихлос қўйган бир аёлга ҳамманинг ҳаваси келади. У — халқ хизматига камарбаста санъаткор. Оилада сеvimли бека, икки фарзанднинг онаси. У — ота-онасига меҳрибон, суякли фарзанд. Номии эл оғзига тушган бу санъаткор Қўқон шаҳри маданият бўлими тасарруфидаги «Сарвиғул» халқ чолғу ва ашула дастасининг яккахон қўшиқчиси Раънохон Рўзиқуловадир.

Менда санъат мухлисларининг сеvimли ашулачиси, ширали овози билан улар хонадонига, қалбига кириб борган қўшиқчи билан яқиндан танишиш истаги туғилди. Дўстона суҳбат жараёнидаёқ, уни санъат гулшанининг ҳақиқий Раъноси эканлигини дилдан ҳис этдим.

Дилкаш суҳбатдошимнинг умр дафтари аста варақлаймиш. Ҳаёти оддий қизларникидек. Ёшлигидан санъатга ишқи тушган. Сеvimли муаллимаси мактабда ўтказиладиган турли маданий талбирлар дастурига Раънонинг чиқишини албатта киритиб қўярди. Бунинг учун Р.Амирова синфининг энг кенжаси бўлган Раънога олдиндан шеър ёдлатар ёки хиргойи қилиб юрган қўшигини меъёрига етказишга ундарди. Одоболи қизалоқ эса опойининг ҳар бир топширигини бажонидил бажарарди. Бундан муаллиманинг кўнгли тоғдай кўтарилар, бир олам қувонарди.

Тиришқоқ ўқувчи ижрочилик маҳоратини муаллимлари ёрдамида чархлаб борди. Бир куни «Зангори экран»да асакалик тенгдоши — 13 ёшли Санобар Раҳмонованинг қўшиқларидан иборат бўлган «Куйла, Санобар!» телефильмининг мириқиб томоша қилди. Унинг концерт дастури Раънода ўзига бўлган ишонч учқунларидек туюлди. Чунки истеълод бўлса, ёш қизлар ҳам ўз санъати билан элга танилиши мумкинлигини дилдан ҳис этди, танлаган йўли нурафшонлигини сезди.

Р.Рўзиқулова саккизинчи синфда ўқиб юрган пайтидаёқ туман, шаҳар ва вилоят миқёсида ўтказиладиган «Санъат байрамлари»да қатнашиб, қўшиқ мухлисларининг қалбига кириб борди. Ана шундай байрамларнинг бирида асакалик бастакор, ажойиб санъаткор Фуломжон Рўзибоев билан учрашди. У Раънонинг санъат гулшанига кириб келишига асосий йўлни кўрсатди. Бу йўлдан адашмасликка, доимо қўшиқлари билан санъат мухлислари эътиборини қозонишга даъват этди. Фулом ака Пулат Мўмин сўзига ёзилган «Кўлам келди» қўшигини ўргатди. Раъно бу қўшиқни бир неча байрамларда,

қўриқларда қуйлади ва доимо совриндорлар сафидан ўрин эгаллади. Бу устоз ва шоғирдининг ўзаро ҳамкорликда ишлашлари самараси — меваси эди.

Вилоят миқёсида ўтказилган маданий талбирларнинг бирида тақдир Раънони қўшни Хўжаобод туманлик Муножат Йўлчиева, андижонлик Хуррият Исроилова ва асакалик Санобар Раҳмоновалар билан учраштирди. Раъно ўшанда «Онасан-меҳрибонсан» ашуласини дилдан қуйлаганини хотирлайди. Дутоналаридан бири Раънога «Овозинг зўр экан» дея ҳавас билан боқиб қўйгани кечатидаёқ ёдида. Қўшлар қатори Р.Рўзиқулова ҳам ана шу қўрик совриндорлари сафидан ўрин эгаллади.

Дастурини бойитиб борган Раъно энди маросимларда ладил қуйлайдиган бўлди. Ҳаваскор қўшиқчилар орасида анча танилиб қолди. Иқтидорли қиз санъат мухлислари орасида ўз ўрнини топгандек бўлди.

Ўрта мактабни олтин медал билан тамомлаган Р.Рўзиқулова Маннон Уйғур номидаги Тошкент театр ва расомлик институтига кириб ўқишга қатъий қарор қилди. Дилдаги ўйларини уйдагиларга баён қилди.

Раънохон талабалик йилларидаёқ катта санъатга кириб боришга интилди. «Санъат — машаққат» эканлигини устозларининг панду насиҳатларидан ўқиб олди. Шунинг учун ўз устида кўнгли билан ишлаш бошлади. 1997 йили машҳур раққоса Мукаррама Турғунбоева бир гуруҳ сара қизлар қаторида бу истеълод сохибасини ҳам танилаб, Москвада концерт беришга олиб кетди. Раъно Кремлнинг анжуманлар саройида ҳамкурслари билан «Тановар» қўшигини ижро этди. «Баҳор» дастасининг лобар раққоса қизлари эса ана шу қўшиққа ўйинга тушди.

Москвадан қайтган бахтли, баркамол Раъно доимо

мумтоз ашулалар куйлаш ишқи билан яшади. Тошкент телевиденсиде Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий таваллудининг 90 йиллигига бағишланган адабий-мусликий эшиттириш тайёрланаётганди. Р.Рўзикулованинг овози устозларидан бири бўлган Фаттоҳ ақа Ҳотамов наздида мазкур эшиттириш режиссёри ахтариб юрган овозга ўхшашлигини сезиб қолди. Таклиф режиссёрга маъқул бўлди.

Андиша, орият ва ҳурмат туфайли машҳур санъаткор Ҳалима Носированинг «Эй ёр, хуш келибсиз» ашуласини Раёно бирдангига ижро этишдан тортиниб қолди. Устозлар ишончини оқлаш учун бу машҳур кўшиқни фонотека орқали обдон ўрганди, қийналиб қолганда мураббийларнинг ёрдамларига таянди. Улар ашулани меъёрига етказиб куйлашдан даражага етганлигини тан оlishандагина «Ойнаи жаҳонга» чиқишга розилик берди. Ниҳоят... Дастурни олиб борувчи кўшиқ навбатини Тошкент театр ва рассомлик институти талабаси Раёно Рўзикуловга беради.

*Эй, маҳваши замоним, эй, ёр хуш келибсиз,
Биздек ғарибни йўқлаб дилдор хуш келибсиз.
Ноумид айламасдан мунглиг фақирингизни,
Кўнглини бир олай деб, бисёр хуш келибсиз.*

Раёно кўшиқнинг авжини олаётганда студияда ўтирган Ҳалима опа унга жўр бўлиб, кўллари билан бир-бирига уриб, истеъдод соҳибасига тан беради. Уни кўтлаш учун ўрнидан туриб кетгиси келарди. Лекин Тамарахоним кўллари билан охира оқтириб қўярди. Бундай ҳаяжонли дақиқаларни кўрсатув тасвирчиси томошабинлар нигоҳига тез-тез қаратгани ҳамон ёдимдадир.

Машҳур санъаткор Ҳ. Носированинг назарига тушиш Раёнони руҳлантириб юборди. У олийгоҳдаги устозлари Шохид Маъзумова, Асад Азимов ва Гулсара Холбоевалар кўмағига янги кўшиқлар ўргана бошлади. Ана шу кўшиқлари билан Ўзбекистон радиоси томонидан эълон қилинган «Санъат саодатимдир» конкурсига иштирок этди. У «Бизнинг айвон»/Комил Яшин сўзи, Тўхтасин Жалилов мусикаси/, «Бир ишва билан» /Ҳамза шёъри, Мухторжон Муртозоев мусикаси/, «Кўнгил»/Азимий шёъри, Каримжон Мансуров мусикаси, «Чақмоқ»/Миртемир шёъри, Тельман Ҳасанов мусикаси/, «Ишқинг йўлида»/Ёнғин Мирзо сўзи, Раҳматжон Турсунов мусикаси/ ашулаларини меъёрига етказиб ижро этгани учун кўрик-танлов совриндорлари сафидан ўрин эгаллади. Энг яхши кўшиқлари Ўзбекистон радиосининг олтин фондида ёзиб олинди.

Раёнонинг истеъдодини кўрган Ўзбекистон халқ артисти Ориф Алимаҳсумов уни Ўзбекистон радиоси қошидаги макомчилар дастасига ишга таклиф этди.

Раёнонинг овози маъқул келди ми ёки хушанавозлигиданми, у Берта опага ёқиб қолди. Шогирдини уйига олиб кетди. Раёно ана шундай яхши одамлар оила-сида ҳам санъат сирларидан сабоқ олди, ўрганди, изланди.

Олий дорилфунунни муваффақиятли битирган Раёнохон 1981 йили тақдир тақозиси туфайли Қўқонга турмуш ўртоғи билан кириб келди. Уларни Ҳамза номидаги мусикали драма театри ижодий жамоаси яхши кутиб олди.

Бу ерда Раёно учун катта сахнада етук образлар яратиш борасидаги фаолияти бошланди. У дастлаб «Ёрилтош» эртақ-спектаклда Гулнора образини яратди. Режиссёр Эркин Муродов сахналаштирган мазкур

спектаклдаги бош қаҳрамон Гулнора образи ёш актриса Раёнохон талқинида жозибали чиққан. Раёно театр соҳасида бир-бирига ўхшамас роллар ижро этиб, томошабинлар олқишига сазовор бўла бошлади. Ҳамшаҳарларимиз унинг талқинидаги Обида /«Муқимий»/, Холисхон /«Холисхон»/, Гавҳар /«Гавҳар»/ образларини яхши кутиб олишди. 1986 йили эса Раёнохоннинг ҳаётида яна бир унутилмас воқеа содир бўлди. Финляндиялик телепублицистлар республикамызда «Дўппи» телефильмининг суратга олишди. Фильмдаги «Меҳнат аҳли» кўшигини ижро этиш Раёнохонга nasib этди.

Раёнохон тўйиб-тўйиб, ёниб-ёниб кўшиқ айтгиси келарди. Кўшиққа бўлган буюк соғинч туйғуси уни ҳамшаҳримиз, Ўзбекистон халқ артисти Раҳимхон Мазохидова хонадонига етаклади. Опалдан созандаларсиз - ўзи доира чертиб, ўзи кўшиқ айтиш сирларини ўрганди.

Бугунги кунда Р.Рўзикулова «Сарвиғул» дастасининг энг моҳир кўшиқчиси - яққохон ашулачиси. Эл севган санъаткор Собир Абдуллович 90 йиллиги ва Нодиранинг 200 йиллиги юбилейи тантаналарида «Дугоҳ» ҳамда «Эй сарви равон» кўшиқларини айтиб томошабинлар олқишига ана бир бор сазовор бўлди. Ҳозир Раёнохоннинг ижод «булоғи» айни очилган кезлар. Эндилекда уни Ўзбекистон телевиденсиде намойиш этилаётган «Кўшиқларимиз сизга армуғон», «Қизлар гулдастаси», «Лирик концертлар»да тез-тез учратишингиз табиийдир. Раёнохон жўшиб куйламоқда. Куйлаган кўшиқлари эса элга манзур бўлмоқда. Чунки у эл учун куйлайди, элим деб, юртим деб ёниб яшайди.

1997 йил Раёнохоннинг ҳаётида ўчмас из қолдирди. Ўзбек миллий кўшиқчилик жанрини янада ривожлантириш мақсадида Ўзтелефидиокомпанияси томонидан ўтказилган «Олтин мерос» телевизион конкурсига иштирок этиш бахтига муяссар бўлди. Маҳорат кўриғига Ҳамид Фулом сўзига Набижон Ҳасанов томонидан басталанган «Офарин» ашуласи билан иштирок этди. Нуфузли ҳайъат аъзолари Р.Рўзикулованинг ижрочилик маҳоратига юксак баҳо беришди. У «Олтин мерос» телевизион кўрик-танловининг мутлоқ лауреати бўлди.

Кун кеча яна бир хушхабарни эшитдик. У шахримизда Абдулла Қодирийнинг «Меҳробан чаён» романи асосида суратга олинаётган 12 қисмли янги телефильмда Худоевхон ҳарамидеги кўшиқчи қиз Нозик образини ижро этаётган экан. Бу Раёнохоннинг кинодаги ilk роллидир.

Ха, Андижон вилоятининг Қўрғонтепа шаҳрида туғилиб, Қўқонда камол топаётган Раёнохон бугун эл суйган санъаткор! Унинг кўшиғи кириб бормаган уй, уни танимаган санъат шинавандаси кам топилади.

Раёнохон катта йўлнинг бошида турбиди. Бу уни камолот қўққисига етаклаётди. У айтилмаган кўшиқлари, ижро этишни кўзлаган роллари ҳақида қайғуратир, изланаётир, интилаётир. Биз катта истеъдод соҳибаси Р.Рўзикуловга мухлислари номидан санъат йўлидаги ижодига, кўшиқчилик бобидаги маҳоратига ва янги образлар яратиш ҳақидаги умидларига катта парвозлар тилаймиз. Ўзининг ҳалол меҳнати билан халқ хизматида камарбаста бўлишдек хайрли ишларида доимо омад ёр бўлишига ишонамиз. Чунки бу йўлни танлаганлар асло кам, санъати хор бўлмайдилар. Ахир Раёнохон элли шод этиш, уларга доимо хурсандчилик бахш этиш йўлида изланаётди. Куйлаганда ҳам юракдан куйламоқда.

Кўшигини - парвозини, ниятини - йўлдошини бўлсин Раёнохон!

Қурбоний СУЛТОНОВА,
Ўзбекистон Журналистлар
юшмасининг аъзоси.

БОБУР ВА ЮЛИЙ СЕЗАР

Инсоният жамияти тараққиёти тарихнавислик зарурияти ҳозирги йил ҳисобимизда икки ярим минг йил илгари пайдо бўлибди. Шундан буён не-не улуг шахслар ўтди-ю, кўпчилигининг номи юз йил, икки юз йил, нари борса беш аср ўтгач унутилиб юборилди. Бундан хулоса қилиш мумкинки, ундай тарихий шахслар умумжаҳон цивилизацияси тараққиётида маълум бир давр муаммоларини ҳал қилишда ижобий роль ўйнаганлар, сўнг янги даврлар бошланганда уларнинг номи унутилган.

Аммо шундай тарихий шахслар борки, уларнинг номлари жаҳон тарихига абадий муҳрланиб қолгандек туюлади. Хўш, улар кимлар? Бир миллдан илгари 336 йили Македония тахтига ўтирган Александр (Искандар) Македоний бўлса, яна бири бундан икки минг 55 йил илгари ўзини Рим императори деб эълон қилган Юлий Сезардир.

Амир Темур ва Искандар мавзуда, иншооллоҳ, алоҳида тўхталармиз. Ҳозир Бобурни Сезарга «бўйлаштириб» кўрмоқчимиз.

Фаранг олими П.Ларус ўзи яратган катта қомусий дугатда Бобур шахси ва ижодини таҳлил қилиб, уни Сезарга, «Бобурнома»ни эса Сезар тарихномаларига таққослайди. Муаллиф гарчи оврополик бўлса ҳам, ҳеч қандай тазйиқларга ва ҳис-туйғуларга берилмасдан ҳолис хулоса чиқаради. Бобур самимийлиги, ўз камчилик-нуқсонларини ҳаққоний тасвирлагани, очиқ кўнгиллиги, ҳақиқатгўйлиги ва бошқа кўп фазилатлари билан Сезардан, ҳатто, юқори туришини таъкидлайди.

Синчковлик билан ўрганилса, уларнинг бир-бирига ўхшаш томонлари ҳам борлиги аниқланади. Чунончи Сезар 16 ёшда отадан етим қолди, Бобур 12 ёшда. Икковлари ҳам зодагон, улуг зотлар оиласида туғилган. Энг муҳим ўхшаш томони - Сезар ҳам, Бобур ҳам истеъдодли давлат ва сиёсий арбоби саркарда, тарихнавис ҳамда шоир. Бироқ уларнинг ўхшашлиги мана шу зоҳирий белгилар билан тугайди. Бу икки буюк давлат арбобларининг давлат ва сар-

кардалик фаолиятлари, ижодий мероси, ниҳоят шахсий фазилатлари чуқурроқ ўрганилса, бир-бирдан чуқур фарқ қиладиган томонлари аниқланади ва ҳаққонийлик тарозусининг палласи Бобур томонга босади. Бунинг исботи учун баъзи бир мисоллар келтираемиз.

Юлий Сезар ёзувлари, нутқларини ўқисангиз унда мақтанчоқлик, ўзига юқори баҳо бериш хусусияти аниқланади. Қадимги Рим тарихчиларидан Светоний Транквилнинг «Квестор» деган лавозимига (молиявий ишлар бошлиғи) тайинланиши биланоқ, бир тўпланишда нутқ сўзлаб, Юлийлар уруғининг келиб чиқиши гўё Венера худосига бориб тақалади деган. «Шунинг учун ҳам бизнинг уруғимиз, - дейди у, - Худо - илоҳлар каби подшоҳлар устидан ҳукмрондир». Бу бориб турган мақтанчоқликдан иборат эди. Тарихдан маълумки, қадимги Рим дунёсида, умуман, узоқ ўтмишда бўлганидек, яккахудолик йўқ эди. Кўплаб маъбудаларга сифиниш ҳамма жойда олат эди. Венера эса, Муҳаббат маъбудаси бўлиб, Сезар давридан илгарироқ бу маъбудадан сиёсий мақсадларда фойдаланиш бошланган, ҳатто унга ҳайкал ўрнатишган эди. Сезар ўз сиёсий мақсадини кўзлаб юқоридаги ёлгонни тўқиб чиқаради. Тўғри, у нотик эди. Сухандонлик билан кўпчиликнинг кўнглини овлаб, ўзига оғдириб оларди. Аммо, халқ оммаси жаҳолат ботқоғида эди. Шунинг учун ҳам қадимги Рим сиёсатдонлари кўпчилик фикри учун курашда нотиклик санъатидан фойдаланишар, Сезар ҳам ана шу усулни яхши билган ва халқ фикрини шу йўл билан ўз томони-га бурган. Ҳатто уни тириклигидаёқ «Илоҳий Сезар» деб ёзганлар ва бу унга жуда маъқул келган.

Амир Темур ва Бобур даврлари эса, ўрта аср даври, ислом динининг равнақ топган давридир. Бобурнинг 12 ёшида Фарғона давлати тахтига ўтириши, гарчи отаси Умаршайх мирзонинг тасодифий ўлими вазидан қутилмаган соатда бўлган эса-да, аммо бу қону-

ний ҳол эди. Чунки, у подшоҳзода эди. Мана уларнинг насаби: Бобур Мирзо ибн Умаршайх Мирзо, ибн Абу Саид Мирзо ибн Султон Муҳаммад Мирзо Ибн Мироншоҳ ибн Амир Темур. У улуг соҳибқирон набирасига набира эди. Қонуний тахт вориси бўлмиш Бобур подшоҳ бўлгани учун чироили нутқ сўзлаши, халқ фикрини чалғитиш шарт эмас эди. Муҳими - унда мақтанчоқлик сифати йўқ эди. Тили-ю дили бир эди. Шу билан бирга унда, Сездардан фарқли ўлароқ, улуг шахсга мансуб сифатлар куртаги бор эдики, буни мана 500 йиллик тарих тан олган ва бу хулоса асрдан-асрга мустаҳкамланиб бормоқда.

Юлий Сезар ҳам Бобур каби шеърлар ёзиб, ижод қилгани тарихдан маълум. (Улар нутқлари билан бирга босилиб ҳам чиққан). Аммо, машҳур мозий тарихчиси Плутархнинг ёзишича, Сезар шеърларини ўзи ўқиб берганида тинглаётган одамлар завқланмаса ва уни мақтамаса, муаллиф кўпчиликини фаросатсизликда, бефаҳмликда айбларди. Шунинг учун Сезар яхши кайфият билан ўз шеърларини ўқиганда тингловчилар фақат қўрққанидан маъқуллаб турганлар.

Подшоҳ Бобур эса шоирлиги билан шўҳрат топди. Унинг газаллари ҳар доим ҳеч қандай таъйиқсиз эътироф қилинган, ҳозир ҳам шундай.

Сезар фаолияти Римда шу даражага бориб етдики, у пора, дўк-пўписа ёрдамида авом халқнинг тушунмаслигидан фойдаланиб ва ўз дўстларини ғазабини қўзғатиб тирикчилигдаёқ ўзига олтиндан ҳайкал ўрнаттирди ва унга «Бахтли Сезар - император» - деб ёздириб ҳам қўйди. Унинг бу ишини ҳозирги авлод тафаккури билан баҳолаганда бориб турган мақтанчоқлик, ҳатто тентақлик дейиш мумкин. (Ёдга олинг, Брежнев деган раҳбарга тўрт марта олтин юлдуз тақиб қўйганлариди у қандай талтайиб юрди-ю, оқибати нима бўлди). Бобурнинг бирор ҳаракатида шахсий обрў орттириш нияти сезилмайдди. У доим она юрт бутунлигини сақлаб

қолиш, катта бобоси соҳибқирон Амир Темур салтанатини қайтадан тиклаш ҳақида ғам чекади. Бундай буюк мақсад йўлида жон фидо қилувчиларнинг шахсий обрў ҳақида ўйлашга вақтлари ҳам бўлмаслиги табиийдир.

Юлий Сезар император ва саркарда сифатида ўта бераҳм эди. Қўлга тушган ҳарбий асирларни ерга қоқилган бут шаклидаги узун ёғочларга аввал тириклайин михлаб, сўнг тиккасига тилдирар эди. Бундай ўтакетган ваҳшийлик овозалари атрофни титратиб юборишига, кўриб турганларнинг раҳмдиллигига қарамай Сезар пинагини ҳам бузмас, чидаб бўлмас даражадаги азоб билан уларнинг жон беришларини кузатиб гўё роҳатланар эди.

Бобур подшо бўлиш билан бирга меҳр-шафқат соҳиби, раҳмдил инсон эди. Тўғри, подшо ва саркарда сифатида у ҳам айбдорларни жазолаган, аммо унинг жазоси Сездарнинг олдида ҳеч гап эмас эди.

Агар гуноҳкор айбига иқдор бўлиб, унинг олдида тиз чўкиб дилдан шафқат сўраса, Бобур унга меҳрибонлик кўрсатгани ҳақида «Бобурнома»да бир қанча мисоллар бор.

Жавоҳарлаъл Неру Овруподаги Бобур замондошлари бўлмиш князлар, герсого ва қиролларга солиштирганда Бобур инсонларга самимий ва раҳмдил, кўнгли бўш ва дилбар шахс эканлигини таърифлайди. Битта мисол келтирайлик: ҳолавачаси Мирзо Ҳайдарнинг Шайбонийхон қўлига тушиб қолиш хавфи туғилганда 1509 йили Бобур уни Кобулга қақариб олади. (Унгача улар бир неча йил кўришмаган эдилар). Мирзо Ҳайдар ёш бола эди. У Кобулга келганда Бобур шашқатор кўзёшлар билан кўтиб олади ва уни бағрига босиб узоқ вақт йиғлаб туради. Бу, аввало, унинг раҳмдиллигидан бўлса, иккинчидан шоирга хос инсонийлик туйғуларининг устунлигидан эди.

Бобурни Сезарга таққослашда ўлими давом этсак, икковининг ўлими ҳам қизиқ ва ибратлидир. Сезар 35 йилгача давлат бошлиғи

ва саркардалиқ фаолиятида қўплаб душман орттирди. Ниҳоят 56 ёшида (мелодан олдинги 44 йил) ўзининг дўстлари унинг ўн бир ерига ханжар санчиб ўлдирдилар. Бобур эса, 48 ёшида ўз соғлигини касал бўлиб қолган катта ўғли, тахт вориси Ҳумоюнга тасаллиқ қилади. (Яъни бағишлади. Ақидада иймон-эътиқоди мустаҳкам одам касалга энг катта бойликни садақа қилса унинг тузалиб кетиши ҳақида ҳикмат-тушунча бор). Тақдирни қарангки, шундан сўнг Бобур нотоб ҳолга келиб, охири ҳаётдан кўз юмади, тахт вориси Ҳумоюн эса соғайиб кетди. Бу тарихий ҳақиқатдан хабардор бизларда ҳозир Сезар ҳаёлигидаёқ «Илоҳий» деб аталганига таажжуб қиламиз.

Улуг соҳибқирон Амир Темур ва унинг зурриёти Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг буюк тарихий шахслар экани жаҳонга ёйилмоқда ва бу ҳақиқат йилдан-йилга чуқур томир отмоқда. Афсуски, яқин-яқингача ҳам бизларнинг ўтмишимизга фаҳр билан қарамасликка ўргатдилар. Фақат собиқ СССР зулмидан қутилиб, мустақилликка эришгач ўзлигимизни танишга имкон яратилди. Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳмад Ясавий, Хожа Аҳрор, Махлуми Аъзамдек пири устозлар, буюк бобокалонимиз Амир Темур ва унинг зурриётларининг номлари, хотиралари абадийлаштирилмоқда, уларнинг сиймоларидаги сунъий гўбурлар олиб ташланмоқда. Бу фақат истиқлолимиз туйфайлидир.

Она еримизнинг ҳақиқат тарозусига фикран зотлар - Искандару Сездари, бир палласига боболаримиз Амир Темуру Бобурни қўйсак, учинчи минг йилликда бу ҳақиқат тарозусининг иккинчи палласи шубҳасиз босиб кетишига ишончимиз қомил. Иншооллоҳ, келаси уч мингинчи йил соҳибқирон Амир Темур ва Заҳириддин Муҳаммад Бобурларнинг минг йиллиги бўлажак.

Ўзбекистон махсус муסיқа таълими тизимини ислох этиш энг муҳим масалалардан биридир. Бу соҳада турли ихтисосликлар қатори миллий бастакорлик аънааларини тиклаш, ўқув жараёнига тадбиқ этиш лозим. Зеро, бастакорлик нафақат ўтмиш ва замонавий ижодиёт жабжалари билан чамбарчас боғлиқ, мустақил Ўзбекистоннинг порлоқ келажagini, муסיқа маданиятимизнинг раванакини белгилловчи энг аҳамиятли омил сифатида гавдаланади.

Бастакорлик ёки композиторлик ихтисосига янгича талаб нуқтаи назаридан ёндошилса, унинг ўқув дастурларини қайтадан тузиш, ўқув қўланма ва илмий-услубий тавсияларни ишлаб чиқиш масаласи қўндаланг туради. Чунки аввалги махсус адабиётлар ҳозир мазмунан эскириб қолди, қолаверса, кўрсатилган мавзуда бирорта янги ёзма иш ҳали-бери пайдо бўлмади.

Авалларги кўпроқ Европа йўналишидаги шиирлар яккахомиклик қилгани маълум. Яъни - пьеса, прелюдия, мундиражили пьеса, марш, вальс ва ҳоказолар мисол қилинчи олинанди. Бу, албатта, сингалган ва яхши натижаларни берган тажриба. Аммо ўзбек миллий бастакорлик аънааларидан фойдаланиш масаласига эътибор бериладиган тақдирда, дастлабки чоғларданоқ мумтоз, туркуми ва туркумсиё соф чолғу қуйлар, айниқса, маком чолғу қисмлардан акс тогган режа ва қондаларни ҳам ижодкорона сингдириб бориш шарт. Жумладан, пещрав услубида қуйни ривожлантиришга ҳаракат қилиш, тақорий куй бўлакларини ривожланган куй бўлаклари орасига жойлаштириш, яъни мақомсифат чолғу қуйларга хос хона-бозғўйлар алмашинуви орқали тузилган турлитуман шакл ва жанрларда янгича ижод қилишни яратиш даркор.

Маълумки, лад хусусиятлари халқчил, миллий қиёфана гавдаланган омилиларидан энг муҳимларидан бири, деб бежиз кўрсатилмайдми. Яъни ўқувчилар ҳар хил уюшмаларда яратилган куй ва қўшиқлар билан танишиб чиққан ҳолда, пардаларнинг у ёки бу ҳолат ва кайфиятни ифода этишдаги кучини билиб олишлари мумкин. Айниқса, ўзбек халқ муסיқасида кўпроқ учрайдиган лад уюшмаларидан ионий, миксолидий, фрегий, дорий кабиларга эътибор қаратилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Бастакорлик сирларини аста-секин ўзлаштириш тўғрисида гап бораркан, бу мақсадда турфа шакл ва жанрларнинг режа ва қондаларни назарий жиҳатдан ўзлаштириш бошланганда, албатта, содда, оддий шаклдан тобора мураккабларга

БАСТАКОРЛИК ВА ЖАНРЛАР ХИЛМА-ХИЛЛИГИ

ўтилади. Бунда энг муҳим ва муаммоли масалалардан бири яратилган оҳанг, оҳанглардан таркиб тогган куйнинг табиий ривожига эришишидир. Бунинг учун, масалан халқ қўшиқларида кузатилган муסיқий шакллар дастлабки ўқитиш пайтида амалий мисол бўла олади. Чунки улардаги ихчамлик, соддалик, сўз бўғинларидан оҳанг пайдо бўлиши ижодий кўрсатма, йўлланма вазифасини ўташи мумкин.

Яратилган куйнинг муваффақиятли ривожлантириш олиши жанр андозаси танлаб олинишига боғлиқдир. Даставвал куй жумлалари тузилади, бир неча куй жумлаларидан куй даври шакллантирилади. Демак, биринчи босқичларда европа тили билан айтганда прелюдия, пьеса шаклидан фойдаланиш мумкин. Бунда икки бўлакли ёки репризали уч бўлакли шаклни ўзлаштириш унчалик қийин эмас.

Энг оддий жанрларга хос ривож йўлларини пухта ўзлаштиргандан сўнг, ҳийла мураккаброғига ўтилиши табиий бир ҳолдир. Шулар қаторида маком туркумларининг чолғу бўлимларидан ўрин олган таржеъ, гардун, мухаммас каби қисмларига хос шакли андозаларидан ҳам фойдаланиш тавсия этилиши мумкин. Ушбу қисмларга, албатта, эркинроқ ёндошиш талаб этилади. Яъни, масалан, доира усулини ўзгартириб ёки ундан бутунлай воз кечиб, хона ва бозғўй алмашинувини ҳам куй ривожини мантиқидан келиб чиққан ҳолда жорий этилса мақсадга мувофиқ бўлади. Ижодий ёндошилган тақдирда муайян муסיқий воситаларни барқарор сифатида олиш, айримларини эса бекарор ҳолда олиш шарт. Авж бўлакларини яратишда эса шунга мос куй парчаларини ўзгартирилган шаклда юқори пардаларга қўчириб олиш йўлидан фойдаланиш айни муддао бўлур эди. Қайд қилинган шакл ва жанрлар куй мавзуларини бирмунча кенг миқёсда ривожлантириш учун имкон беради.

Бир мавзу камровидаги жанрларнинг орасида вариация бастакорлик касбу-ушунинг эгаллаш жараёнида алоҳида аҳамиятга эга. Чунки бу жанр бирмунча мураккаб тузилмали бўлиб, унга ҳар хил услубда ёндошишга ички имкониятлар бағоят кенг.

Вариацияни яна бир хусусияти шундаки, унинг ички тармоқлари алоҳида-алоҳида жанр бўлиб гавдаланади. Тула ҳолдаги бирикмаси эса кўп табақали жанр юзага келтиради.

Мураккаблиги бўйича янада юқори-роқ даражадаги жанрлар қаторида увертюра, поэма, сюиталарни қайд қилиш мумкин. Булар кўп мавзули, бир ёки бир неча қисмлардан иборатдир. Шу боисдан мазкур жанрларни ижодий ўзлаштириш вазифаси одатда консерваториянинг юқори курсларига қўйилади.

Ушбу жанрлардаги куй мавзулари аввалгиларидан бир неча хусусиятлари билан фарқ қилади. Жумладан, уларнинг ҳажми каттароқ, ривож йўллари ва кўлами кенгроқ, шиддатли ривожлантирилиши учун ҳам мос бўлмоғи лозим.

Маълумки, симфония-соф чолғу муסיқий жанрлар орасида энг мураккаб, жиддий, мукаммал, ички имкониятлари жиҳатидан эса энг бой ва ниҳоятда серуслубдир.

Симфония - туркумли жанрларидан бири бўлгани учун, узун ривож тарихига, илмий-назарий асосларга эга бўлгани сабабли унга амалий-ижодий ёндошишдан олдин катта ва пухта билим талаб қилинади.

Симфоник туркумнинг ҳар бир қисми, ҳатто йирик бир бўлаги - шакл бўйича, таъбир жойиз келса - жанри бўйича ҳар хил кўринишга эга бўлиши мумкин. Унинг таркибий қисмлари аввалроқ таниш ва ўзлаштирилган ҳолда ижобий натижага эришишга йўл очилади.

Симфония - том маънода комуний жанр хусусиятларига эга бўлиб, кўп катта-кичик жанр-шакллари ўз ичига қамраб олиб, катта, салобатли, яхлит ҳолда келтирилган сифатни барпо этади.

Ўқувчи бастакорлик касбини танлаб олган экан, унинг бош вазифаларидан бири муסיқий шакл ва жанрларнинг қанча куй турларини амалий ўзлаштириш олган бўлса, шунчалик келажакда ижодий йўл сари мустақил қадамлар қўйиб фаолият кўрсата олади.

Мирхали МАҲМУДОВ,
Тошкент Давлат консерваторияси
бастакорлик факультети
ўқитувачиси.

МУҲАББАТ ҚАСРИ

(Тоғ Маҳал)

4 қисмдан иборат сахна асари

НУРИЛЛОХОН
ҲОЖИ АБДУЛЛОХОН ўғли,
Хўжа Аҳмад Яссавий номидаги
Халқаро мукофот
совриндори

Саҳнага бир тарафдан Мирзо Бобур, иккинчи томондан Ҳумоюн Мирзо кириб келадилар. Ҳумоюн жанговар кийижда.

ҲУМОЮН. Ассалому алайкум, отажон!

БОБУР. Ваалайкум ассалом!

ҲУМОЮН. Сафар олдида сизнинг дуоингизни олгани келдим.

БОБУР. Ўғлим, сафарингиз бехатар бўлсин! Дуоим бўлиб: душман устидан ғолиб келиб, эл-юртни Рано Санголардан асрагайсен! Зафар қучиб қайтган чоғларингда... Оллоҳнинг иродаси билан мен кўз юмиб, бандликни бажо келтирсам, сен тожу тахтининг вориси бўлиб қолурсен.

(Саҳна ортидан М.Тўхтасинов ижросида «Яхшилик» қўшиғи берилади. Бобур қўшиқларида ёш. Ҳумоюн отасининг ҳолатини кўриб, кўнглини кўтариш маъносиде отасига яқинлашади. У отасининг қаршисиде тиз чўкиб, этагини ўпатади.)

ҲУМОЮН. Отажон... Сиз ҳамма вақт бизнинг таянч-мизсиз!

БОБУР. Ўғлим, мени заҳарлашгандан сўнг тану-жоним азобда қолди. Иситма, оғриқ уйку бермаяпти. Назаримда Оллоҳ мени ўз даргоҳига қорлагандек бўлади. Сен бунни ўйлама. Бутун бошли тарқоқ ва жангу жадал билан тиним билмаган мамлакатни бошқариш, уларни бирлаштириш ва тинчлик барпо этиб, ҳинд аҳлини зулм машаққатларидан холи қилиш осон эмас! Ҳали бу машаққат гирдобиде кўп айланасен. Бу гирдоблардан омон-эсон чиқиб олсанг, юртни обод этишга киришурсен! Яна бир васиятим, мен ниҳоясига етказа олмаган ишлардан бири - ҳинд ўлкасиде жаҳонда ягона бўлган муҳаббат қасрини қурмоқ орузида эдим. Агарчи мен бўшлай олмасам, уни қурмоқ ва битказиб охирига етказмоқ сенинг гарданингдатур.

ҲУМОЮН. Отажон, соғ-саломат бўлсам сўзларингизни ерда қолдирмасмен.

БОБУР. Яна бир васиятим шулким, агарда мен кўз юмиб оламдан ўтсам, қабрим Кобулда - волидамнинг қабри ёнида бўлсин.

ҲУМОЮН. Отажон! Кўп яшайсиз. Мен сафардан қайтгач, муҳаббат қасрини бирга бунёд этурмиз!

(Ҳумоюн кўзлариде ёш. У яна тиз чўкиб отасининг этагини кўзларига суртади. Саҳна ортидан «Яхшилик» қўшиғи баландроқ эшитилади.)

БОБУР. Эшитаясанму ўғлим, бу менинг она юртим нидоси. Мен бу ғазалини Андижонимдаги Боғишамолда сайр қилиб юрган чоғларимда битган эдим.

ҲУМОЮН. Отажон, бу ғазалингизни мен болалик чоғларимдаёқ ёд олганмен...

БОБУР. Ҳа, болалик чоғларингдаёқ менинг кўп шёърларимни ёдлагансен, билармен.

ҲУМОЮН.

Ким кўрибдур, эй қангул аҳли жаҳондин яхшилик...

Кимки андин яхши йўқ, кўз тутма андин яхшилик.

БОБУР. Баракалла ўғлим. Бу ғазалини мен ёзганимда, ҳар бир банда қўлидан келганича, яхшилик қилиш орузида бўлсин деб, ният қилиб эдим. Ўз юртимда кўрмаган яхшиликларни ҳинд ерида кўрдим. Ва ҳинд аҳлига қурбим етганича яхшилик қилдим. Сен ҳам ўғлим, қайси вилоятларда ҳукмронлик қилсанг, қўлингдан келганича яхшилик қил! Менинг бу сўзларим абадулабад хотирангда бўлсин, ўғлим Ҳумоюн!

ҲУМОЮН. Мен тирик эканмен, насиҳатларингизни унутмасмен.

БОБУР. Хайр, ўғлим! Соғ бориб, омон қайт!

ҲУМОЮН. Хайр, отажон!

БОБУР. Сенинг «Отажон» деган сўзинг қалбимни қўшдек ёритди, ўғлим!

(Бобур ва Ҳумоюн қучоқлашиб хайрлашишади. Улар саҳна олдида ўтиб, томошабинлар ичига киришади, сўнг зал охиридаги икки эшикдан ташқари чиқиб кетадилар. Саҳна ортидан «Яхшилик» қўшиғи остида парда очилади. Саҳна ўртасиде маликалар дам оладиган қушқ. Қўшқнинг икки томонида сарой муганийлари, раққослари. Қушқда Хонзодабегим ўтирибди. Бобур ғазали билан айтиладиган қўшиқ янграяпти. Раққослар рақс тушишяпти. Ашула тугаб раққослар бир чеккага чиқиб таъзим қилишади. Шу пайт саҳнага хос қанизак кириб келади, таъзим қилади.)

ХОС КАНИЗАК. Бону, ҳузурингизга Бобур Мирзо ташриф буюрдилар!

(Хонзода шодон кайфиятда ўрнидан туради.)

ХОНЗОДА. Айтунг кирсунлар! (Юқорига кўл кўтариб, қанизаклар, муганий ва ҳофизлар чиқиб кетишади, Бобур кириб келади.)

БОБУР. Ассалому алайкум, опагон!

ХОНЗОДА. Ваалайкум ассалом, келинг иним, қадамларингизга ҳасанот! Салтанат ишларини қўйиб, мени йўқлабсиз!

БОБУР. Опагон, хижолат кечмангиз, ахир сиз қиблагохим ўрнида қиблагох, волидам ўрнида волидамсиз. Сизни муборақ жумъа куни тавоф этиш мен учун ҳам қарз, ҳам фарз.

(Хонзода кўл шораси билан Бобурни ўтиришга таклиф этади. Бобур опаси кўрсатган ўринга ўтиради.)

ХОНЗОДА. Келинларим, жиянларим соғ-саломатмилар, ўзингиз сиҳатмусиз?

БОБУР. Оллоҳга шукр, барчалари соғ-саломат. Сизга дуо делдилар.

ХОНЗОДА. Саломат бўлсинлар. Гулбадан гўзалликда кишини мафтун этгудек қиз бўлибдур.

БОБУР. Ҳа, зеҳни ҳам ўткир.

ХОНЗОДА. Оллоҳ Хуррамшоҳни қорлаб олмаганда, Гулбаданни ўзим келин қилган бўлурдим.

БОБУР. Ҳа, Хуррамшоҳ Гулбаданга муносиб қуёв бўлур эди. Не қилайлики, ул пешонамизга сигмади.

Хонзодабегим кўзларига ёш олади.

ХОНЗОДА. Шубиттаю-битта фарзандимни ҳам парвардигорим кўп кўрди.

БОБУР. Кўп куйинмангиз, Оллоҳнинг иродаси шундай бўлди. Менинг фарзандларим сизни ўз оналаридан ҳам ортиқроқ қўрурлар...

(Хонзода кўзларига ёш олади. Ҳар иккиси сукутда қоладилар. Эшик очилиб Хонзаданинг қанизакларидан бири киради. У бир қовун ва бир китобни келтириб, Бобурнинг кийда қўяди, Бобур билан чиқиб кетади.)

БОБУР. Мовароуннахрдан қарвон келибдур. Бу китоб билан Ахсининг Оққўл қишлоғида битган қовунлардан сизга юборибдурлар.

ХОНЗОДА. Парвардигор етказганига шукр! Бу не китоб?

БОБУР. Бу менинг Мовароуннахр ўлкасиде битган ғазалларимдур. Хотиранингизда, тоғма-тоғ сарсон кезганимизда Зоминдаги Пишша ғорига яширинган эдик.

ХОНЗОДА. Ҳа, хотирамда бор. Дабусия қалъаси ёнида мардона жанг қилиб, ғолиб келгандингиз. Амон баъзи бекарларнинг сотқинлик қилиб пайингизга тош отганлари ҳам эсимда. Шунда Зоминдаги Пишша ғорига яширинганингиздан огоҳ эдик.

БОБУР. Шундан менинг талай қўлёмаларим, хотира

битикларим гор ичида қилиб кетганди. Ҳамюртларимдан бири уни топиб, Жиззах бекларига етказди. Улар ана шу Мовароуннаҳр ўлкасига сочилиб кетган газал ва рубойларимни жамлаб, китоб шаклида, менга туфҳа этиб юборидилар.

ХОНЗОДА. Сиз Мовароуннаҳр ўлкасига газал ва рубойларинга эмас, гавҳарлар сочиб келиб эдингиз. Бу яхшиликларингиз эвазига қайтган яхшиликдур.

БОБУР.

*Бори элга яхшилик қилгилки, мундин яхши йўқ,
Ким дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилик.*

ХОНЗОДА. Балли! Кўп гўзал айтгансиз. Яхшилик бандасидан қайтмаса, Оллоҳдан қайтади. Инсонки яхшилик қилибдими, уни ҳаргиз унутмаслар! Кимки яхшиликни касб қилишга интилса, ул Оллоҳ йўлидадур. Яна бир яхшилигингиздан хабар топдим, иним бундан жуда хурсандман.

БОБУР. Не яхшилик экан ул?

ХОНЗОДА. «Муҳаббат қасри» қурдирмоққа аҳд этибсиз!

БОБУР. Бул улугвор ишни ниҳоясига етказмоқ менга насиб қиларму, йўқми, билмасмен. Зурёдларим бажарур, деган орзудаман!

(Хонзадабеим ўрнидан туриб, дарча томон юради. У умр бўйи орзу қилиб етишолмаган севгилсини ёдга олади. Саҳна ортида Бобурнинг муҳаббат ҳақидаги рубойиси эшитилади.)

«Менинг кўнгулмжи, гулнинг гунчасидек таъбаҳа қондур.

Агар ўз минг баҳор ўлса, очилолми не имкондур».

(Ашула тугайди. Бобур опаси Хонзадабеим қалбида бир умр дард бўлиб қолган севгилсини — меъморини эслаётганини ҳис қилади.)

БОБУР. Опажон, мен ҳамон виждон азобидамен. Сизнинг бошингизга тушган кўп мусибатларга мен сабабмен... Орзуларингизни синдирган мен инингизни кечиринг! Суйган кишингиз билан умр кечира олмадингиз. Бунга менинг Шайбоний билан бўлган жангу жадалларим сабаб бўлди.

ХОНЗОДА. Бобурбек иним, қўйинг, ул одамни эслатиб қалбимни ўртаманг. Неки бўлган бўлса Оллоҳдан. Шайбоний ила ўтган 20 йиллик умрим беиз кечмади. Бир илтимосим шулким, қалбимда ўчмас из қолдирган меъморнинг ҳурмати менинг ҳам қабрим «Муҳаббат қасри»да бўлса.

(Бобур опасининг қаршисида бош эгиб ўйга толади. Шу вақт эшик очилиб қанизақ киради.)

КАНИЗАҚ. Ҳазратим, Қосимбек сизни йўқлаб келибдилар.

ХОНЗОДА. Айтинг, қирсинлар.

ҚОСИМБЕК. Ассалому алайкум, кечирасизлар бегим, безовта қилдим чоғи.

ХОНЗОДА. Келинг, муборак қадамингиз ҳузуримга етганидан хурсандмен.

БОБУР. Не ҳодиса содир бўлмиш?..

ҚОСИМБЕК. Маъзур тутинг, ҳазратим, нохуш хабар.

БОБУР. Сўзлангиз!

ҚОСИМБЕК. Рано Санго билан бўлган жангда Ҳумоюн лашкарлари мағлубият топидилар...

(Саҳна. Уртага сукут чўқади. Бобур бу хабардан оғир аҳволга тушиб, аста-секин бориб курсига чўқади.)

БОБУР. Қачон?

ҚОСИМБЕК. Даракчи ҳозир етиб келди.

ХОНЗОДА. Ҳумоюн ўзи саломатму?

ҚОСИМБЕК. Даракчининг хабарига кўра Ҳумоюн чекинган навкарлар орасида йўқ эмиш!

ХОНЗОДА. Ё парвардигор! Уни ўз паноҳингда асрагайсен!

(Хаяжонли мусиқа)

(Саҳна. Ҳиндистон. Қандаҳор. Оқшом, қишлоқ қаҳҳу-досининг ҳовлиси. Қаҳҳудо оиласи даврасида ўтирибди. Кўчадан от туёғининг овози эшитилади. Дарвоза тақиллайди.)

КАДХУДО. Ким экан бемаҳалда эшик қоққан? Ким у?

(У ўрнидан туриб дарвоза томон ўтади.)

ҲУМОЮН. Мусофирмен!

Дарвоза очилгач, уст-боши хароб Ҳумоюн Мирзо кўринад.

КАДХУДО. Келингиз, хизмат?

ҲУМОЮН. Хотинимни дард тутмоқда. Ёрдамингизни дариг тутмангиз.

КАДХУДО. Ие, Олампаноҳ, сизму эдингиз? Не ҳодиса содир бўлди?

ҲУМОЮН. Секинроқ, мени бу ерда эканимни ҳеч бир кимса билмасин.

(Ҳумоюн дарвозадан хотинини суяб олиб киради.)

КАДХУДО. Ҳой, Чандра, бу ёққа қара!

(Чандра уларнинг қаршисига келади.)

КАДХУДО. Пошшобегимни ичкарига олиб кир!

(Чандра Моҳимбегимни ичкари олиб кетади.)

КАДХУДО. Ҳазратим, бу ёққа марҳамат қилингиз.

(Қаҳҳудо Ҳумоюнни бошлаб ичкарига юради.)

КАДХУДО. Бирон сафардан қайтингизму, ҳазратим?

ҲУМОЮН. Сўзларимни овоза қилманг, Канжум шаҳри яқинида бўлган жангда шикаст топиб, лашкарларим билан чекинмоқдамиз. Хотинимни тўлғоқ тутгач, хонадонингизга паноҳ истаб келдик.

(Саҳна ортидан қаҳҳудонинг йиғиси эшитилади. Ҳумоюн билан Қаҳҳудо йиғи келган томонга қараб қоладилар. Қаҳҳудо эшик томон юради. Чандра эшикни очади.)

ЧАНДРА. Ҳа, муттаҳам чол! Ўзим ҳам ўйлаб эрдим, ҳойнаҳой эшик ортида турган бўлсанг керак!

ЧАНДРА. Нега бакрайиб турибсан? Каллаварам чол, бор отасидан суюнчи ол!

КАДХУДО. Олдин айтсанг-чи, нима деб суюнчи оламан?

ЧАНДРА. Шуни ҳам билмайсанми, эси паст чол! Фарзанд муборак деб айт!

КАДХУДО. Қизми, ўғилми? Айтсанг-чи, Чандра!

ЧАНДРА. Нима фарқи бор? Фарзандли бўлдингиз, десанг, бас, суюнчи бераверад.

КАДХУДО. Э галвачи кампир, булар шоҳлар авлоди. Бобурий подшоҳларни билмайсанми, улар ўғилни афзал кўрадилар. Қиз десанг бундайроқ (қўли билан ишора қилиб кўрсатади), ўғил десанг катта суюнчи берадилар.

ЧАНДРА. Бўлмаса ўғил де!

КАДХУДО. Ростданму?!

ЧАНДРА. Ҳа, бор суюнчининг каттасини ол! Ўғил бўлганда ҳам арслондек ўғил.

КАДХУДО. Тилингда шакар-е, асл хотинсан-да! До-яликни ҳам қотирасан-да!

(Қаҳҳудо Ҳумоюн қаршисига келиб таъзим қилади.)

КАДХУДО. Ҳазратим, ўғил фарзанд муборак!

ҲУМОЮН. Миннатдормен, Оллоҳ умрини зиёда қилгай.

КАДХУДО. Айтганингиз келсин.

(Ҳумоюн гавҳар кўзли узукни бармоғидан чиқариб Қаҳҳудога узатар экан.)

ХУМОЮН. Оз бўлса ҳам кўп ўрнида кўрурсиз!
КАДХУДО. (Узукни олиб хайратда, Чандрани чақиради.) Чандра, Чандра!

ЧАНДРА. (Ичкаридан.) Нима дейсан?!

КАДХУДО. Буёққа чиқ мана буни кўр! (Чандра чиқади.)

ЧАНДРА. Нима бу? Қани? (Кўлига олади, томоша қилади, сўнг тақади.) Қалай ярашдим?

КАДХУДО. Жула ҳам. (Чандра бурилиб кета бошлайди, Кадхудо уни тўхтатиб.) Хей, бу ёққа бер!

ЧАНДРА. Бор! Сен тугдирибсанми? (Ноз билан кириб кетади.)

ХУМОЮН. (Бутун воқеани кузатиб туради, кулиб юборади, Кадхудога.) Энди айтингчи, мени қаердан билурсиз?

КАДХУДО. Бир замонлар арз билан падари бузрукворингиз Бобур ҳазратларининг ҳузурларига борганмен. Бошимга тушган мушкулотни одиллик билан ҳал этиб, мени беҳад хурсанд қилган эдилар. Сиз эса ул олиий зотнинг қўйиб қўйгандек ўзисиз. Бобур ҳазратларини кўрган ҳар қандай кимса сизни кўргач, ул кишининг фарзандлари эканингизга имони комил бўлмай. Мен ҳам янглишмадим чоғи?!

ХУМОЮН. Йўқ, янглишганингиз йўқ, Сўзларингиз ростдур! Мени отам Бобур Мирзодан фарқ қилмаслар. (Саҳна ортдан от тўёқларининг дупури эшитилади. Ҳовлиқанча мулозимлардан бири киради.)

1-МУЛОЗИМ. Ҳазратим, шу ердамисиз? Тезда отланингиз. Фаним навкарлари атрофимизда изғиб қолдилар. Ортага чекинмоғимиз зарур!

ХУМОЮН. Навкарларга айтинг, шайлансинлар! (Мулозим чиқиб кетади. Хумоюн ва Кадхудо бир-бирларига қараганча қоладилар.)

ХУМОЮН. Менинг кетмоғим керак. Аммо ўғлим билан маликани ихтиёрингизга қолдирурмен. Оллоҳ ишимни ўнғласа, хизматингизни унутмасмен.

КАДХУДО. Чандра, Чандра, ҳазратим йўқлайдулар!
ХУМОЮН. Ижозат берсангиз, малика билан хайрлашсам.

ЧАНДРА. У кишим ҳам сизга мунтазирлар. Марҳамат қилиб ичкарига кириңг. (Хумоюн Моҳбегимнинг ёнига келиб ўтиради.)

МОХБЕГИМ. Сўзларингизни эшитдим. Сиз бундан кетар бўлибсиз.

ХУМОЮН. Соғу саломат қутилганингиздан шодмен. Фарзанд муборак!

МОХБЕГИМ. Оллоҳ муборак қилган бўлсин! Сафарингиз қай томон? Қурбим етса, сиз билан кетар эдим.

ХУМОЮН. Табриз ҳукмдори Шоҳ Исмоилдан кўмак олиб, тоғу тахтимни қайтариш ниятидамен. Сиз вақтинча бунда истикомат қилиб турурсиз. Табризга етиб боргач, дарҳол сизга киши юборурмен.

(Чандра ичкари хонадан йўрақланган чақалоқни олиб чиқади.)

МОХБЕГИМ. Ҳазратим, фарзандимизнинг исми-шарифи не бўлур?

Чандра чақалоқни Шаҳзодага беради. Шаҳзода болани кўлига олиб, унинг юзини очади. Сўнг Моҳбегимга қараб:

ХУМОЮН. Фарзандимизнинг исми Акбар бўлур.

(Саҳна. Парда аста-секин ёпилади. Парда олдида созандалар, ҳофизлар чиқшади. Акбаршоҳнинг дунёга келганини олқишлаб қўшиқ айтадилар. Қўшиқ нихоясида томоша зали ёришиб биринчи парда тузайди.)

XXX

Ҳашаматли ҳинд саройларидан бири. Салимшоҳ

безатилган саройнинг тўрида тахтсимон курсида болишга ястаниб ўтирибди. Унинг қаршисида бекардан бири ва айёра кампир.

КАМПИР. Кадхудонинг хотини ва қизи уйда экан. Овозимни эшитгач, улар дарвозани очдилар. Ҳовлига киришимиз билан сиёҳпўш айёралар Кадхудонинг қизи ва хотинини банди қилдилар. Моҳбегим хонасига кирганимда «Жонингдан умидинг бўлса олдимга туш» дедим. Шу вақт Кадхудо келиб қолди. Сийёҳпўшлар овоз чикармасдан уни тинчитдилар.

МУЛОЗИМ. Ҳазратим, айёра кампирнинг хизматлари тақдирланса арзигудек. Агар кампир бўлмаганда сир ошкор бўларди.

САЛИМШОҲ. Тасанно!

(Салимшоҳ қарсақ чалади. Саройга мулозим киради.)

САЛИМШОҲ. Ҳазначига айтинг, хизматни адо этганларга патнус тула олтин берсунлар.

МУЛОЗИМ. Бош устига!

(Айёра кампир таъзим қилиб, саройдан чиқади.)

САЛИМШОҲ. Маликани ҳузуримга қорлангиз!

МУЛОЗИМ. Хўп бўлади.

(Мулозим чиқиб кетади Салимшоҳ ёлғиз қолади.)

САЛИМШОҲ. Энди Хумоюн менинг чангалимда! Табриздан ўз оёғи билан келиб қаршимда тиз чўқади... Ва мен уни саройимнинг мулозимига айлантираман.

(Хонага Моҳбегим киради. Унинг қўлида ўн ойлик Акбаршоҳ, Малика Салимшоҳ қаршисига келиб унга тик боқади.)

САЛИМШОҲ. Хуш келибсиз, маликам!

МОХБЕГИМ. Хуш вақт бўлинг, Салимшоҳ ҳазратлари!

САЛИМШОҲ. Қадамларига ҳасанот!

(Салимшоҳ маликага яқинлашиб рўмолини кўтариб тикилиб қарайди.)

САЛИМШОҲ. Ёз Оллоҳ қанчалар гўзал. Қизлик чоғингиздан ҳам гўзаллашиб кетибсиз, маликам!

МОХБЕГИМ. Қўлингизни тортинг! Аёл кишининг юзини очмоқ гуноҳи азимдир. Наҳот гуноҳга ботсангиз, шаҳзодам!

САЛИМШОҲ. Шоҳ ва шаҳзодалар Оллоҳнинг ердаги соясидур. Мен Оллоҳнинг ҳукми билан иш қиламан!

МОХБЕГИМ. Оллоҳнинг ҳукмида бир ҳукмдор иккинчи бир ҳукмдорни забт этган тақдирда ҳам унинг завжаси ва муслиmalarига қўл теккиза олмаслар.

САЛИМШОҲ. Бу гапларни қўйингиз маликам, сизни саройимга келтиришдан мақсад ёмонлик эмас, яхшиликдур.

МОХБЕГИМ. Яхшилик истаган шаҳзода бир қишлоқ кадхудосини қурбон қилурми?

САЛИМШОҲ. Кўрнамаклик қилганлар ўз жазосини олур!

МОХБЕГИМ. Яхшилик истасангиз мени Табризга жўнатинг.

САЛИМШОҲ. Табризда не қилурсиз? У ерга боришнинг ҳожати қолмаган. Умр йўлдошингиз - Хумоюн ўлган!

(Бу сўзни эшитган Моҳбегим хайратдан лол қолади.)

МОХБЕГИМ. Ишонмаймен!

САЛИМШОҲ. Айёққичларим хабарларига кўра, Хумоюн хуфёна ўлдирилган.

МОХБЕГИМ. Ёлгон!

(Моҳбегим кўзларига ёш олиб, Акбаршоҳни бағрига босади.)

САЛИМШОҲ. Не қилайлик, эрингизнинг қисмати шул эркан. Энди Маликам, қаршингизда икки йўл бор,

бирини танланг. Сиз ихтиёрингиз билан менинг никоҳимга ўтиб, давру даврон сурасиз. Ўғлингиз ўғлим бўлур, шаҳзодалар қатори тарбия олиб, мамлакатларимдан бирига волий бўлур. Агар менинг таклифимга кўнмасангиз ўғлингизни қул қилиб, ўзингизни эса қўри қилурмен!

МОҲБЕГИМ. Мен учун қасд олувчилар борлигини унутман! Менга қилатургон зулмларингиз бошингизга оташ бўлиб ёғилур. Бандасидан қўрқмасангиз, Оллоҳдан қўрқинг!

САЛИМШОҲ. Оллоҳдан? Малика сўнгги бор сўрайман, ҳа ёки йўқ. Ушбу иккинчи йўлга бандаси ҳам, ўзгаси ҳам сизмас.

МОҲБЕГИМ. Алҳамдулиллоҳ муслимаман, агар ҳожама ҳалок бўлганлари рост бўлса, у ҳолда аларнинг азаларини ўтказмоққа ва идда тутмоққа муҳлат бергайсиз. Ахир, сиз ҳам мусулмонсиз-ку?

САЛИМШОҲ. Мусулмондирсиз? Ҳа мусулмонман! Аммо ҳеч қандай иддани билмасмен! Билишдида истамасмен! (Қарсак чалади. Айёра кампир қиради.) Боласини олинг! (Айёра кампир болани олмоқчи бўлади.)

АЙЁРА. Болани бер!

МОҲБЕГИМ. Йўқ! Йўқ Боламга тегманг! Бермайман боламин! (Айёра болага ташланади.)

МОҲБЕГИМ. (Болани бағрига босиб.) Эй парвардигор, менга нажот бергил ёки мен билан фарзандимни ўз даргоҳингиза олгил.

(Шу вақт хонага ҳовелиқиб мулозим киради.)

БЕК. Шаҳзодам, падари бузрукворингиз ташриф буюрдилар.

(Бу сўзни эшитган Салимшоҳ талвасага тушиб буюради.)

САЛИМШОҲ. Маликани олиб чиқинг!

(Маликани хуффа хонага бошлайдилар. Шувақт Шершоҳ кириб келади. Салимшоҳ отасини кўргач, ўрнидан туриб, унга таъзим қилади. Салимшоҳ ҳеч нарса бўлмагандек отаси томон юради.)

ШЕРШОҲ. Сен билан ёлғиз сўзлашмоқчимен.

(Салимшоҳ қўлини кўтарди. Саройдаги бек ва мулозимлар чиқиб кетади.)

ШЕРШОҲ. Саройга келтирилган аёл кимдур?

(Салимшоҳ доғдираб, овози қалтираган ҳолда зўрга жавоб беради.)

САЛИМШОҲ. Саройдаги хос канизаклардан бошқа аёл йўқдур, қиблагоҳим!

ШЕРШОҲ. Ёлгон сўлама!

САЛИМШОҲ. Ёлгон эрмас, ҳақ гап!

ШЕРШОҲ. Эшитдимки, малика Ҳумоюн Мирзонинг янги бўшанган хотунки экан. Уни ўғирлаб саройингга келтирганинг, маликага уйланмоқчи эканинг ёлғонму. Билгинки, одамларим нотўғри хабарни етказмаслар.

САЛИМШОҲ. Падари бузрукворим, мен неки қилсам, салтанатимизнинг равнақи учун қилурмен. Менинг ҳақимда маълумот бераётган айғоқчиларингиз орасида ота билан фарзанд муносабатини бузмоқ ниятида бўлганлар йўқму?

ШЕРШОҲ. Рост сўзла, Ҳумоюнга нисбатан бу ишларинг, душманлигинг сенга яхшилик келтирмас! Билгинки, бизнинг қонимизда темурийлар қони бордир!

(Шу вақт хуффа хонадан гўдакнинг овози эшитилади. Бундан ажабланган Шершоҳ ўша томон юради. Шершоҳ Салимшоҳга буюради.)

ШЕРШОҲ. Ким бор бу ерда?! (Мулозимга) Эшикни оч.

САЛИМШОҲ. Канизаклардур, уларнинг гўдаклари бордур.

ШЕРШОҲ. Эшикни оч!

(Бир четда турган мулозим Салимшоҳнинг буйруғини кутмай эшикни очди. Эшик очилгач, Моҳбеим боласини қилмага босанча чиқиб келади. Саҳна ортидан мусиқа янграйди.)

МОҲБЕГИМ. Ё Парвардигор, муножотимни эшитдингму, оҳ-зорим сенга етиб бордим. Ўзингга шукур қилурмен.

(Малика Шершоҳ қаршисига келиб, таъзим қилади.)

ШЕРШОҲ. Қўзим кимсен, сўзла?

МОҲБЕГИМ. Мен, Бобур ҳазратларининг келини бўлурмен. Ҳумоюн Мирзонинг завжасидурмен. Қўлимдаги гўдак Ҳумоюннинг фарзанди шаҳзода Акбардур.

(Салимшоҳ оғир ҳолатда қадам ташлаб тахт томон юради. У тахтга ўтирмақчи бўлади. Буни кўриб Шершоҳ ўғлига)

ШЕРШОҲ. Э номуссиз банда, тахтга ўтирма, сен унга нолойиқсан!

(Салимшоҳ отасининг оёғига йиқилиб.)

САЛИМШОҲ. Отажон! Кечиринг! Мени шайтон йўлдан урди! Кўрнамаклик қилдим, мен бадбахт ўғлингизни кечиринг! Ўгинаман!

ШЕРШОҲ. Йўқол, бу ердан! Саройдан буткул чиқиб кет!

(Салимшоҳ қўллари билан юзини беркитади, секин ўрнидан туриб, ташқари томон юради, тўхтаб орқасига бурилиб отасига)

САЛИМШОҲ. Отажон!

(Илтижо қилади, Шершоҳ қарамайди. Салимшоҳ тез юриб саройни тарк этади. Шершоҳ турган ерида қарсак чалиб, мулозимни қақиради. Мулозим киради.)

МУЛОЗИМ. Ҳазратим, хизматингизга тайёрмен!

ШЕРШОҲ. (Моҳбегимни кўрсатиб), Карвонбошига айтинг, Моҳбегимни иззат-икром ила Табризга - Ҳумоюн Мирзо хузурига жўнатингиз!

МУЛОЗИМ. (Таъзим қилиб). Бош устига.

МОҲБЕГИМ. Миннатдормен, Ҳазратим, бу қилгон яхшилигингизни ҳеч қачон унутмасмен. (Таъзим қилади.)

ШЕРШОҲ. Бор, бора қол, қизим, nobakor ўғлимни гуноҳидан ўттайсен, бизни кечиргайсен, Ҳумоюнга мендан дуо дегайсен!

(Моҳбеим мулозим кузатувида чиқиб кетади. Шершоҳ ёлғиз.)

ШЕРШОҲ. Эй, nobakor ўғил!..

(Ҳаяжонли мусиқа. Салимшоҳ отаси қаршисига тиз чўкиб, афв сўрайди. Шершоҳ сассиз саройдан чиқиб кетади. Парда ёпилади. Парда ортидан «Яхшилик» куйи эшитилади. Парда олдидан учрашув. Саҳнанинг ўнг томонида жанговар қиймдада Ҳумоюн, иккинчи томондан Моҳбеим Акбаршохни кўтариб, чиқиб келади. Дийдор кўришилади.)

ҲУМОЮН. Моҳим, азизим!

МОҲБЕГИМ. Ҳожама!

ҲУМОЮН. Яна бир-биримиз билан дийдор кўришдик. Иншооллоҳ ҳаётимиз бурунгидан ширин бўлур. Дарбадарларимга менга содиқ қолганингиздан сизга муҳаббатим янада зиёда бўлди. Худо хоҳласа, иккимизнинг пок муҳаббатимиз тимсоли бўлгуси Моҳибод деб аталган шаҳар бунёд этурмен! Унда «Муҳаббат қасри»ни тиклагаймиз.

МОҲБЕГИМ. Иншооллоҳ, айтганингиз келсун, бегим!

(Моҳим билан Ҳумоюн саҳнадан тушиб томошабин орасига кириб кетадилар. Улар залдан чиқиб кетгунча қадар Бобур рубойиси янграб туради.)

Парда «Яхшилик» қўшиғи мусиқаси билан оҳиста очилади. Уртада нўхоятда гўзал тахт. Шохжаҳон тахтда ўтирибди. Унинг ён-атрофида вазиру вазиро ва мулозимлар бош эгиб турибдилар.

ШОХЖАҲОН. Вазири аъзам, сўзлангиз. Муҳаббат қасрининг лойиҳалари тайёрму?

ВАЗИР. Ҳазратим, Бухоро-ю Самарқанддин, Фаргона водийсидин йўлланган барча меъморлар ва усталар Аграга етиб келдилар.

ШОХЖАҲОН. Жуда соз. Айтинг-чи, Усманий Туркиядан устод Муҳаммад Исахон афанди ҳам келдилар-му?

ВАЗИР. Худди шундай, ҳазратим, Муҳаммад Исахон афанди ҳамда Мовароуннаҳрдан муҳандис хожа Абдул-макорим келиб, бўлажақ қасрнинг тарҳини ва кичрайтирилган нусхаларини битирдилар.

ШОХЖАҲОН. Баракалло. Кўп улуг иш бўлибдур.

ВАЗИР. Ҳазратим, ишни қўй танлашдан бошладик. Олийнасаб маликамизнинг боғлари ёнида, Жамна дарёси соҳилида Муҳаббат қасри қал кўтаргай.

ШОХЖАҲОН. Қасрнинг дарё ёқасида бўлгани ажабдур, дарё гўзаллигига мосланадур.

ВАЗИР. Қуръони каримимиз 114 сурадан иборат бўлгонлиги сабабли қасрнинг ҳам эни ва бўйи 114 газза мосланибдур, баландлиги 7 газз. Қаср биттаж ёнлари ва сатҳи жилоланган оқ мрамторш ила қопланур.

ШОХЖАҲОН. Вазири аъзам, бу ишларингиз барчаси бехамтодур. Аммо қаср қурилиб биттунга қадар ҳазинадаги маблағ етурми?

ВАЗИР. Ҳазратим, бу томондин хотиржам бўлингиз, ҳазратимнинг ҳазиналаридаги олтинлариға Муҳаббат қасригина эмас, Аградек бир шаҳар курса бўлур.

ШОХЖАҲОН. Сиз ҳазинадаги олтинларни ҳисобга олингиз, маблағ етмаса яна бир чорасини кўрурмиз.

ВАЗИР. Ҳазратим ҳазинангиздаги Бобур ва Ҳумоюн ҳазратларидан қолган қўхинуру Муҳаббат қасри каби бинолардан яна бир нечасини қурмоққа етадур.

ШОХЖАҲОН. Вазири аъзам ҳазинадаги қўхинурдан умидвор бўлмангиз, қўхинуру Бобурулар мероси. Унга мутлақо қўл урмангиз, ҳазинада сақланмоғи шарт.

(Шу пайт саройға Аврангзеб кириб келади.)

АВРАНГЗЕБ. Ассалому алайкум падари бузруквор. ШОХЖАҲОН. Кел, ўғлим.

АВРАНГЗЕБ. Улуг бир ишга бел сирибсиз, муборак бўлсин, падари бузруквор!

ШОХЖАҲОН. Бу қаср мамлакатимизнинг улуглигидан бир нишонандир. Аммо менинг фарзандларим бу каби қурилишлардан четда бўлмоғи мумкин эмасдур. Бобурийлар сулоласининг ҳар бир шоҳ ва шаҳзодалари бундай ишларга бош қўшмоқлари зарурдур.

АВРАНГЗЕБ. Падари бузруквор, Сизнинг сўзларингиз биз учун амри вожибдур. Биз ҳам сиз бошлаган буюк ишларга ўз ҳиссамизни қўшмоққа камарбастамиз.

ШОХЖАҲОН. Бали ўғлим. Бу сўзларинг мени беҳад қувонтирди. Тоғу тахт кетидан қувғандан кўра, мамлакатда қурилаётган биноларнинг пойдеворига гишт қўймоқ минг бор афзал эмасму?

АВРАНГЗЕБ. Сўзларингиз мўътабардур. Мен каби тоғу тахт вориси бўлмиш фарзандингиз бир вилоят тахтига соҳиб бўлмай туриб, бундай ишларга қўл урмоғи қийиндир, падари бузруквор.

ШОХЖАҲОН. Сўзларинг ноўриндур. Буюк ишларга қўл урмоқ учун тахт эгаси бўлмоқ шарт эмасдур. Бухорою, Самарқандда қурилган биноларнинг кўпи фуқаронинг ишидур. Арасту, Ибн Сино, Беруний, Умар Хайём каби олим уфзалоларнинг қай бири тахт эгаси экан. Бир улуг ишни адо этмоқ учун тахтининг бўлмоқ шарт эмасдур. Аммо, билурменким сенинг тоғу тахтга иштиёқинг балидур. Билгинким, тахт вориси ўз мамлакатининг ва ўз фуқароларининг қулдир. Бунни хотиранда сақла, ўғлим.

АВРАНГЗЕБ. Падари бузруквор, сўзларингиз ҳақдур, аммо, нечун Улугбекдек буюк бобомизни унутдингиз. Ул олий зот тоғу тахт вориси бўлганлиги сабаб фалакиёт илмини яратмоққа муваффақ бўлдилар. Нечун Сиз падари бузруквор Темур бобомиз қурган улуг биноларни тилга олмайсиз. Буларнинг барчаси тахт эгаларининг иши эмасми?!

ШОХЖАҲОН. Аврангзеб, ўғлим, тоғу тахт ҳеч бир кимсага вафо қилмас, тоғу тахтни орқа қилиб, ўзингга оғир юкни орттирмагин. Аммо сен тоғу тахтга шунчалик ружу қўйган бўлсанг, мен розимен. Вақтинча бўлса-да салтанатни бошқарабер. Агар керак бўлса, Жоме масжидида номингни тоғу тахт вориси деб хутбага қўшиб ўқитадурмен.

(Шохжаҳон саройдан чиқиб кетади.)

(Аврангзеб ёлғиз. Сарой ўртасида турган олтин тахт унинг кўзига қўшедек туюладур. Усекин-аста тахт томон юриб боради.)

АВРАНГЗЕБ. О гўзал тахт, бунчалар нозанин бўлиб қўрунурсен менга. Сенга эришган шаҳзодаларнинг улуглиги оламшумулдир. Сен учун не-не шаҳзодалар ўз умрини қурбон қилдилар. Не-не саркардалар сен учун жанг майдонларида қон тўқурлар. Мана орадан неча йиллар ўтди. Бобур бобом, Ҳумоюн, Акбаршоҳ боболаримиз бу тахтга ўтириб неча замонлар ҳукмронлик қилдилар. Мана, менинг отам, Шохжаҳон тахт эгаси. О, Парвардигорим, тахт вориси менман, менинг илтижоларимни эшиттил. Падари бузрукворимнинг қалбига менинг номимни абадул-абад муҳрлаб шундай қилгилки, умр-бод тахт ворисим, деб тахтни менга инъом этсинлар. Мен оғ-иниларимнинг бирини ҳам бу тахтга муносиб кўрмасмен.

(Шу пайт саройға Мумтозмахал кириб келади. У ўғли Аврангзебни тахт қаршисида тиз қўқиб, илтижо қилаётганини кўриб ҳайратда қалади.)

МУМТОЗ. Ўғлим, бу нечук ҳол. Тахтга сизингмоқдасен. АВРАНГЗЕБ. Онажон, мен тахтга эмас, Оллоҳга сизингмоқдасен. Оллоҳ мени тахтга муносиб кўрмоқдигини тиламоқдасен.

МУМТОЗ. Ўғлим, тахт вориси сенсан. Сендан бўлақ ҳеч ким эгаллик қилолмас.

АВРАНГЗЕБ. Сўзларингизга ишонмасмен. МУМТОЗ. Нечун, ўғлим?

АВРАНГЗЕБ. Онажон, сиз падаримизнинг севиқли маликасииз, мен эса сизнинг фарзандингизмен. Нечун, отам Дорощуқуҳни менидин устун қўраду. У - ўғай, нечун тахт вориси бўлмоғи керак?! Отам бошига оғир қўнлар тушганда Дорощуқуҳ эмас, мен даркор бўлганмен. Агра ёнида бўлган жангга қабиҳ Ноидир Султон айерлик қилиб отам лашкарлари устидан голиб келган чоғда ўз навкарларим билан ганимга зарба бериб отамни ҳимоя қилган мен эмасмидим! Маблағ тутаган пайтларда отам ҳазинасини тўлдирган, уни ноҳорликдан асраган мен эмасмидим! Лашкарларим, отам, ҳукмига итоаткорона қилич қўтариб, жангларда ботирилк қўрсатганида, уларни моҳирона бошқарган мен эмасмидим! Айтинг-чи, онажон! Ҳиндистонни иссиқ иқлимга бардош беролмай, Мовароуннаҳр томон қайтиб кетаётган карвонлар-

ни Аграда олиб қолган мен эмасмидим?! Дорошукух, отамга нима яхшилик қилибдурки, бу ўғай фарзанд тахт вориси бўлсун?!

МУМТОЗ. Сен ноҳақдурсен, ўғлим. Отанг сени ис-тамаса эрди, тахт вориси қилиб тайин этармиди?

АВРАНГЗЕБ. Бу вақтинча. Отамнинг феълони бил-дурсиз. Дилига ёқмаган сўз қотмас, мени саройдан қулаб солур.

МУМТОЗ. Сўзларинг ноўриндур. Отанг ҳаққўй, қалби пок, эл-юртинг меҳрибони, ўз фуқаросининг қулидир.

АВРАНГЗЕБ. Онажон, кўйингиз, мен ишонмаймен сўзларингизга. Сиздан ҳам мурувват кутмасмен.

МУМТОЗ. Ундай дема. Отамнинг шаънига ноўрин сўзлама. «Ота рози - худо рози», дейдилар. Отанг розилигини олсанг, бир умр ҳор бўлмасен!

АВРАНГЗЕБ. Онажон кошки эди, шундай бўлса. Не қилайки йўлимда оғам Дорошукух ғов бўлиб турибди.

МУМТОЗ. Отанга ўз оғанга нисбатан беоқибат бўл-ма. Мана, соғу саломат кўз ёрсам, яна бир ининг сени ёнига қириб мадад бўлгай.

(Аврангзеб онасига шубҳа билан қарайди.)

АВРАНГЗЕБ. Иним! Яна бир тахт вориси денг. У ме-нинг ҳамроҳим бўлурми ёки йўлимдаги ғов?

МУМТОЗ. Нималар деяпсиз? Ҳали дунёга келмаган инингга шунчалар бемехрмисан? Ўйлаб гапир ўғлим. Мен сенинг бунчалик бағритош фарзанд эканлигинг-дан беҳабар эканмен.

(Аврангзеб ўзини оқламоқ ниятида онасига ялина бош-лайди.)

АВРАНГЗЕБ. Онажон, мени бағритошликда айбла-мангиз, ҳеч кимга бўлмаганда ҳам сизга меҳрим баланд-дир.

МУМТОЗ. Ўғлим, сени ноўрин йўлларга бошлаган шайтонлардан Оллоҳ асрасин. Йўлинг қоронғу, бу йўлда алашмасанг, бас.

(Мумтозмахал зарда билан чиқиб кетади.)

АВРАНГЗЕБ. Онажон!

(Шу вақт Мумтозмахални қидириб мулозима кириб келади.)

МУЛОЗИМА. Шаҳодам, онангиз қасрдалар?

АВРАНГЗЕБ. Отамнинг ҳузурига кетдилар чоғи.

МУЛОЗИМА. Маликанинг ой-қунлари яқиндур.

Кўп юрмоқлари ўринли эмас.

(Мулозима кетмоқ ниятида эшик томон юради, Ав-рангзеб уни тўхтатади.)

АВРАНГЗЕБ. Зумрад, тўхтанг, бону.

ЗУМРАД. Айтингиз, не юмушингиз бордир менда.

АВРАНГЗЕБ. Юмуш эмас мушқилотдир.

ЗУМРАД. Ажаб, не мушқул экан?

АВРАНГЗЕБ. Сўзимга қулоқ беринг, зинҳор ҳеч ким билмасин.

ЗУМРАД. Ўртаминизга маҳфий юмушларни шу вақтга қадар ким билиб, қим ҳис этибдур?

АВРАНГЗЕБ. Ҳа, сиз билан менинг ўртамадаги барча ишларни Оллоҳдан бўлак ҳеч ким билмас. Имомин қомилки, бу сафар ҳам ораминда сир бўлиб қолур.

ЗУМРАД. Сизнинг тожу тахтга эга бўлмогингиз йўлида мен ҳаминша камарбастаман.

АВРАНГЗЕБ. Сиз тилингизга эҳтиёткор, ҳар бир иш-ни усталик билан бажарувчи менинг энг ишончли ки-шимсиз. Мен фақат сизга ишонамен.

ЗУМРАД. Айтингиз, не сир экан?

(Аврангзеб атроф-теваракка аланглаб қарайди. Са-ройда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, Зумрадан бир четга чорлаб:)

АВРАНГЗЕБ. Сўзим шул. Шундай қилингким, онам соғ қолсин-у, иним тугилмасин.

ЗУМРАД. Ё алҳазар, не сўз бу. Буни бажармоқ муш-қулдир. Борди-ю, онангиз ўлиб, инингиз соғ тугилса-чи?

АВРАНГЗЕБ. Оллоҳнинг иродаси, аммо онам соғ қолмоғи керак. Менинг тахт вориси бўлишимда онам-нинг ҳукми ҳукмдир.

ЗУМРАД. Не бўлса ҳам бу юмушни бажармоқ осон эмасдур.

АВРАНГЗЕБ. *(Зумрад чиқиб кетмоқда. Орқадан Ав-рангзеб.)* Борди-ю бу иш амалга оиса, билгинким, сен битмас-тутанмас бойликка эга бўлдурсен.

(Зумрад индамайди. Аврангзеб тахт қаршисида ёлғиз қолади.)

АВРАНГЗЕБ. Мана, менинг ҳукмрон тариқасидаги биринчи юмушим бутундан бошланди!

(Парда олдиди, қўлда бобурий нижжақ муганний пайдо бўлади. Саҳнага шодон руҳда Шохжаҳон кириб келади.)

МУҒАННИЙ. Ассалому алайкум, Шохжаҳон ҳаз-ратлари.

ШОХЖАҲОН. Ваалайкум ассалом! Келингиз хиз-мат?

МУҒАННИЙ. Мени маъзур тутгайсиз, ҳазратим, Сиз гижжаки бобурий ясашни буюриб эдингиз, шунги келтиргон эдим!

ШОХЖАҲОН. Жуда соз. *(Гижжақни қўлига олиб томоша қилади.)* Қани чалингиз-чи.

(Муғанний чала бошлайди, парда ҳам мусиқага мос очила боради. Саҳнада яратилган кўши равои, оғир касал ҳолда Мумтозмахал ётибди. Доя, Мумтозмахал лаблари-ни ҳўллаган пахта билан артмоқда. Мусиқа ғамгинлаша боради. Доя Шохжаҳонни кўриб, унинг олдига келади, таъзим қилади.)

ДОЯ. Ҳазратим, маликанинг аҳволлари оғир, фар-зандингизни аранг асраб қолдик. Сизга ўғил фарзанд муборак...

ШОХЖАҲОН. Миннатдормен. *(Мумтозмахал то-мон бориб, унинг ёнига ўтиради, маликанинг қўллари-ни олиб.)* Мумтозбегим, аржумандим, кўп азоб чекиб-сиз. Оллоҳ шифо берсин.

МУМТОЗ. Ҳожа, фурсат оз, сўзимни сўзлаб ола-йин. Паймонам тўлган кўринадур. Оллоҳим мени ўз ҳу-зурига чорлаётган чоғи...

ШОХЖАҲОН. Асло ундай деманг, Бону, бутун ву-жудим қулоқ бўлсин, эшитурмен!

МУМТОЗ. Сўзларим шулким, фарзандларимни кам-ситмагaysиз. Аврангзебни валиаҳд тилин этурсиз. Мен-га атаб оламда йўқ бир мақбарай олия қурдурсиз. Токи ул иккимизнинг севгимиз тимсоли сифатида сев-ги қошониси — Мухаббат қасри бўлиб, абадулабад қолсун. Яна бир ўтинчим шулки, арвоҳимни чиқиратиб ўзга аёл бирла менинг гўшангамга кирмагaysиз. Хайр, энди, ҳожа, мендан ризо бўлинг!

ШОХЖАҲОН. Сиздан мингдан минг розимен, айт-ганларингизни, албатта, адо этурмен. Бону, бону! Б-о-о-н-у-у-у-у!

(Гижжақ садоси кучаяди. Мотамсара Шохжаҳон Мум-тозмахалнинг кўзларини қўллари билан аста сийпалаб ёнади.)

ШОХЖАҲОН. Алвидо бону!

(Шу асно доя кириб келади.)

ДОЯ. Маликам! Азизам!..

(Мумтозмахал ёнига чуққа тушиб, малика юзини чой-шаб билан ёнади. Шохжаҳон секин ўрнидан кўзгалиб саҳна олдига келади, хомш муганнийга боқиб.)

ШОХЖАҲОН. Нега тўхтадинг, эй муганний, чал? Зора сенинг қуйларингни тинглагач, ғам-андухлардан бироз ҳоли бўлсам, чал, азизим, чал!

(Муганний чала бошлайди. Ғамга боғган Шохжаҳоннинг боши эгилади. Парда секин ёпилади. Шохжаҳон парда ортида қолади. Мусиқа давом этади.)

(Оғир мусиқа янграйди. Нур Ғафат Мумтозмахал қабрини ва унга чўкка тушган Шохжаҳонни ёритади, холос.)

ШОХЖАҲОН. Аржумандим, Мумтозмахалим, сизга Мумтоз Маҳал, яъни саройнинг зийнати, деб ном берган бўлсалар-да, сиз, ҳаётимнинг зийнати эдингиз, мана, Мухаббат қасри ҳам битди, мен бу қасрни замонанинг энг етук, дунёнинг етти қидимига номлари кетган усто меъморларни, Андижондан, Ҳўқанддан, Самарқанддан ва Бухородан келтириб битказдим. Отам Акбаршоҳ, боболарим Бобур ва Ҳумоюншоҳ васиятларини ҳамда сизнинг орзуларингизни адо этиш менга насиб этди. Аммо бутун мамлакат нотинч, фарзандларим ҳаёлигимга қарамай тахт талашмоқдалар. Бу кўргуликлар менинг вужудимни зиркиратмоқда. Боболарим доналаб тизиб чиққан дур шодаси узилиб, сочилиб кетиш хавфлидур.

(Шу он бир неча навкарлари ва мулозим билан Аврангзеб кириб келади, навкарлар Шохжаҳон атрофини ўрайди. У ён-верига, сўнг Аврангзебга қараб.)

ШОХЖАҲОН. Бу нечук ташриф, Аврангзеб ўғлим?!

АВРАНГЗЕБ. Сабабини ўзингиз билурсиз. (Қабрни кўрсатиб) Волидамнинг васиятига кўра мени валиахд қилмогингиз керакдур. Зеро, бу кунда ниятингиз ўзгариб, тожу тахтни оғам Дорошукўхга топширмоқчи эмишсиз!..

ШОХЖАҲОН. Ўғлим, онанг васиятига биноан мен тожу тахтни сенга инъом этмоқчи эдим. Аммо бобомиз соҳибқирон Темурнинг тузугига мувофиқ тахт вориси тўнғич ўғил бўлмоғи керак.

АВРАНГЗЕБ. (Огоҳлантириб, ғазаб билан) Шуни билингким, волидам васиятини оёқ ости қилиб, салтанатни оғамга топширсангиз васият сизни кўр қилур.

ШОХЖАҲОН. Ўғлим, мен оғанга ваъда берганмен, чунки унинг салтанатни бошқаришга қурби етадур! Сен эса давлатнинг ишларидин, сир-асрорларидан бироз узокроқсен.

АВРАНГЗЕБ. (Отасига ғазаб ва нафрат билан қараб.) Шундайму? Ундай бўлса сизни қасам кўр қилмаса, ўзим кўр қилурмен! (Мулозима) Жаллодни чорлангиз!

2-МУЛОЗИМ. Бош устига! (Чиқади, Шохжаҳон ўғлига боқиб.)

ШОХЖАҲОН. Ўғлим, шу сўз хотиранда турсин, мен отангмен! Менга нени раво кўрсанг, фарзандларингдан қайтгусидур. Мен эса, ҳамон сўзимда турурмен. Салтанат вориси оғам Дорошукўхдур!

(Жаллод кириб келади.)

ЖАЛЛОД. (Бош эгиб) Хизматингизга ҳозирдурмен ҳазратим!

АВРАНГЗЕБ. (Жаллода, отасига қараб туриб) Олиб чиқиб, кўзларига мил тортингиз.

ЖАЛЛОД. Шаҳзодам, амрингиз қатъийму?

АВРАНГЗЕБ. Олиб чиқинг!

ЖАЛЛОД. Шаҳзодам! Ахир...

АВРАНГЗЕБ. (Жаҳл билан) Олиб чиқинг!!!

ЖАЛЛОД. (Навкарларига, оҳиста) Олиб чиқинг.

(Навкарлар Шохжаҳонни олиб чиқишмоқчи бўладилар.)

ШОХЖАҲОН. (Ўғлига) Ўғлим! Нодонлик қилма! Шу леззатинг бўлса, бошинга балолар ёғилур (навкарлар кузатувида саҳнадан чиқиб кетади!)

(Саҳнада ёлғиз қолган Аврангзеб ғазаб ва изтироб билан хитоб қилади.)

АВРАНГЗЕБ. Онажон, қани айтинг, мен ҳақ эмасманму?.. Мен ноҳақманму (Кўларини юкорига чўзиб) Эй Яратган Парвардигор! Мен ҳақманму? Ёки йўқму?

(Парда олд. Шохжаҳонни жаллод ва навкарлар олиб келишади. Оғир мусиқа.)

ЖАЛЛОД. Тўхтанг! (Ҳамма тўхтайди.)

ШОХЖАҲОН. (Оркасига ўғрилиб) Нега бунча шоши-лурсиз?!

ЖАЛЛОД. Ҳазратим, фарзандингиз Аврангзебнинг буйруғини бажармоққа мажбурмен! Акс ҳолда ўғлингиз мени кўр қилур!

ШОХЖАҲОН. Эй, Парвардигори олам! Фарзанд бердинг, нечун уни инсоф-диёнат ва адолатдин маҳрум этдинг! (жаллодга) Шуни билгилки мени кўр қилолмасан, адолат билан иш қилгучилар, ҳеч қачон кўр бўлмаслар. Ўз отасининг кўзига мил тортган ҳукмдор, барча эли кўр қилмасму?

ЖАЛЛОД. Сўзларингиз ўринлидур. Шохим, аммо мен жаллодмен! Буйруқни бажармоққа мажбурмен. Кўларини боғланг. Тиз чўктиринг.

(Жаллод кўлидаги милни шох кўзларига олиб бора бошлайди, кўллари қалтираб мил кўзидан тушиб кетади.)

ШОХЖАҲОН. На илож, эй жаллод билгилки, мени кўр қилганнинг ҳам сен асло гуноҳкор бўлмассен. Сен ўз вазифангни адо этурсен, холос.

ЖАЛЛОД. Э, ҳудойим нечун кўлларим қалтирар! Парвардигорим, ўзинг гуноҳсен, не-не саркарда бекларнинг бошини олганимда ҳам, бу ҳолатни бошдан кечирмаганмен. Нечун мендек жаллод бу онда ожизмен!

(Жаллод кўлида мил билан қотиб қолгандек туради, бироздан сўнг ўзини кўла оingan жаллод Шохжаҳоннинг кўзига мил тортишига шайланганда Дорошукўх келиб қолади.)

ДОРОШУКУХ. Тўхта, жаллод. Оллоҳга шукур қил! Отамнинг кўзига мил тортишга улгурмабсен! Бу Оллоҳнинг сенга кўрсатган иноятидур. (тиз чўқади) Тахт вориси менман, мана, менинг кўзларимга мил торт. Шунда сен Аврангзебни шод этурсен.

ЖАЛЛОД. (Кўлидаги милни ерга ташлайди) Эй, Парвардигорим мендек жаллод оқибатли ва имонли бандаларининг қаршисида ожизмен! Не қилай, адолат жаҳолатдин ғолиб келди.

ШОХЖАҲОН. Оллоҳга минг қатла шукурким, фарзандларим орасида адолат кўчасида юрганлари ҳам бор экан!

... (Сарой, ўртада тахт. Аврангзеб сарой ичиди у ёқдан бу ёққа юрмоқда.)

АВРАНГЗЕБ. (Тўхтаб) Отам нима деди? «Менга нени раво кўрсанг, фарзандларингдан тортасан» деди-му? (Бирдан ваҳима босиб) - Хой ким бор? бу зулмат кошонасида бирон кимса борму?

(Пауза. Жимжитлик. Бундан ғазабланган ва ваҳимага тушган Аврангзеб яна қарасак чалиб мулозимларини чорлайди.)

2-МУЛОЗИМ. Ҳазратим, хизматингизга ҳозирдур-миз!

АВРАНГЗЕБ. Тирикмусизлар?

2-МУЛОЗИМ. Оллоҳга шукур!

АВРАНГЗЕБ. Вазирларни чорланг!

2-МУЛОЗИМ. Хўп бўлади.

(Чиқади. Аврангзеб тахтга ўтиради. Вазир кириб келади.)

ВАЗИР. Ассалому алайкум, шаҳзодам, бир қошиқ қонимиздан кечгайсиз, шаҳзодам, жаллод фармонингизга хилоф иш қилибдур!

АВРАНГЗЕБ. Сабаб?

ВАЗИР. Сиз фармон берганингизда ғазаб отига минган эдингиз, шуни назарда тутиб, мен ҳукм ижросинда бошлэмасликни унга маслаҳат бериб эдим, шу мене бўлса керак, жаллод буйруқни бажармабдур.

АВРАНГЗЕБ. (Мулозимга) Жаллодни чорлангиз.

2-МУЛОЗИМ. Бош устига. (Таъзим қилиб чиқиб кетади.)

ВАЗИР. (Аврангзебга насиҳатомуз) Шаҳзодам, жаллодга озор бермангиз, не бўлганда ҳам у адолат юзасин иш қилибдур, бу сизга Оллоҳнинг иноятидур. Фарзандлар ўз оталарига зулм қилсалар, кечириб бўлмас гуноҳи азимдур. Оллоҳ таоло бир инсонни ноҳақ қонини тўкканингизда ҳам гуноҳингиздан ўтмоғи мумкин, аммо фарзандларнинг оталарга бўлган дилдорлигини ҳеч қачон кечирмас!

(Жаллод кириб келади.)

АВРАНГЗЕБ. Қани айтчи, жаллод, буйруғимни бажармагининг ростму?

ЖАЛЛОД. (Жаллод таъзим қилади.) Рост, шаҳзодам, падали бузрукворингизнинг нигоҳи қаршисида ожизлик қилдим, буюринг ҳар қандай жазога лойиқмен, шаҳзодам!

АВРАНГЗЕБ. Демак, қилабоғҳимнинг кўзларига ҳали мил тортилмаган?

ВАЗИР, ЖАЛЛОД. Шундай, шаҳзодам!

(Аврангзеб ўрнидан турлади. Сукунат. Вазир, жаллод бир-бирига қарайди. Аврангзеб саҳна олди томон юради. Вазир, жаллоднинг кўзлари Аврангзебда. Бирдан Аврангзеб кўлини билан сўзлайди.)

АВРАНГЗЕБ. Сизларга рухсат.

(Енгил тортиган вазир ва жаллод таъзим билан саҳнадан чиқиш кетади. Аврангзеб ёлғиз, саҳна ўртасида.)

АВРАНГЗЕБ. Хайрият! Оллоҳ мени бир асради, густоҳлигимга йўл бермади! (секин тахтга боради, ўтиради осмонга боқиб) Минг қатла шукр!

XXX

(Қамоқхонадан олисда Тож Маҳал кўриниб турибди.

Соч-соқоли оппоқ оқарган Шохжаҳон.

Беллари букчайган, мадорсиз хира нигоҳи билан дераздан Тож Маҳалга қараб турибди. Шу пайт дарвозалар шарақлаб очилиб, хонага Аврангзебнинг марҳамати ила ясовулбеги лавозимига кўтарилган жаллод кириб келади.)

ЯСОВУЛБЕГИ. Ассалому алайкум.

ШОҲЖАҲОН. Ваалайкум ассалом, ҳа, жаллод.

ЯСОВУЛБЕГИ. Маъзур тугтайсиз, ҳазратим, ўғлингиз Аврангзебнинг марҳамати ила жаллодликдан ясовулбегиликка кўтарилдим.

ШОҲЖАҲОН. (Мулоийм табассум ила) Муборак бўлсин!

ЯСОВУЛБЕГИ. Бу кун. Рамазон шарифининг йигирма олтинчи кун. Сал фурсатда йигирма еттинчи кеча, яъни лайлатулқадр кечаси киради. Аввало айёми шариф муборак бўлсун.

ШОҲЖАҲОН. Ташаккур, ўзингизга ҳам муборак бўлсин.

ЯСОВУЛБЕГИ. Қуллук, ҳазратим ушбу улуг айём муносабати ила, олампоноқ сизга ўз волияди марҳумларини навбатдин ташқари зиёрат этишингизга рухсат берадилар ва улуг айём шарафига сизга мундинда улутроқ ҳаля топа олмаганиликларини изхор этдилар.

ШОҲЖАҲОН. Марҳаматлари учун миннатдормен. Дарҳақиқат, мен учун марҳумани зиёрат қилувдин, анга бағишлаб Қуръон тиловат қилиш имкониятидин улутроқ ҳаля йўқдур.

ЯСОВУЛБЕГИ. Қани, марҳамат қилсунлар. (Эшик томон юришди.)

Тож Маҳал мақбарасининг ички кўриниши. Қабр.

Қабр олдида Ясовулбеги ва Шохжаҳон.

ЯСОВУЛБЕГИ. Ҳазратим, сизни ўз ҳолига қўюб ташқарида қоровуллар ила турурмен. Бу кеча сизга вақт чегараланмайду. (Таъзим ила чиқиш кетади.)

ШОҲЖАҲОН. Эй севгилим, эй Мумтозим, сенинг хижронингда бағрим бирён бўлди-ку, жамолнинг ҳажри-

да адоий тамом бўлдум. Нечундур Оллоҳ таоло жонимни олмайду, висолимизга имкон бермайду. (Чўкка тушиб, кўлини кўтариб нидо қилади.) Эй Бор Худое, эй Қодир Худо, нечун менинг жонимни олмассен. Эй Тангрим, йўқдин бор қилгувчи ҳам, бордин йўқ қилгувчи ҳам ўзингсен! Тақдир азал номли китобингни очгил, умримдан қанча қолгонин кўргил, агар ажал соатим яқин эрса фариштангнин юборгил, жонумни олсун, соатим етмаган бўлса, севики завжамнинг жамолини бир лаҳзага бўлса-да, менга кўрсатгил!

(Шохжаҳон сўзларини тугатар-тугатмас, бирданига момақалдиорч янграб, чақмоқ қақади, кучли бўрон турлади. Шам ўчиб, ҳамма ёқни зулмат қоплайди. Қўқдан ғайритабиий овозлар эшитилади. Бир дақиқадан сўнг ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолади. Момақалдиорч, чақмоқ, бўрон тинади. Осмондан зумбани эриб ўтиб, бир нури шлоҳай шанади. Нур қабри ва кичик доирада қабр атрофини ёритишди. Нур тушган пайтда қабр бошида бошдан-оёқ оқ ҳарир либосда малика Мумтозмаҳал намоён бўлади. Шохжаҳон кўзларига ишонмайди.)

ШОҲЖАҲОН. Маҳалим, ўзингизму?

МУМТОЗМАҲАЛ. Ҳа, жоҳам, ўзиммен, ассалому алайкум.

ШОҲЖАҲОН.. Ваалайкум ассалом. Қўкка. Ё раббим, (Маликага) севгилим, бутунлай келдингизму ёхуд яна мени ташлаб кетарсизму?

МУМТОЗМАҲАЛ. Бир лаҳзага келдим, ўзингиз бир лаҳзага сўрабсизку, ахир.

ШОҲЖАҲОН. Йўқ-йўқ, ҳеч бўлмаса мен бирла бир дақиқа қолинг! Ёки судраб бўлса-да ўзингиз ила олиб кетинг, малагим!

МУМТОЗМАҲАЛ. Ҳоҷам, ихтиёр менда эмас. Сиз айтмоқчи бўлган сўзларни, доғи-ҳасратингизнинг барчасиндан бохабармен. Ҳоҷам, васиятимни адо этубсиз, Муҳаббат қасрини барпо қилубсиз. Минг-минг миннатдормен. Қолгон сўзларни тез кунларда дийдор чоғида сўзлашурмиз. Хайр, ҳоҷам.

ШОҲЖАҲОН. Йўқ-йўқ, малагим, мени ташлаб кетманг. Айрилиқ дардига қирқ йил чидаб келган бўлсам, эмди бир лаҳза ҳам чидабмасмен. Мен бенавони ёлғиз ташлаб кетманг.

МУМТОЗМАҲАЛ. Кетмасликнинг иложи йўқ, ҳоҷам, айтдимку, дийдор онлари яқин деб. Алvido! Алvido, ҳоҷам.

(Малика сиймоси аста-секин нурга айланиб ғайритабиий мушқа фониди кўздан ғойиб бўлади. Қуръон тиловати янграйди.)

ШОҲЖАҲОН. Ё Раббим, қудратингга асло шубҳам йўқ эди, энди ишончим комил бўлди. Дийдор кўрсатганин учун ўзингга минг қатла шукр.

ШОҲЖАҲОН. Ё Қодир Худо мушқулумни кушод эт, ойнаий жаҳоннамонгни ер юзига туширгил, токи ожиз бандангни тингловчлар "Муҳаббат қасри" достонининг айрим ибратли болларини ўз кўзлари ила кўриб, мозий қабрига саёҳат қилсунлар. Ибрат чашмасидан қониб-қониб ичсунлар. Инсонлар то абад бир-бирларига яхшиликни раво кўрсунлар.

БОБУР. Ҳа, соҳибқирон бобомиз Амир Темур Курагон ҳазратлари ҳам онамиз Сароймулкхонумга атаб "Бибиҳоним" мадраса, масжид, мақбара мажмуини бунёд этдилар. Аммо менинг орзуларим ҳам, Насриддин Муҳаммад Хумоюн Мирзонинг Моҳбегимга атаб қурдиомқчи бўлган меҳр-муҳаббат қасри ҳам Муҳаммад Шаҳобиддин Шохжаҳон, яъни сизнинг тарафингиздан бунёд этилмиш. "Муҳаббат қасри" менинг авлодларим қўли билан бунёд этилмиш. Теурийлар, ҳамюртларим, "Муҳаббат қасри" сингари абадий ва боқий бўлсинлар!

(Қуръон тиловати бошланади, Бобур аста-секин қоронғулик қабрига ғойиб бўлади. Парда Қуръон тиловати билан ёпилади.)

Маснавий

МАСНАВИЙ

Савол туғилади. Минглаб-миллионлаб одамлар қурбон келтирган жанглар, ўзаро даҳшатли урушларда иштирок этган ҳамма шахсларни қотиллар ёхуд разил инсонлар, деб бўладими? Инсон жамият бўлиб, давлат бўлиб яшай бошлагандан буён неча-неча даҳшатли қиргинлар ва сўнгисиз қурбонлар келтирган фалокатларни яшади. Яшаб келаётир. Бу қиргин ва фалокатларга чийбўри ва тўнғизлар эмас, айрим инсонларнинг чексиз-чегарасиз ҳарислиги сабабдир. Фалон овул ё маҳалладаги подачининг таёғини қўлидан тортиб олиб, унга қилич тутқазганлар сабабчидир. Ер юзида яшаб ўтган камдан-кам ҳукмдорлар чинакамига соғлом эдилар. Дунёни эгаллаган барча салтанат соҳиблари чексиз манманлик ва шуҳратпарастлик касалига мубтало бўлганлар.

МАСНАВИЙ

*Ғўфт пайгамбар, ки ранжури балог,
Ранж орад то бимирад чун чарог.*

ТАРЖИМА

*Деди пайгамбарки ким ранжур эса,
Ранж элтай то чирогдек сўнмаса.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар фахри алайҳиссалоту васаллом буюрди, асоссиз хасталик ранж ва касаллик келтиради, токи соҳиби чирог янглиғ фавт бўлгунга қадар.

ШАРҲ

Демакки, жабарийлик василаси билан ибодат қилмоққа ўзини иқтидорсиз билган ёки аксинча жабарий бўлмай туриб ҳам танбаллик, лоқайдлик билан умр ўтқарган кимсалар

Давоми. Боши ўтган сонларда.

оқибатда хастадилад ва беқарор бўладилар. Бинобарин, шаръий ибодат ва хайрли сазй-ҳаракатдан манъ этгучи бирор-бир ҳис пайдо бўлса, бу фикрни айни жаноб Зулжалол иродасига муҳолиф бир фикр деб билмоқ, дарҳол қалб лавҳи ва ақлдан уни ўчириб ташламоққа ҳаракат қилмоқ жоиз.

МАСНАВИЙ

*Жабр чй буд? Бастан ашкастаро,
Ё бипайвастан рағи бигсастаро.*

ТАРЖИМА

*Жабр нима? Боғламоқ синса недир,
Ё кесик томирни пайвандлаш эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабарийлик нима? Синган нарсани боғламоқ, ёхуд кесик томирни бир-бирига пайванд қилмоқ. (Бу байти шарифнинг маъноси қуйидаги байт шарҳидан англашилади).

МАСНАВИЙ

*Чун дар ин раҳ пойи худ нашкастай,
Бар кй механдй чи поро бастай.*

ТАРЖИМА

*Гар оёғинг синмади бу йўлда шон,
Нега кулдинг, ҳам оёғинг боғлабон?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ғофил, Оллоҳ таъоло йўлида оёғинг синганича йўқ, кимнинг устидан кулаяпсан? Оёғингни боғлаб ҳам олибсан.

ШАРҲ

Эй Жабарий! Жаноб Вожиб ул Вужуд йўлида воқеъ бўлган убудият ва инсоний вазифалар ижросига иқтидорсиз бўлсанг, кимнинг устидан масҳараомуз кулаяпсан? Оллоҳ

таъолонинг устиданми? Эй ғофил! Қаро ер қаъридаги зарра ҳашаротдан энг улуг маҳлуқотгача қудрати қўлида бўлган Зот устидан кулиб бўладими? Бу йўлда оёғини синдириб, бурнини қонаттан муҳоҳид ўсмирлардан тақво аҳлигача сенинг латтапеч оёғинг, ишшайган турқтароватинг, зоҳиру ботиндан огоҳ!..

МАСНАВИЙ

*В-он, ки пояш дар раҳи кўшиш
шикаст,
Даррасид ўро Буроқу барнишаст.*

ТАРЖИМА

*Сазй этди тун-кун синдирди оёқ,
Келди қошига етиб онинг Буроқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул пок Зот, оламлар фахри алайҳиссалоту васалломнинг оёқлари кўп сазй-ҳаракат, ибодат ва қиём оқибатида шишиб кетарди. Ул муборак Зот ҳузурда Оллоҳ таборак ва таъолонинг изни билан Буроқ ҳозир бўлди.

ШАРҲ

Саҳиҳ китобларда мастур ва машҳурдирки, Пайгамбаримиз (с.а.в.) қиём ҳолатида кўп ибодат қилишлари оқибатида муборак оёқлари шишиб кетарди. Ҳатто ҳазрат Ойиша розияллоҳу таъоло анҳо рисолатпаноҳ ҳазратларига арз қиларди: «Эй оламлар фахри! Оллоҳ таъоло «Сураи Фатҳ»да Сизни мутлоқ мағфират қилганлиги башоратини берди. Не сабабдан бу қалар заҳмат ва машаққатни ихтиёр этдингиз ва муборак баданингизга бу қалар озор етказдингиз?». Шунда Ҳидоят манбаи, Жаноби Робби иззат маҳбуби (с.а.в.) жавоб бердилар: «Афало акун абдан шакуран, яъни Оллоҳ таъоло ҳазратларининг бу неъматларига жавобан шукур этгучи банда бўлмайми?».

Пайгамбаримиз (с.а.в.) машаққатли ибодатни ихтиёр айлаганликлари ушбу оятни қаримада ҳам мусаббитдир: «Тоҳо! Ма анзална алайкал Куръона литашқо». Оятнинг Ҳуруфи муқаттаъдан сўнгги маъноси: «Эй Муҳаммад! Биз сенга Куръонни жонингга машаққат етказмагинг учун индирмадик!».

Ҳақ йўлида чеккан машаққат, ибодат ва жиҳод туфайли ҳазрат пайгамбаримизнинг муборак оёқлари шишиб кетди, натижада Оллоҳ таборак ва таъоло улуғ Меъроҷ туни ул Зот ҳузурига Буроқни йўллади ва ўзининг раҳмат нурларига чулғадди.

МАСНАВИЙ

*Ҳамили дин буд ў маҳмуд шуд,
Қобили фармон буд ў мақбул шуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳамили дин эрди ў маҳмуд бўлди,
Қобили фармон эди, мақбул бўлди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайгамбаримиз (с.а.в.) диний ва дунёвий вазифаларнинг ҳамили (яъни кўтаргувчи) эди. Бунинг эвазига Оллоҳ субҳонаху ва таъолонинг марҳамати ила саодат Буроқини минмакка (маҳмуд) муяссар бўлди.

ШАРҲ

Ибодат ижроси баробарида мубин динимизнинг равнақи йўлида чеккан заҳмат ва машаққатлари эвазига Расули акрам (с.а.в.) бутун башарият қалбида муҳаббат уйғотди, Оллоҳнинг мақбул пайгамбари ва қулларидан бирига айланди.

МАСНАВИЙ

*То кунун фармон пазируфтӣ зи шоҳ,
Баъд аз ин фармон расонад дар сипоҳ.*

ТАРЖИМА

*То бу дам фармонни шохдан олди у,
Сўнг бу фармонни сипоҳга солди у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

То бу дамга қадар раббоний фармонни қабул этгувчи эди. Кейин бу фармонни бутун инсониятга етказмак саодатига мушарраф бўлди.

ШАРҲ

Нури олам Аҳмад Мухтор, маҳ-

буби жаноби Кирдикор пайгамбаримиз (с.а.в.) убудият ва ибодат ижроси билан бир қаторда Худойи таъоло фармонларига мазҳар бўлди. Сўнг Раббоний ваҳийни инсонларга ва оламларга етиштирди.

МАСНАВИЙ

*То кунун ахтар асар қардӣ дар ў,
Баъд аз ин бошад амири ахтар ў.*

ТАРЖИМА

*То бу дам юлдуз асар этган эса,
Сўнг амир бўлди бу юлдузлар уза.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

То бу кунга қадар, яъни ибтидода юлдуз оламлар фаҳрига (с.а.в.) асар этган бўлса, сўнг ул муборак зот юлдузлар узра мутлоқ амир бўлди.

ШАРҲ

Ибтидода пайгамбаримизга (с.а.в.) ер кураеси, ой ва юлдузларнинг моддий таъсири бешаку шубҳа бўлган эса, сўнгра ер кураеси, ою юлдузлар ва турфа жисмлар Худойи таъоло ҳабибидан маънан муассир бўлиб, рисолатпаноҳ нури туфайли инсоният оламини мунаввар айладилар.

МАСНАВИЙ

*Гар туро ашқол ояд дар назар,
Пас ту шак дорӣ дар он
«Шаққул Қамар».*

ТАРЖИМА

*Гар нигоҳинг ишқали бор, ал ҳазар,
Шак қилурсан ҳодиси
«Шаққул Қамар».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар сенинг ақлинг ва назаринг да ҳазрати Рисолатпаноҳнинг (с.а.в.) мўъжизот ва қароматларига нисбатан шубҳан бўлса, демек сен Шаққи Қамар ҳодисасига (яъни, ойнинг парчаланишига) инонмайсан.

ШАРҲ

Эй пишиб етилмаган соме! Агар сен Пайгамбаримизнинг (с.а.в.) юлдузларга амир бўлганига шубҳа қилсанг, демек Рисолатпаноҳ ишорати билан воқеъ бўлган Шаққи Қамар (ойнинг парчаланиши) ҳодисасига

ҳам шубҳа қиласан. Ҳолбуки, сенинг ақлинг етмаган «Шаққи Қамар» мўъжизасининг ҳикмат ва ҳақиқати авлиёуллоҳ назарида куёшдан-да равшанроқдир.

МАСНАВИЙ

*То за кун иймон на аз ғуфти забон,
Эй, ҳаворо тоза қарда дар ниҳон.*

ТАРЖИМА

*Эй ҳавосин тоза қилган аҳли нафс,
То за қил иймонни, аммо тилдамас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Иймонингни феълан ва қалбан тоза айла, аммо ёлғиз тил билан эмас, эй, яшириқча ҳавойи нафси-ни тоза қилган инсон.

ШАРҲ

Ҳаққа иймон келтирмак мусулмон учун буюк шартдир.

Иймон келтирмак ёлғиз тил воситасида бўлмай, феълан иймонни исбот этмак матлуб ва мақбулдир. Қалбий иймон мақбул фаолият ва сидқидилан адо этилган ибодат асосида зуҳур этади. Ақс ҳолда, ёлғиз тил воситасидаги эътирофлар, чунончи, «Мен иймон келтирдим», қабилдаги лафз ва таъбир билан «иймон»га келганлар керакли қалом ўрнига унга хилоф бўлган ўзғани истеъмол қилган таржимонга ўхшайдилар. Албатта, бундай мутаржимлар пировардида мулзам бўлиб қолишди.

Теварак-атрофимизда биз билан бирга Ислоҳ ҳавосидан баҳра олиб келаётган саноксиз биродарларимизнинг феъл ва афкорларини таҳлил эта бориб, гаройиб ҳолларга дуч келамиз. Чунончи, баъзи мусулмон биродарларимиз қасддан жамоат намозларини тарк этадилар. "Юринг, жумъа намозиға", десангиз зарур иши борлигини рўқач қиладилар. Лекин уларга иймонлари заифлиги борасида сўз очсангиз қаттиқ оғринадилар. Афсуски, кўплаб биродарларимиз иймон гавҳари мусулмон кишига нечоғли улуғ завқ ва ҳаловат инъом этишини тугал ҳис эта олмайдилар. Афсуски, чоғир-хўрлик, айш-ишрат, сурункали кўнгилхушликка берилган баъзи биродарларимиз ҳам ўзларини гайришаръий амалларнинг ҳисобини беролмайдилар. Уларнинг назарида яхши, виждонли одам бўлишнинг

ўзигина кифоя. Чоғир ичиб, бировнинг бошини пачоқ қилмасанг, кимнингдир кўнглини гажимасанг, шунинг ўзи етарли, деб гумон қилишадди. Шу боис, масту аласт ҳолда Қуръони мажид оятларини зикр қилишдек қабиҳ ҳолларга дуч келаяпмиз. Шу боис ҳали бир рақбат намозни тўқис адо этмай туриб, «шайх»у «сўфий»лик иддаё этаётган зиёдилар пайдо бўлмоқда...

МАСНАВИЙ

*То ҳаво тоза аст иймон тоза нест,
К-ин ҳаво жуз қуфли он дарвоза нест.*

ТАРЖИМА

*То ҳавойи нафс тоза, тоза
иймон ийқдир,
Бул ҳаво қуфл ким дилу
дарвозалар ёнуқдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи ҳавойи нафс тоза экан, иймон тоза бўлмайди. Зеро, бу ҳаво ул дарвозанинг қулфидан ўзга нарса эмас.

ШАРҲ

«Мен иймонимни доимо тозалайман», деган кимса ушбу жиҳатта аҳамият берсин. Аввало, ҳавойи нафсга тобё бўлмасин, гуноҳ амаллардан ижтиноб этсин; Раббоний амрлар ижросига шитоб ва ғайрат айлсин. Шунда иймоннинг саҳиҳ ва мўътабарлиги шаку шубҳасиздир.

Иймон дарвозаларининг ланг оча билмак ҳар нечук марднинг ҳам қўлидан келавермайди. Аввало, қалб қулфининг калити қалб соҳиби - Ху-

дойи таъолонинг азамати илқиладир. Бу Зот ҳар нечук кимсанинг қулфига ўз жалолати калитини солавермайди. Худо азва ва жалла азиймуш-шаън Қуръоннинг бир неча ояти қарималарида ҳидоят ўзининг жалолати ва азамати илқида экани ва ҳар нечук «кар», «кўр» ва «соқов»ларнинг қулфи дилини очавермаслигини таъкид этади.

Сиз эса доимо ажабланасиз, нега фалончини иймонга келтириб бўлмайди?... Азалда бўлмаган нарса ҳеч қачон бўлмайди!..

МАСНАВИЙ

*Кардай таъвил ҳарфи бикрро,
Хешро таъвил кун, на зикрро.*

ТАРЖИМА

*Таъвил айлабсан бу ҳарфи бикрни,
Ўзини таъвил айлагил, на зикрни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ҳавойи нафсга тобё бўлган ва ботил таъвил этгувчи кимса! Бокира ҳарфни таъвил айлаб, ўзинг истаганча маъно бермишсан. Азиймуш-шаън Қуръоннинг жалил маъноларини тағйир ва таъвил этмакка журъат этибсан, ўз ҳавойи нафсингни таъвил ва ислоҳ эт!

ШАРҲ

Ақл ва заковатдан маҳрум баъзи инсонлар фано йўлларида, ғайри мустақийм кўчаларда сарсон-саргардон бўладилар. Уларнинг агарчи ақл-заковатлари ҳаминқадар бўлсада, лекин дунёни бузгудек «ҳавойи нафс»лари бор. Улар гап билан Аф-

лотунинг жағига оғизбоғ боғлай оладилар, ҳар нечук валийни хор қиладилар. Бу тоифа одамлар мавлоно ҳазратлари айтганларидек, Қуръони мажидни таъвил қиладилар, пайғамбар (с.а.в.)рисолатлари устидан ҳукм чиқарадилар. Башарият бу зумраларнинг бот-бот тарих саҳнига чиқиб, оломонни бошқарганлигига гувоҳ бўлган. Бундай инсонлар гуруҳидан Ўзи асрасин. Омиён!

МАСНАВИЙ

*Бар ҳаво таъвил Қуръон мекунӣ,
Пасту каж шуд аз ту маъни санӣ.*

Расмларни Р.Эрматов чизган.

ТАРЖИМА

*Эй, қилиб таъвил азим Қуръонни,
Эгри лафзга тўлдириб дунёни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, ботил таъвил соҳиби! Ҳавойи нафсинг хуружи ила буюк Қуръонни таъвил қиляпсан ва улук маъниларга путур етказаяпсан.

ШАРҲ

Бир инсон Ҳақ йўлини тарк айлаб, ҳийла ва ҳаёлот водийсида кезиб, убудият вазифасини унутган куйи азиймуш-шаън Қуръоннинг олий маъноларини ғоят тағйир ва таъвил этса, унинг «кашф» этган маънолари буюк Қуръон маъноларига хилофдир. Фосид ҳаёлот билан бундай «ислоҳот»га журъат этган нодонлар ҳақида бир қанча Қуръоний ҳукмлар бор.

МАСНАВИЙ

*Монд аҳволат бидон тарфи мағас,
К-ў ҳаме пиндошт худро ҳаст кас.*

ТАРЖИМА

*Бок, чивин аҳволига, ул нотомом,
Ким қилиб ўзни гумон олиймақом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ғофил! Сенинг аҳволинг ўзини алланечук олиймақом гумон қилган тариқдек чивиннинг ҳолига менгазайди.

ШАРҲ

Азиймуш-шаън Қуръон ва аҳодиси шарифанинг буюк маъноларини ўзининг тор тафаккури доирасида таъвил этмакка қиём этганлар шу қадар оддий ва шу қадар ожиз одамларки, улар Мавлоно Ҳазратларининг шариф байтларида бир ночиз чивинга таъбир қилинадилар. Аммо, минг афсуски, буюк бу қудратга «панжа урган» бу чивинваш кимсалар ўзларини ғоят муқтадир, пурқудрат зотлар деб гумон қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Аз худ ў сармаст ғашта бешароб,
Зарраи худро бидийда офтоб.*

ТАРЖИМА

*Ўздин у сармаст эрди бешароб,
Заррасин айлаб гумон чун офтоб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин шаробсиз сармаст ва сархуш бўлди. Ўз заррасини куёш қадар буюк ва порлоқ, деб тасаввур қилди.

ШАРҲ

Ёлғиз ўзини якка-ю ягона олим, деб фараз қилган баъзи аҳмоқ кимсалар заррасини куёш, деб тасаввур қиладилар ва ўз ҳидларидан сармаст бўлиб, оламу одамни эсдан чиқарадилар.

Ҳамиша ўзидан манмун, ҳамма вақт ўз ҳолатидан, кирдикорларидан, машғулотида рози бўлиб юрадиган кимсалар шубҳалидирлар. Доимо ўз нуқсонлари билан жиққамушт зотларга ишонинг. Филайта дунё тескари, букрини гўр тўғрилайди, қабилдаги маталларни тўқиб, ҳаммани алдаб юрган кимсаларга ишонманг. Филай энг рост назар соҳиби, букири аёл қомат эгаларидан чандон афзал бўлиши мумкин.

МАСНАВИЙ

*Васфи бозонро шунида дар баён,
Гуфт: «Ман анқои вақтам беғумон».*

ТАРЖИМА

*Тинглаб кушлар васфини ул шу замон,
Деди: «Вақт анқосиман мен беғумон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин шоҳин ва тўғон каби кушлар таърифини эшиттач, ўзини улардан чандон зиёда ҳис қилиб: «Шубҳасиз, мен вақт анқосиман» деди.

ШАРҲ

Баъзи бир мутакаббир муддаийлар маъно осмониди лочин бўлган Худойи таъоло мардлари таълиф этган китобларни мутўлаа қилиб, ўзларида йўқ хислатларни пуфлаб шиширадилар ва бу ўпкадангина иборат идиш поқиллаб ёрилгунга қадар ўзларини аҳмоқларча суйиб юраверадилар.

Худойи таъоло лочинни ўз мақоми, чивинни ҳам ўзига хос ўрни ва вазифаси билан яратди. Чунончи, У инсонга ақл берди, ҳўкизга бермади. Ҳўкиз етти мадрасала ўқиса-да, ҳўкиз бўлиб қолаверадиган, инсон бутун умрини фақат бадантарбияга бағишласа-да ҳўкиздан бақувватроқ бўлолмади. Худойи таъоло чивинни ўз

ўрни ва мавқеи билан яратди. Баъзан терак ё тол ковагида чириндига қоришиб ётган оқ гўмбақ кўртларни кўриб қоласиз. Албатта, бу танбал ҳашаротдан ғазабланасиз, аммо ўз ўрнида ва мақомида турган бу ҳашорат асло танбал эмас. Масалан, ит нега ҳақкага ўхшаб шоҳма-шоҳ сакраб юролмайдиган, деб оёғини синдириб ташлаш ғирт жинилик бўлганидек. Аёллар тош кўтараяпти, тўп тепаяпти, кураш тушаяпти. Бу балиқни қуруқликка ўргатиш, ниничини чумолилар иниди яшашга кўниктириш каби ғайритабиий ҳолдан ўзга нарса эмас...

МАСНАВИЙ

*Он мағас бар барги соҳу бўли хар,
Ҳамчу киштиёбон ҳамеафрошт пар.*

ТАРЖИМА

*У чивин сомону хар пешобида,
Чайқалар эрди қайиқчи бобида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша чивин сомон парчасида ва эшак пешобида қайиқчилек чайқалар эди.

ШАРҲ

Хилқатан мутакаббир ва сифлий зотлар бу муборак байтда чивинга ташбиҳ бўлмоқдалар.

Чивин бир сомон парчаси ва эшак пешобида кўнган экан, сомонни қайиқ, пешобни уммон, деб тасаввур қилади. Бошини мутакаббирона кўтариб, атрофга «Менинг қудрат ва азаматимга боқингиз!» деб жар солади. Ҳолбуки, азамат ва қудрат ёлғиз Жаноб Робби иззатга махсус бўлиб, кибру ғурур этганлар чивиннамо кимсалардир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ман дарёву кешити хондаам,
Муддат дар фикри он мемондаам».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Ўқдим мен қайиқ, дарёни ҳам,
Неча муддат фикрим айлаб
унда жам».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин дейди: «Мен дарё ва қайиқ илмини ўқиб-ўргандим. Бир неча

муддат фикр-уйим ўшалар билан банд бўлди.

ШАРХ

Чивин сомон парчасини қайиқ, эшак пешобини дарё гумон этганидан сўнг, ифтихор ҳисси жўш уриб леги: «Дарёга доир илмларни узоқ муддат давомида тахсил этдим».

Худди шундай ботил таъвилот соҳиблари ҳам ўз девоналикларини фазилат, ундан ҳам баттарроғи маърифат, деб гумон этсалар, тамом.

Ахир, ўшалар эмасми, ўз билган нарсасини энг сўнгги ҳақиқат деб фараз этаётганлар?

Ахир, ўшалар эмасми, мендан кўра билгуччиروқ йўқ, дегувчилар ва Ҳақ илмини инкор этгувчилар?

Ахир, ўшалар эмасми, бутун бошли одамнинг калласига ғайрининсоний таълимотлар мағзавасини куйиб, шундай ҳам гаранг хайлни баттар гарангроқ қилиб, подадек ҳайдаб юрганлар?

Моддапарастлар, шу қадар теран шайтоний билимлари билан, моддий баданлари таркибидаги яширин ақд қайсарлик билан ўзини-ўзи инкор этаётганини англамайдилар. Ажабо, Рух мавжуд эмас деяётган зот «ақл»ининг ўзи асл Рух эканини нега англамайди? Шайтон уни масҳара қилаётганини, оламини жиққа моддийётга, яъни қонга тўлдирган бу зотлар нега билмайди?

Ўша моддапарастларнинг ақалли бирор марта бўлсин осмонга боқмаганлари ёлгон. Аммо руҳий сирлар-

га лиммо-лим самовот ҳам уларга ҳеч нарса бермади. Бу руҳсиз кимсалар беш кунлик умрлари давомида дунёни ўзгартираман, башарни бахт-саодат кўпикларига гарқ қиламан, деб курраи заминни тўзонга қориб келдилар. Аммо, гойибдан келиб, яна гойибга сингиб кетгувчи, фарёд солиб оламга келиб, доду фиғон билан тарк этгувчи бир ожиз жон соҳиби қандай қилиб мени саодатли қилиши мумкин? Жонингги беролмасанг, дардимни ололмасанг, сен мени нечун тўкис бахтли қила олардинг?

Мени ар Роҳман саодатли қилгу-си!

Мени ар Роҳийм қутқаргуси!
Чивин эса, бечора, сомон чўпини қайиқ ва бир хокисор махлуқ суви-ни дарё, деб гумон қиляпти...

МАСНАВИЙ

*Ин, ки ин дарё ва ин киштий ва ман,
Марди киштиёбон ва аҳли раёи зан.*

ТАРЖИМА

*Бул қайиқ, дарё ва мен - олийжаноб,
Бир қайиқчи, қолгани аҳли хароб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

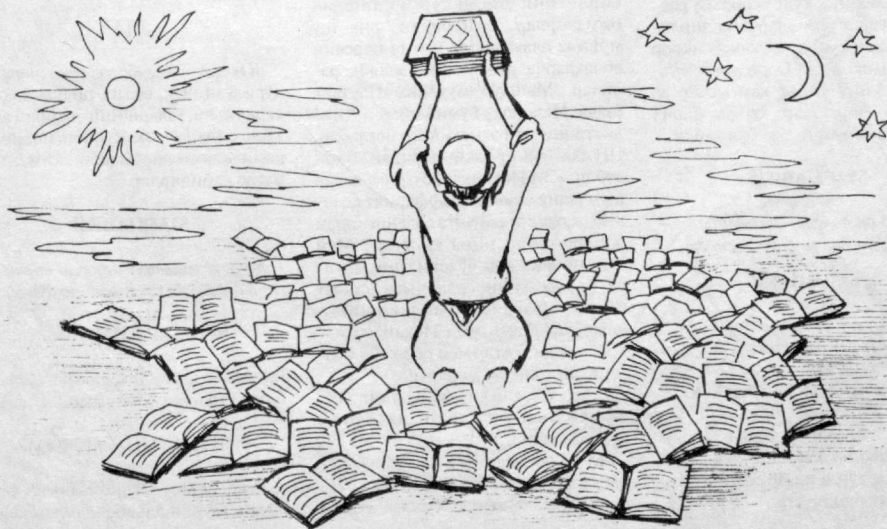
Бу - дарё, бу - қайиқ, ва мен -
бебоқ қайиқчи. Қолгани - ҳеч.

ШАРХ

Бир чангдек чивин ўз пачоқ ҳаё-лотининг туйнуқсиз харобасида со-

мон чўпини қайиқ, эшак пешобини уммон, ўзини мардонавор қайиқчи деб гумон этса, баъзи тасаввури ма-риз ва абгор аҳмоқлар ўзларининг бир чимдим ақлларини икки-уч ку-рак чамаси, деб гумон қиладилар.

Ҳадиси шарифда ривоят қилин-ганидек, ёруғ оламга келган жамий-ки жонзотлар асал арисидек гўё. Ҳамма ўз ҳолати, ўз имконияти да-ражасида яшайди. Бироқ жамийки яхши-ёмон кўрғиликларнинг таъми бирдек. Жуда бахтиёр одамлар бахт-дан иккига бўлинмаганидек, жуда бахтсиз кимса ҳам бахтсизликдан бир неча бўлакка парчаланмайди. Чунончи, подачининг қизи отаси шаҳардан келтирган бир кўйлақлик бўздан қанчалик қувонса, Миср маликаси Юсуф алайҳиссаломнинг бир нигоҳидан шу қадар бахтиёр. Подачининг қизи ва маликанинг бахтиёрлик ҳолати деярли бир хил. Фақат шакллари турлича. Оллоҳ ин-сонлар оламини жуда оддий қонулар асосига қурган. Бунга англашга қудратли ақлнинг кераги йўқ. Фақат бир озгина теранроқ мулоҳаза ке-рак, холос. Одамлар қават-қават иморатлар ростлашга умрларини тикадилар. Яхши яшашга, янаям яхши кийинишга, ундан ҳам яхши таомланишга ҳаракат қилишади. Бироқ энг баланд том ҳам бир кун балчиққа чўккан тошдек чўкиб ке-тишига ва бу баланд томлар остида қандай ҳолатларда бўлса ҳам яша-ганлар ҳеч кимдан ҳеч бир жиҳатдан ўзиб кетмаганига иқдор бўлолмай-дилар.

Эй бахтиёрлар! Подавон қизининг бўз кўйлагига ҳавас қилинг, зеро, бўз кўйлақнинг қувончи самимийроқ ва камтаринроқдир!

Эй бахтиёрлар! Қулба уйларида яшаганларга ва яшаётганларга ҳавас қилинг! Зеро, қулба уйда яшашнинг бахтига марди Худоларгина муяссар бўлурлар!

МАСНАВИЙ

*Бар сари дарё ҳаме ронд у амад,
Менамудаш он қадар берун зи ҳад.*

ТАРЖИМА

*Гўё у дарё уза учгай эди,
Бир буюк қадрат сари кўчгай эди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин ўзини буюк бир дарё устида сузиб юрган мард қайиқчи, деб тасаввур этади. Бу тасаввурда у гўё чексиз буюк, бемислу монанд эди.

ШАРҲ

Эшак пешобини дарё деб гумон қилган чивин табиатли одамлар бурнидан наридагини кўролмайдиган сўқирлардир. Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолонинг буюк кашфиёти бўлган Одам жузъий ақл ва жузъий ирода билан тақдирланди. Азим ер шарига халифа қилиб туширилган одамда ақл ва ирода бўлмаса, унда унинг халифалиги қаёққа борсин? Биз жузъий ақл деб камтарона таъриф бераётганимиз мазкур ҳодисада гоёт чексиз раббоний кўдрат бор. Бу раббоний кўдрат нималарга қодирлигига бутунги кунда ҳаммамиз иқдор бўлмоқдамиз. Ақл - Оллоҳнинг мўъжизаси. Аммо унинг ҳам меъёр ва чегараси бор. Ҳар ҳолда барча сарҳадларни ҳам бузиб бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*Буд беҳад он чамийн нисбат бад ў,
Он назар, ки бинад онро рост гў.*

ТАРЖИМА

*Нисбатан улкан эди ушбу чамийн,
Тўғри боққай ул назарким мустақийм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сомон парчаси ва эшак бўли чивинга нисбатан кенг ва улкан эди. Ҳақиқатда, тўғри назар соҳиби учун ушбу ҳолат ошкордир.

ШАРҲ

Баъзи одамлар ўз заиф афкорлари ва маҳқум маълумотларини гоёт азийм ва мустақийм гумон этадилар. Ҳолбуки, ҳақиқатда афкор ва шахселари сомон чўпи, маркаб бўли каби безътибор, ҳақирдир. Уларнинг кибр-ғурури ана шу куйга солади. У ҳақиқатбин назар қаёқда? Қаёқда айнул яқийн?

МАСНАВИЙ

*Оламыш чандон бувад каш бинишаст,
Чашми чандин бахр ҳам чандини шаст.*

ТАРЖИМА

*Олами бирдир назар бирлан магар,
Кўз нечоғдир, ончадир уммонлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивиннинг олами унинг назари (ақли) қадардир. Кўз нечоғли бўлса, денгиз ҳам улчадир.

ШАРҲ

Ақли заиф одамнинг илми, жаҳон-қараши, назар ва манзари ўзи каби ҳақиқатдан холи, юзак бўлади. Бундай оддий кўзга маркаб бўли уммон ва зоти (яъни, ўзи) моҳир киштибон кабилар. Масалан, товук учун ўзи макон тиккан ҳовли буюк бир жаҳон ва бу ҳовли ашёлари коинот жисмлари каби туюлади. Жохиллар ўзлари англаган ва кўрган нарсаларидан ўзга ғайри бир олам божлигини тафаккур қилишдан озжизирлар. Бинобарин, ана шу мўъжаз оламларида ҳамма нарсани аблаҳларча инкор этиб яшайверадилар. Машҳур муаррих Плутарх ёзади. Искандар Румий ниҳоят Ҳиндистонни забт этмоққа бел боғлабди. Шунда унинг яқинларидан бири дебди: «Эй Искандар, бутунга қадар шунчалик буюк музаффарият қозониб, жаҳонни ҳайратга солдинг. Энди Ҳиндистонни нима қиласан? Мен сенинг ўрнингда бўлсам эдим, шунча босиб олган ерларимга қаноат қилиб яшардим. Ҳиндистоннинг бахридан ўтардим!..» Искандар жавобан деди: «Агар мен сен каби бўлганимда қаноат этардим!..» Алҳосил, ҳар кимса ўз олами, ақл ва руҳонияти ҳақиқати нисбатига кўра билди.

Бу ҳақда халқ орасида ўнлаб ибратли ҳикоятлар юради. Бурса қозиси Ҳазрат Маҳмуд Худойи оддий

бир деҳқоннинг гоёт олис Каъба-туллоҳга бир лаҳзада етиб борганини ақлига сиғдиролмайди. Шариат пешвоси узоқ йиллар давомида неча-неча уламоу фузалолан дарс кўтарди, буюк жиллар варақларини шопирди. Игна билан чоҳ қазиб, илм олди. Аммо бу... Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Бурса қозиси даҳшатта туншди. Бир лаҳзада Маккада бўлмоқ... Қозикалон бошини тошларга уриб, андиша қилди ва ниҳоят авлиё ҳузурига йўл олди. Валий унинг илтижоларини қабул қилди-да шундай деди: «Оллоҳ таборак ва таъолонинг лаънатига дучор бўлган иблис кўз очиб юмгунча дунёни гир айланмоққа қодир экан, нечук Худонинг бир дўсти лаҳзада Маккага боролмасин!..»

Маҳмуд Худойи қозилик либосидан кечди, дастору даҳмазаларини мурдликнинг хокисор ковушига, одми ятак ва чолворига алмашиб, пирлар пойига бос қўйди...

МАСНАВИЙ

*Соҳиби таъвийл ботил чун мағас,
Ваҳми у бўли хару тасвири хас.*

ТАРЖИМА

*Соҳиби таъвил мағасдек хордир,
Ваҳми эшиак бўли, хасдек бордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ботил таъвил соҳиби чивин кабилар. Ваҳм ва тафаккури маркаб бўли, таъвили эса хас тасвири каби сифлийдир.

ШАРҲ

Юқоридаги муборак байт шарҳида кўриладиганек, ботил таъвил соҳиблари (яъни, ўзларининг зоҳирий ақллари билан буюк Куръон маъноларини шарҳлови калтабин кимсалар) мағас кабиларлар.

МАСНАВИЙ

*Гар мағас таъвил бизгарад барой,
Он мағасро бахт гардонад ҳумой.*

ТАРЖИМА

*Гар мағас кечса ўшал таъвилдин,
Бахт куши чиққайди онинг йўлидин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар чивин ўзининг ботил раъидан ноўрин даъвосидан воз кечар

бўлса, ул чивиннинг толеъи кулган, раҳмат ва мағфиратга қовушган бўларди.

ШАРҲ

Таъвил соҳиби ўзининг қадимий маънисиз даъвосидан воз кечиб, азиймуш-шаън Куръон таъвилоти-ни Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ўзига, ёхуд бир Худого ёвуқ соҳиб-тафаккур зотга инонса-да, ўзи калтабин, зоҳирбинлиги учун Оллоҳга истиғфор келтириб, раҳматига умид боғласа таҳсинга шоён иш бўларди. Афсуски, аксарият ҳолларда «букрини гўр тўғрилайди». Калтабин калтабинлигича тобутга минади, зоҳирбин зоҳирбинлигича ажал шаробини ютади. Оврупо алибларининг машҳур ҳикоясида бир бадбахт ҳарис зот жон таслим қилаяпти-ю, роҳибми, ишқилиб, гарданига зуннор осиб олган бир бечора уни чўқинтира-япти. Жони ана кетди, мана кетди, ўсал бўлиб ётган мурдор ниммурданнинг назари ўқдек шиддат билан зуннорга қадалди. Ўйлади: «Тарки-бида қанча тилло бўлсайкин...»

Эй аҳли хомхаёлу, эй аҳли ним-пухта! Эй бечора ақл соҳиби! Эй бедаво банда! Тавба келтир. Бир оғир сўз бу! Сени яратган Зот ҳузу-рига тиллою танга, сийму зар, қасру равоқ, жилд-жилд сафсата, қоп-қоп қоғоз эмас, бир оғиз сўз - истиғфор келтир! Сендан нима кетди. Ахир, ҳеч нарса эмассан-ку! Қара, бир ожиздан-да ожиз бандасан. Даъвой-ингни кўр! Тавба қил, бечора, тавба қил!..

МАСНАВИЙ

Он магас набвад, каш ин ибрат
бувад,
Руҳи ў на, дархури суврат бувад.

ТАРЖИМА

Йўқ магас, лек анчайин ибрат будир,
Руҳга лойиқ бўлмаган суврат будир.

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Магаснинг аҳволи руҳияси шоёд
ибрат бўлса. Шунда суврат, яъни
жисм руҳга номуносиб ашға айла-
нади.

ШАРҲ

Буюк Куръонни, башарият фар-
зандининг қомуси бўлмиш бу ило-
ҳиёт девонини ўз билганича таъвил
қилишдан тўхтаган; тавба қилиб,
дини мубини Аҳмадийага, шариа-
ти мутоҳҳарага тобеъият этган; уму-
ри хайрийида саяъ ва мудовамат
қилган зотнинг руҳонияти бадани-
га, яъни жисмига номуносиб бўлади.
Бадан хоҳиш ва истакларини адо
этаман деб, жисм маркабига теска-
ри миниб олган нодонлар руҳ чаман-
зорини топтаб, ер билан яксон
қилиб, ўтиб бораверадилар. Озода
руҳ соҳиби улдирикм, бу маркабни
ўз қозигида сақлай олур.

РАНЖИДАНИ ШЕР АЗ ДЕР ОМАДАНИ ХАРГЎШ

ҚУЁННИНГ КЕЧИКИШИ БОЙСИДАН АРСЛОННИНГ ҒАЗАБЛАНГАНИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

Ҳамчу он харгўш к-ў бар шер зад,
Руҳи ў ки буд ондар хўру қад.

ТАРЖИМА

Ул қуёнким шерга урди ўзини,
Қайдин олди бу қадар зўр руҳини?

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслонга ўзини урган, юзма-юз
келган, яъни муқобала қилган қуён-
нинг руҳи нечук бўйи бастига муно-
сиб?

ШАРҲ

Асл эътибор суратда эмас, ақл ва
руҳдир. Жисми ҳақир, асли оқил
бир зот ҳар нечук қудратдан сарба-
ланд. Бундай улуг руҳ соҳиблари ҳеч
қачон олдий бир баданга тобей
бўлмайдилар.

МАСНАВИЙ

Шер мегуфт аз сари тезӣ ва хашм,
К-аз раҳи гўшам аду барбаст чашм.

ТАРЖИМА

Дерди шер қажру ғазабдан беомон,
Кўзларим кўр қилди душман боғлабон.

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

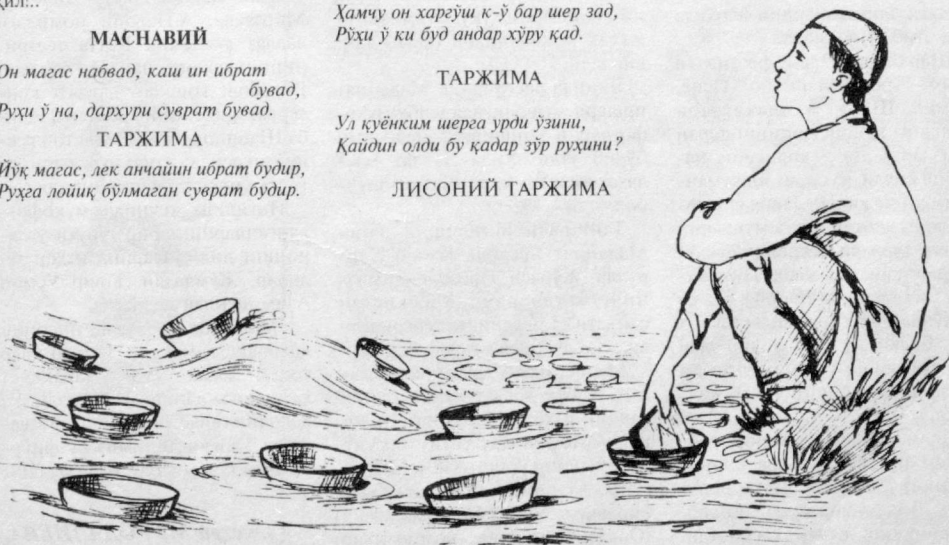
Ғазаб ва даҳшатта минган шер
деди: «Душман қулогим йўлидан кў-
зимни боғлади».

ШАРҲ

Арслонга ташбех бўлган зolim
алам билан ўз-ўзига дерди: «Душ-
манларим ўз ёлгонларини қулогимга
қуя-қуя охир кўзимни ҳам боғлади-
лар ва аҳволимни ғоят танг қилди-
лар».

Мутаржум - Асқар Маҳкам.
Мушорих - Обиддин Пошшо.

(Давоми бор.)

ИНСОН ҚАДР ТОПМОҚДА

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистон дунёни танимоқда.

Мустақиллик шарофати билан дунё Ўзбекистонни танимоқда.

Бизнинг шонли тарихимиздан, узоқ аجدодларимиздан, боқий қадриятларимиздан, асори-атиқаларимиздан, фалакка ўрлаган иншоотларимиздан бохабар дунё бутунги истиқдолга эришган мамлакатимизни аста-секин қайтадан таниб, кашф этиб бормоқда.

Шубҳасиз, бутунги Ўзбекистонимизни оламга танитадиган воситалардан бири - юртимизда халқроқ миқёсда ўтказилаётган турли-туман тадбирлар ва анжуманлардир.

Инсон манфаатлари йили бўлган 1997 йилда мамлакатимизда бу борада Ўзбекистон салоҳиятини, қудратини жаҳонга танитадиган бир қатор эзгу ишлар қилинди. Айниқса, қадимий Самарқанда ўтган «Шарқ тароналари» халқроқ фестивалини ҳамда Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги тантаналарини алоҳида қайд этиб ўтиш жоиз.

«Шарқ тароналари» фестивали қадим Турон, Марказий Осиё, умуман Шарқ мамлакатлари мусиқа ва қўшиқларининг теран илдизларга эга эканлигини намоиш қилди. Хусусан, анжуманнинг бағоят юқори савияда ўтгани, ташкилотчилик юмушлари, хизмат турлари (сервис) жаҳон стандартлари даражасида бўлганлиги Самарқандга ташриф буюрган кўпдан-кўп меҳмонларни лол этди. Балки шу сабабидир улар бундай ажойиб тадбир мунтазам ўтказилиб туришини тилаб қолдилар.

Қадим Буюк Ипак йўлида жойлашган Бухоро ва Хива шаҳарларининг 25 асрлик тўйи миллий байрамимиз чегарасидан чиқиб, умуминсоний қўлам касб этди.

Айниқса, бу иккала шаҳарда театрлаштирилган томошалар, сахна кўринишлари бир-бирдан гўзал, сара эканлиги ҳаммани ўзига мафтун этди.

Албатта, бундай халқроқ миқёсдаги тадбирларни эл-юрт, меҳмонлар назарига тушадиган юзлаб филоий инсонлар: сценарий муаллифлари, сахналаштирувчи режиссёрлар, артистлар, бастакорлар, мусиқачилар, хонандалар, созандаalar, расомлар, ҳатто чироқ усталарига қадар, тинмай меҳнат қилиши керак.

Хуллас, юқорида санаб ўтилган ҳар учала тадбир юртимиз мавқеини намоён этишда халқимиз интеллектуал ва ижодий потенциалини кўрсатишда ўзига хос кўзгу вазифини ўтди. Буни чуқур тушуниб етган юртбошимиз, Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов «Шарқ тароналари» фестивалини ҳамда Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллигини нишонлаш тантаналарида фаол иштирок этган бир гуруҳ ижодкорларни ҳукуматимизнинг юксак мукофотлари билан тақдирлади.

Яқинда республика Маданият ишлари вазирлигида ушбу мукофотларни топшириш маросими бўлиб ўтди. Унда Давлат маслаҳатчиси Ўткир Раҳматов иштирок этди.

Тантанали йиғилишнинг очган Маданият ишлари вазир Хайрулла Жўраев Президентимизнинг эътиборини Ўзбекистон санъати ва маданиятига берилган юксак баҳо, деяр таъриф берди.

Маросимда А.Ҳидоятлов номидаги Ўзбек давлат драма театри бадий раҳбари Баҳодир Йўлдошев «Меҳнат шухрати» ордени билан, шоир Усмон Азим, М.Тургунбоева номидаги «Ўзбекракс» бирлашмасининг бош директори Юлдуз Исмамова, композитор

Дилором Омонуллаева «Дўстлик» ордени билан, «Шарқ тароналари» халқроқ мусиқа фестивалининг ижрочи-директори Саидамин Аҳроров, Тошкент шаҳар Маданият ишлари бош бошқармаси қошидаги мусиқа ва эстрада концерт ансамбллари бирлашмаси директори ўринбосари Эдвард Колосовский, «Баҳор» рақс театрининг тикувчиси Тожиҳон Мусаева, «Ўзбектуризм» Миллий компанияси меҳмонхона ва транспорт хўжалиги бошқармаси бошлиги Баҳодир Нурмуҳамедов, М.Қориев номидаги академик ва халқ бадийи жамоалари дирекцияси ишлаб чиқариш цехи мудири Дилбар Фаёзова, «Ўзбекнаво» гастроль-концерт бирлашмаси бош директори ўринбосари Бахтиёр Ёқубов «Шухрат» медали билан тақдирландилар.

А.Ҳидоятлов номидаги Ўзбек давлат драма театри олий тоифали актёри Азиза Бегматова, «Тановар» рақс театрининг олий даражали балет солисти Дилором Мирзаева, А.Навоий номидаги давлат академик Катта театрининг яккахон хонандаси Авазхон Ражабов, Тошкент давлат консерваториясининг доценти Адиба Шариповага «Ўзбекистон республикасида хизмат кўрсатган артист» унвонлари топширилди.

Йиғилиш якунида мукофотланганларнинг бир гуруҳи ўзларининг дил сўзларини ихдор этдилар. Жумладан, шоир Усмон Азим шундай деди:

«Мукофот - аввало инсонни қадрлаш, демаклар. Инсон қадр топган жамиятда эса тараққиёт ҳам, ривожланиш ҳам бўлади. Ўз қадрини топаётган инсонлар яшаётган Ўзбекистонимиз бу фикрининг яққол мисоли бўла олади».

Гулчехра МУРОДАЛИЕВА.

Икки дунё саодати

Илм инсониятга икки дунё саодати-ни бахш этувчи ахлоқ-одоб ва ақлаковатнинг бош мезони бўлиб, у ҳақда сўз санъати тарихида, айниқса, панднома асарларда ибратли фикрлар айтилган. Шарқ ёзма адабиётининг нодир намуналари «Кутадғу билиг», «Хиёбат ул-хаккойк», «Қобуснома», «Бахористон», «Маҳбуб ул-қуллуб» ва бошқа қозлаб асарларда инсонни илмга даъват этиш учун махсус боблар ажратилган. Бундай ғоялар адабиётда назм, наср ва баъзан насру назм аралаш йўсида ифода этилган. Шуниси муҳими, шу ва шу сингари ахлоқий мазмундаги катта-кичик асарлар қозоғта туширилгандан буён инсониятга маънавий озукка бериб келади.

Зеро, илм - ўзни билмақдир. Илми йўқнинг кўзи юмук деган хикматда ҳам маъмур ҳақиқат ҳукмрон.

Огаҳий Саъдий «Гулистон»и таржимасининг «Дарवेशлар ахлоқи зикрида» бобидagi хикоятлардан бирида илм ва илм аҳли ҳақидаги ғоят ибратли фикрларни ўртага ташлайди. Хикоят нарий йўсида ёзилган бўлса-да, унда асдан фарқли ўлароқ таржимоннинг иккита маснавий парчаси келтирилган. Улар бор-йўғи тўққиз байт.

Маъмур шеърини парчаларда шоир-таржимоннинг хикоят қаҳрамонларига муносабати асосида илм ва илм аҳлининг юксак одоб-фазилини ҳақидаги ўлмас фикрлари ўзгир топган.

Хикоятда дастлаб бир шарият билимдонининг илм аҳли ҳақидаги шикоят келтирилади. Яъни, у йитит отасига мурожаат қилиб, олимларнинг сўзлари унга ҳеч қор қилмаслигини, негати, бу тоифадагилар айтган гапларига ўзлари амал қилмасликларини, шу боис уларнинг ҳар қандай фикрлари шубҳали эканлигини афсус-надомат билан сўзлайди. Шундан сўнг таржимон-воқеанависнинг маъмур воқеага муносабати «назм риштаси»га тегилади:

*Элга дунёдин берурлар биймлар,
Ўзлари дойим ишарлар сиймлар.
Чун амал қилмас эса олим асар,
Ўз сўзиға айлағай қимға асар.
Олим улдирким, асар қилғай сўзи.
Демағай ул сўзниким қилмас ўзи.
Қайси олимким баданпарвар бўлур,
Ўзи гумроҳдур нечук раҳбар бўлур.*

Огаҳий маснавий парчаннинг сўнги сатрларида ўзига оро берадиган «баданпарварлар»ни тўғридан-тўғри гумроҳ деб атайди. Чунки, илм ички гўзалликдир. Ташқи чироийи гўзаллик деб ҳисоблаган олим гумроҳдир. Гумроҳдан эса раҳбар чиқмаслиги тайин.

Бир қараида маъмур сатрларнинг моҳияти ҳар бир қасб эгасига тегишли-дай ўнатилади. Аммо, шоир «нишон»га

ўта зиёли кишиларни олганлиги бежиз эмас. Зеро, бир олимнинг илмий мактабидан илм-фан таракқиётининг у ёки бу жиҳати учун хизмат қилидиган бир неча олимлар етишиб чиқади. Демак, олимнинг масъулияти бошқа қасб эгаларининг масъулиятидан бир неча бора-бор устун эканлигини Огаҳий яхши тушунган. Келинг, энди хикоятнинг давомини ўқийлик:

«... Отаси деди: «Эй фарзанд, маъмур муқдод ботил ҳаёл билан носихлар тарбиятидин юз эвурмак ва уламони заллатга мансуб қилмоқ ва пок олим талабиди илм фойдасидин маҳрум қилмоқ бир кўр ҳолига ўхшарким, лойға ботмиш эрди ва қичқирур эрдиким: «Эй, мусулмонлар, менинг йўлимға бир чирок келтиринлар». Ул чоғда бир фохиша хотин анга бонт уруб деди: «Сенким, чирок кўрмассен, чирок била қайси нимани кўрурсен». Бас мажлис базоз дўқониға ўхшар, онда то нақд бермагунча матоҳ ола олмассен ва мунда то иродат келтирмагунча саодат элта олмассен».

Зуқко ва оқил отанинг дунё илмидан беҳабар фарзанди саволига бундан ортиқ жавоби бўлиши мумкинми?! Бунинг устига ота жавоби таркибиди келтирилган жажжи хикоятча моҳият эътибори билан умум матнининг бош ғоясини юзага чиқариш учун фаол хизмат қилаёттир.

Огаҳий воқеанавис сифатида отанинг ўринли ва асосли жавобига ҳам муносабат билдириш заруриятини сезади, ота жавобини мустаҳкамлайди, ривожлантиради:

*Рағбатинг бирла эшит олим сўзин,
Гар мувофиқ қилмас ул сўзға ўзин.
Муддасиларнинг бу сўзин билмачин,*

*Ким дегайлар зоҳирида қаҳру кин.
Ҳар кишиким ўзи уйқуда ётур.
Уйқуда ётгонни найлаб уйготур.
Мард улдирким, амал қилғой онга,
Панд агар ёзилса бир девор аро.
Зоҳид ўзни зўр бирла қутқарур,
Неча гумроҳларни олим бошқарур.*

Панд-насихат қаерга, қачон, ким томонидан ёзилишидан қатъи назар инсонни покликка, қомилликка етаклашдек асосий вазифани ўтайди. Шу маънода, Огаҳий айтмоқчи, насихат деворга битилган бўлса ҳам унга амал қилган одам мард кишидир.

Хуллас, барча улғу санъаткорлар қатори Огаҳий ижодиётида ҳам қатор хикоматом сатрлар борки, уларни ўқиб олмоқ, уқиб олмоқ фойдадан холи бўлмайди.

Абдурахмон ПИРИМҚУЛОВ,
ЎзФА Алишер Навоий номидаги
Адабиёт институти аспиранти.

Адабиёт ва санъатни улуғлаш, тарихий ва бадий асарлар ёзиш туркий халқлар ҳукмдорлари шажарасида анъанага айланган хусусиятидир. Бунга Мирзо Улуғбек, Амир Темур, Захриддин Мухаммад Бобур, Умархон каби унлаб хонларнинг ижодкор эканликларини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Илм ва маърифатни севган, ўзхалқи ўртасида олим ва донишманд файласуф сифатида танилган ҳоконлардан бири, милoddан олдинги VII асрда яшаган Мааддир. Унинг номи қадимги юнон ва оссурий мамбаларида Мади шаклида ёзилган бўлиб, қадимги туркий тилда баҳодирлик мазмунини ифодалайди. Яъни Маад, баҳодир, алп, баъзан унга ир (эр) сўзи қўшилиб, Маадир - баҳодир эр, алп эр маъносини берган. Туркий қабилалар ўз шеваларидаги баҳодирликни ифодаловчи сўзлар билан уни Алп Эр, ўғуз, мадай каби номлар билан ҳам аташган.

Юсуф Хос Хожиб «Қутадғу билиг» асарида Мааднинг номи Алп Эр Тўнга шаклида битали ва тожиқлар уни Афросиёб деб аташини ёзади. Дostonда Алп Эр Тўнга илмсевар, доно ва ижодкор ҳокон бўлганлигини кўрсатувчи тасвирлар берилган. Шоир қадимда ўтган турк бекларининг ижтимоий маквеини тасаввур этар экан, Алп Эр Тўнгани улардан энг яхшиши ва номи улуғи деб баҳолайди. Уни «билими буюк, ҳунари талай», «билими, заковатли, халқ орасида сараси» каби ташбеҳлар билан улуғлайди.

Махмуд Кошғарийнинг «Девону луготит турк» асарида бу ҳокон тўғрисида шундай таъриф келтирилади: «Туркларнинг хони Афросиёбни Тўнга Алп Эр деб атар эдилар. Ёулбарс каби қучли баҳодир одам демакдур». «Қутадғу билиг»да бу изоҳларнинг қуйидаги рамзий тасвири берилган:

Минг эрдм керак бу жахон тутғука,
Кур арслан керак бу қулун басғука.

Мазмуни:

Жахонни қўлга киритиш учун
минглаб ҳунар керак,
Қулун босиш учун ботир арслон
(бўлиш) керак.

Дostonда Алп Эр Тўнга ажунчи - жахонгир номи билан улуғланади. У жаҳонда ўз маквеини тиклаш учун минг туман санъат - шижоатни эгаллагани, душманлари - қулонларни енгиси учун арслондек доворак бўлганлиги ғурур билан тилга олинади.

«Қутадғу билиг» тасвирига кўра Алп Эр Тўнганинг доно маслаҳатлари ва ҳикматларга бой сўзлари асрлар давомида туркий қавмлар учун мамлакатни бошқаришда йўл-йўриқ, эътиқод тимсолига айланган. Дostonда Угдулмиш Қунтуғди элги Алп Эр Тўнга айтган ўғит ва панд-насихатлардан бир нечасини киритади.

1. Эт - ул бу киши кўнгли

артар йиндир,

Эти кед қадазғу э килки қадир.

Мазмуни:

Киши кўнгли гўшдир, (у) хид билан
бўзилади,

Гўштни жула авайлаш керак, эй

фёзли қодир.

«Девони луготит турк»даги қуйида-

ги парчани юқоридаги ўғитнинг шарҳи деб ҳисоблаш мумкин: «Қилич зангласа ботирнинг холи ёмон бўлади». Чунончи, турк эронлининг ахлоки билан юрса, гўшти ўзгарди-хилланади. Бу маколни ботирликка ундаган киши ҳақида, ҳар жинснинг ўз жинси билан яшаши ҳақида айтилган. Демак, дoston байти ва девон изоҳларида Алп Эр Тўнганинг ижтимоий-сиёсий, ахлокий қарашлари ўз ифодасини топган. Туркий қавмлар онгини душман мафқураси билан заҳарлашдан сақлаш масаласи қўйилган.

2. Гийбатчи ва қакимчи одамлар қораланати. Заковатли, зийрак бекларни иғвоғарлардан хушёр бўлишга қақиради:

Неча қад эр эрса йўнғаг тингламас,
Узлнчи ара қирса серну умас.

Неча қад бег эрса ўқилғуғ улуғ,

Йўнғагчи йақин бўлса теғрур йўдуғ.

Мазмуни: Қанчалик яхши, қақувни тингламайдиган одам бўлса (ҳам)? Гийбатчи орага қирса, (у) сабр қилолмайди (яъни қақувчига қулқок

беради).

Қанчалик яхши, заковатли, зийрак бек бўлса (ҳам), Қакимчи яқин бўлса, (унга) малол келтиради.

3. Сўзининг қудрати юксак баҳоланади, кўнглини ғазабга соладиган ва қувончини оширадиган сўз деб тушунилади.

Кўнгул бег турур бу эт ўз қул асир,
Ара сўзқа тумлир арала исир.

Мазмуни: Кўнгли бекдир, бу тану жон (унга), қул, асирдир, Гоҳо сўзга совиқди, гоҳо исийди.

4. Ҳаёт қувонч ва ғамдан, шодлик ва аламдан иборатлиги, инсон эса унга қўниқини таъқидланади: Киши табиъи тўрт ул қаришма йағи, Бири қулдурур бири қилур ун чўғи. Бири эвса бири амуллук тилар, Бири қулса бири сийгитқа улар. Севинчлиг тэдукта сакинч келдурур. Сакинчлиг тэса бу севинч қулдурур.

Мазмуни: Кишининг табиъи тўрт (турли бир-бирига) аралашган душмандир,

Бири қулдиради, бири шовқун, ғавво қилади.

Бири шошса, бири оҳисталиқни истаиди,

Бири қулса, бири йўғига уланади.

Шодлик (тоғдим) деганда, алам келтиради,

Аламли (бўлдим) деганда, бу севинччи қулдиради.

«Қутадғу билиг»да Алп Эр Тўнга ҳикматларига эътибор қаратилишининг аҳамиятли томони шундаки, Юсуф Хос Хожиб биринчилан, тарихда туркийларнинг доно, ақл-заковатли ҳукмдори бўлганлигидан фахрланади, иқкинчилан ўз замонасидаги ҳоконларни унинг маслаҳатларидан ибрат олиш ва амал қилишга даъват этади.

Алп Эр Тўнга шахсияти ва бадийяти масаласи адабиётшунослигимизда ҳали етарли даражада ўрганилган эмас. Шу сабабли ҳам милoddан олдинги асрларда яшаган, туркий қавмларнинг бош бўғинини мустақамлашга асос солган Маад Эр - Алп Эр Тўнга айтган ҳикматларни тўплаш, нашр этиш тадқиқотчиларимиз олдидаги муҳим вазифалардандир.

Абдурашид АБДУРАҲМОНОВ,
филология фанлари номзоди,
доцент,
Самарқанд

Жаҳоннинг бошқа халқлари қатори туркий халқлар ўтмишида ҳам санъат, жумладан, тасвирий санъат кенг қўламда равақ топган. Узоқ маданият тарихига эга бўлган туркий халқлар санъатини ўрганиш ва ўргатишга оид бебаҳо китоблар ёзиб қолдиришган.

Хунармандчилик, турли санъат сирларини ўргатиш кўп ҳолларда авлоддан-авлодга, шунингдек, устоз-шоғирд муносабатлари жараёнида давом этган. Аммо кейинги йиллардаги тарихий, археологик ёзма манбалар шуни кўрсатмоқдаки, амалий ўргатиш билан бир қаторда методик қўлланмалар, рисо-лалар яратилгани аён бўлмоқда. Аждодларимиздан машҳур мусаввир Моний тасвирий санъат борасида улкан мактаб яратган, ўз даврида санъат сирларига доир 22 жилли китоб ёзган деган фикрлар бор.

Боқудаги Мезморлик ва санъат институтининг илмий архивида сақланаётган ноёб кўлэмалардан бири Содиқбек Афшорнинг «Қонун ус-сувор» рисоласи сурат ишлашнинг (асосан миниатюра санъати назарда тутилган) қонун-қоидалари ҳақида. Форс тилида ёзилган ушбу қўлланмани А.Ю.Қозиев 1963 йил рус тилига таржима қилиб, Боқуда чоп этган. Содиқбек Афшор талантили шоир, миниатюрачи бўлгани ҳақида маълумотлар бор. Хусусан, А.Қозиев ёзган «Сўзбоши»да қуйидагилар таъкидланади:

«Содиқбек ёки Содиқий афшор зодагонлар уруғидан бўлиб, 1533 йили (ҳижрий 940 йил) Табриз шаҳрининг Боржи (Вижя) мавзеида таваллуд топади. Ўн икки ёшли ўси-пирин чоғида отаси вафот этади. Ёшлигидаёқ Содиқий санъатта меҳр қўяди, айниқса, мусаввирликка иқтидори гоят кучлилигини намоён қилади. У санъатнинг ушбу тури бўйича XVI асрда яшаб ўтган таб-ризлиқ машҳур миниатюрачи, Беҳ-зод авлодларидан бўлган, мусаввир мавлоно Ҳайдар Алининг ўғли Музаффар Али қўлида таълим олади».

Содиқбек Афшор ўзининг бу иб-ратли асарини яратишда устозлари Камолиддин Беҳзод, Музаффар Али, Ҳайдар Али каби машҳур мусаввирлар тажрибасига, умуман, Шарқ миниатюра санъатидаги илғор анъана ва услубларга таян-ган. Бу методик қўлланманинг қимматли томони шундаки, рисо-

ла ўқувчига сурат (миниатюра чи-зиш) ишлаш жараёни бўйича даст-лабки сабоқлардан тортиб, етук профессионаллик даражасигача ўтиладиган босқичлар ҳақида би-лим беради.

Ушбу рисолада ўрта асрлардаги Ўрта Осиё, Эрон, Озарбойжон тас-вирий санъатининг сир-асрорла-рини, йўл-йўриқларини, услубла-рини, шунингдек, миниатюра санъ-атида ишлатиладиган асбоб-уску-налар, бўёқ тайёрлашлар ҳақида батафсил кўрсатмалар берилди.

Содиқбек Афшор, аввало, мўйқа-лам тайёрлаш, уни қай тарзда уш-лаш, ишлатиш ва, энг муҳими, шакл ва чизгиларга ишлов бериш ҳақида қуйидаги қимматли маслаҳатларни беради:

«Нақшлар мажмуига меҳру муҳаббатинг чин бўлгандан кейин-гина:

Асосий талаб - мўйқалам бой-лаш (ни) (уддалай қилишдир).

Муҳаббат каломини ўзгандан ёд олиб, тўтидай тақроолама, биров-ларнинг дастхати услубига ўрганиб қолма.

Қаламини бошқа биров тараш-лаб берган, қаламқашлардан ҳеч нарса кутиб бўлмайди.

Мўйқалам учун қилларни кул-ранг олмаҳоннинг думидан олиш керак. Бироқ олиб тахланган қил-лар мулойим бўлиши керак.

Улардан мўйқалам учун керакли миқдорини ажратиб ол ва тароқ билан уларни яхшилаб тара.

(Шундан кейин) уларни шундай тахлаб қўйгинки, бирор-бир қилич-нинг учи бошқаларидан узун ёки қисқа бўлмасин.

Агар бирор бир тола синган қил

орага тушмаган бўлса, шунда мўй-қалам тўғри бойланган бўлади».

Аждодларимиз ўзларининг бўёқ тайёрлаш усуллари билан азалдан маълум ва машҳур бўлганлар. Бўёқ тайёрлаш, уни ўз ўрнида ишлата билиш рангтавсир санъатининг асо-сий ва муҳим вазифаларидан. На-фосат илмининг ўзига хос сир и бўлмиш бўёқ тайёрлаш усуллари-га Содиқбек Афшор ҳам ўз рисола-сида алоҳида тўхталади.

Ўтмишдаги рассомларимиз ўзла-ри ишлатадиган бўёқларни ўзлари тайёрлаганлар, бу жараён рассомга кўп имконият берган. Чунки ҳар бир бўёқни тайёрлашда ижодкор муайян жараёни ишлов бериш ҳақида қуйидаги қимматли маслаҳатларни бериши бўлади. Бўёқларнинг ўзига хос таркиби, хусусиятлари рассом-га ҳар жиҳатдан ойдинлашади. Ана шу жараёнлар рассомга бўёқлар (ё рангларнинг) сир сехрини ҳар жи-ҳатдан қилиб, кузатиб, моҳиятига тушуниб тасвирлашда кенг имко-ниятларни юзага келтиради. Хул-лас, Содиқбек Афшор яратган тас-вирий санъат қонуниятлари ҳақида-ги рисола ўз даврининг қимматли дарслиги вазифасини ўтабгина қол-масдан бугунги кунда ҳам бўлажак рассомларимиз, рассом педаго-гиктувчилар ва барча ижодкорлар-га қимматли маслаҳатлар бериши билан қадрлидир. Шу жиҳатдан «Қонун ус-сувор» ўзига хос ноёб дастуриламалдир.

Норсаид ОЙДИНОВ,
Камолiddин Беҳзод номидаги
рассомлик ва дизайн
институтини ректори.

ТАВХИД - КАМОЛОЯТ

МАНЗИЛИ

Тавхид истилоҳи бирликни билдиради. У Аллоҳнинг бирлиги бўлиб, уни битта деб тушуниш ва шу бирликка интилишдир. Тавхид масаласи Шарқнинг қўлаб буюк шоирлари асарларида ишланган. Бу ҳолни улуг ўзбек шоири Амир Алишер Навоий ва унинг устози Абдурахмон Жомий ижодида ҳам кўриш мумкин. Дарвоқе, Жомий тавхидга махсус тўхталиб, «Нафаҳот ул-унс» асарида уни чуқур таҳлил қилган. Жомий унда тавҳидни тўртга бўлади: имоний тавҳид, илмий тавҳид, ҳол тавҳиди ва илоҳий тавҳид.

Жомий талқинича, имоний тавҳидга шариат доирасида эришлади. У Қуръон, ҳадис ва валийлар фикри асосида ички ишончга етиб, Ҳақ ягоналигига имон келтиришдир. Илмий тавҳид эса тариқат риёзати жараёнида қўлга киритилади. Бу жараён илмдан иборат. Шу сабабли тариқатга қадам қўйган солиқ ўз илмий кузатишлари асосида Аллоҳнинг ягоналигини англаб етади. Ҳол тавҳиди тариқат аҳоли орали Аллоҳнинг ягоналигини билишдир. Бунда солиқ ўз риёзатлари жараёнида Аллоҳ иноятига етади ва унга қўшилиб, важд ҳолатида Ҳақ ягоналигини туйди. Илоҳий тавҳид охириги манзил сифатида Ҳақ бирлигини англашдан ўтиб, бевосита унга қўшилиб, бирикиб кетишдир. Бу ўз вужудини инкор этиш ва ўзида Аллоҳни қўришдир.

Алишер Навоий Жомий фикрларини ривожлантириб, тавҳидни Аллоҳга интилиш йўлидаги риёзат водийларидан бири сифатида қўрсатади. Шунга кўра тавҳид водийсининг ўзи ҳам уч босқичда намоён бўлади. Унинг биринчисида Аллоҳнинг аҳдлиги мукамал англашдан ва инсоний ирода тўлаллигича илоҳий қудратга сингдирилади. Иккинчи босқич Ҳақ ва халқ, яъни ўзининг ваҳдатини англаш бўлиб, бунда солиқ тўла фанога етади ва Ҳақ вужудига сингиди. Учинчи босқичда эса халқ, яъни касрат ва Ҳақ бирлиги англашди. Бу вужуд ягоналиги даражаси, яъни ваҳдат ул-вужуддир. Бу босқич ягона илоҳий вужуддан бошқа маъжудлик йўқлигини ҳам англаш бўлиб, у

Аллоҳ ва оламнинг вужудий яхлитлигини ҳам билдиради.

Навоий тавҳид босқичларини шу тарзда мантиқан асослаб, ўз қаҳрамонлари фаолиятида унинг тадрижий ривожини ҳам кўрсатиб беради. Чунончи, Фарҳод маҳбуби илтифотини кўргандан кейин ваҳдатни ҳис эта бошлайди. Хусрав томонидан Армания қамал қилиниб, Фарҳод эса Салосил қўргонида банди этилгач, у зоҳиран ўзини ҳижронда ҳис қилса-да, ботиндан машуқи билан биргалигини туйди. Ишқ уни девонага айлантирган, буни Фарҳоднинг ўзи ҳам тан олар, аммо бундан ўқсимасди. Зеро, Шириннинг илтифотли мактуби ваҳдат ҳада этган, Фарҳод шу туйғули ўзини унутиб, ҳижронни сезмас, балки ўзини руҳан Ширин билан қўшилган ҳис этади. Чунки тавҳид водийсига қадам қўйган Фарҳод ҳам, Мажнун ҳам комил тарзда тажрид ва тафрид аҳлига айланган эдилар. Тажрид-нафсни тўла мағлуб этиш ва дунёга муҳаббатдан қўтилиб, фақат Аллоҳга богланиш. Тафрид эса дунёга берилганлардан узоқлашиб, вужуд инкорига етган ҳолда Аллоҳга қўшилиш. Навоий ҳам тавҳид водийсига қадам қўйганлар тажрид ва тафридни тўла эгаллаб, ўзликларига бутунлай барҳам беришлари шарт эканлигини таъкидлаган эди:

Чу солиқ айлар эса азм водийи тавҳид,
Керакки, минса бу сайр ичра маркаби тажрид.

Бу маркабу бу сафар кимсага муяссар эмас,

Ки, ҳосил айламагай олам ахлидин тафрид.

Бу ҳам киши ўзини бору йўқдин этмай фард,

Эмастур ўзукидин мумкин ўлмайин таъйид.

Демак, фардликдан ташқари, дунёга берилганлардан четлашиш ва бору йўқидан воз кечиб, ўзлигига бутунлай барҳам бериш ҳам тавҳид водийси талаблари эканлигини унутмаслик лозим. Хўш, ўзликдан кечиш нимани билдиради? Улуг шоирнинг талқинича, ўзликдан кечиш энг аввало, ўзини туп-

роқ билан тенг қилишдир. Бунинг маъноси шуки, инсон ўзини ҳамма нарсда, ҳаммадан паст тутиши, лекин хоҳишсорлик, камсуқумлилик, камтарлик ва оддийликда барчадан юксак бўлиши лозимдир. Демак, инсон тупроққа айланган сари юксакликка кўтарилади. Шунинг учун:

То танинг авжи ҳаёт устидадур сен
хок бўл,

Истасангким авж тутқайсен
танинг бўлгандан хок.

(А.Навоий).

Навоий хоксорлик ва кибрни бир-бирига қарама-қарши қўйиб, такаббурлик оқибатини шайтон ҳаёти орали далиллайди. Шайтон фаришта эди. У Ҳаққа бўйсунмагани учун илоҳий иноятдан бенасиб бўлди. Унинг даргоҳидан бадарга этилди. Бугина эмас, кибр уни тубанликка гирифтор этди. Натижада, у Ҳақ ва халқ нафратига дучор бўлди. Шу сабабли, дейди улуг шоир, шайтон қанча тоиб-ибодат қилган бўлмасин, ўзидаги кибр оқибатида ҳеч нарсга эришмади. Кибр ҳатто шайтонни фаришталикдан маҳрум этган экан, инсон ҳам ўзлигини буткул фаний этмаса, муъжиза кўрсатса-да, уни комил инсон деб бўлмайди. Навоий бу нуқтани махсус таъкидлайди:

То ўзунгни хасча кўргунгдур
эмассен одамий,
Гар ҳавода сайр қил, гар сув узра
кўргуз хиром.

Шундай экан:
Истасанг мулки бақо, салб қил ўзлукни
бурун

Ки, сулук ичра фано ахлига бадур
услуб.

Аммо ўзликдан кечиш биргина хоксорликни эгаллаш ва такаббурликдан қутулиш билан чегараланмайди. Чунки ўзликдан кечиш бошқа машаққатларни ҳам ўз ичига олади. Шулардан иккитаси гоят огир, лекин зарур ранждир. Улардан бири нафсни жиловлаш, иккинчиси фақир йўлини тутиш. Ўзликдан кечиш жараёнида солиқ учун энг машаққатли иш унинг ўз нафсига қарши курашидир. Бу кураш шунинг учун кийинки, у бутун умр давом этади. Фақир йўли ҳам шундай. Нафсни энгшиш ва фақирликка эришиш инсон учун жаҳонни забўн қилишдир. Жаҳонни забўн қилиш эса дунёга хирс қўймаслик, унинг айли-ишратларидан воз кеча олишдир. Натижада, инсон илоҳий нурга бурканади. Бу эса тавҳид мартабасидир. Демак, тавҳидга кўтарилиш асосида мукамал покланиш этади. Унга эришганлар комил инсонга айланади. Комил инсонга айланиш эса Ҳақ тавҳидига муяссар бўлишдир.

Абдусалом АБДУҚОДИРОВ.

Рости-русти ибораси Амир Темур хазратлари тарихининг ажралмас бир қисмидир. В.Ф.Минорский бу форсий иборани «хакикат-халоскор» деб изоҳлайди. М.Е.Массон эса «куч алолатдадир» деб таржима қилади. Н.Львовский Клавихога эргашиб: «Агар одил бўлсанг, хар доим омадли бўласан», - деб тушунтиради. И.И.Умяикова Оврупо ва рус олимларининг бу ибора ҳақидаги фикрларини жамлаб, қислаб: «Энг тўғриси машҳур араб тарихчиси Ибн Арабшохнинг: «Сен тўғри эдинг, сен ёрликондиг» деган таржимасидир», - деб ҳисоблайди.

Энди бир эслайлик: Амир Темур мақкур шiori ўйиб ёзилган қирмизи узукни 21 ёшида шайх Зайниддин Тойободиддан олади. Демак, узукни, унга қўшиб умр шiorини тақдим қилувчи зот сўфийдир. Сўфий шiori оний бўлиши ёки ҳаммага маълум ва машҳур шioriни дастхат қилиб бериши кишида каноат ҳосил қилмайди. Сўфий шiori доимий бўлиши билан бира таъмазмунли, таъмазмунли эса фикрлаш билан очилиши олатийдир.

Юкоридаги берилган таржима, изоҳ тушунтиришларнинг бирортаси ҳиждай эътироз билдирини қийин. Инкор қилиш тўғрисида бўлаш ҳам қийин. Ҳақиқатан ҳам «рости-русти» кўрсаткичи, очилган барча маъноларга мос келади. Аммо бизни қониктирмаган бир нуқта борки, нахотки, сўфий, шайх шундай бир жўнгина иборани узукка биттирган! Аслида кенг ва чуқур маъноли ибора соддалаштириб юборилмадими?

Агар форс тили нуқтаи-назаридан ёндошилса, «рости»нинг маъноси ҳақиқат, тўғрилиқ, чин эмас, балки ҳақиқатлик, тўғрилиқ, чинликдир. (Лоақал «Таджикско-русский словарь»да шундай берилган, 327-бет ва «Периско-русский словарь», 442-бет). «Ҳақиқат»ва «ҳақиқатчилик», «чин» ва «чинлик» айнан бир нарсга эмас. Шунинг учун ҳам мақкур луғатларда берилган мисолнинг бирортасида соф «ҳақиқат», «чин» маъносига мосини топиб бўлмайди. «Рост» сўзи ўзбек тилида ҳам айнан шу маънода ишлатилади, яъни ростини айт (лекин «рости» эмас) - «тўғриси», чинининг, тўғрининг айт» демекдир. Қўллас, бу ўриндаги «рости» агар форс тилидаги сўз бўлса, унинг маъноси кенг маънодаги «ҳақиқат, чинни камраб ололмайди». «Рости» ростнинг, ҳақиқатнинг менинг фикримдаги намоён бўлишидир. Бу маъно ишқошим тилидаги «рост» сўзида яққол ифода топганини кўриш мумкин.

Бу тилда «рост» сўзи (бундаги «о» - «ў»га мойилгина эмас, айнан «ўндир» «тўғри» ва «тўғрилиқ» маъносини ифодалайди. Ишқошим тилидаги «рост» сўзи «ҳақиқат» маъносига даъвогар эмас, яъни умумҳақиқатни эмас, фақат меҳдаги ҳақиқатни ифода этади. Умуман, қўлтиқлик тилларда «тўғри» ва «тўғрилиқ» маъносига сўзлар мутлақ Ҳақиқат тушунчасининг алоҳида инсонати «парчаси» сифатида намоён бўлади. (Бизнинг бундай сўфиёна маънога чуқур киришга интилишимиз боиси «рости» сўзи қайси тилдан эканлигини ва қўлланган маъносини аниқлаш учундир). Пашту тилидаги «рости» сўзининг маъноси ҳам ишқошим тилидаги яқиндир. Бу эса мақкур маъно дастлабки бўлиб, шарқий эроний тиллар учун хос эканини кўрсатади. Аммо янаб тилидаги «рост», «раск» сўзи, ишқошим тилининг санглин шеваасидаги «рўск» сўзлари ҳақиқат, чин маъноларига ҳам эғалиги сўд тили доирасида бу сўз айнан «ҳақиқат» маъносига қўлланганлигига ҳам қаролат бера олади. Шу асосда «рости-русти»даги «рости» сўзини «ҳақиқат» маъносига форс сўзи эмас, балки сўд сўзи деб қаралса тўғри бўлади. Тўғриси, «ҳақиқат» маънодаги сўд сўзига от ясовчи форс қўшимчаси «и» қўшилгандир. Фикримизни ушбу иборанинг иккинчи сўзида давом эттиравиз. «Рости» сўзига «халос бўлиш», «омад», «куч» маънолари юклатилганлигини юкоридаги изоҳлардан илғаб олиш қийин эмас. Демак «русти» сўзи «рости» сўзига нисбатан ҳам кўпроқ ноаниқликка гирифтор қилинган. Ушбу сўз янаб тилида «руст» шаклида мавжуд бўлиб, «иширин», ёпиқ» маъноларини ифода этади ва берилган мисолларга қараганда қўлланш доираси кенглиги сезилиб туради. Тожик тили луғатида эса «русти» сўзи ҳам келтирилиб, унинг маъноси янаб тилидаги маънога мос. Аммо бу тилда «русти» сўзининг ўзга қайи қилинганлиги ва бу ердаги сўз ясовчи «и» сифат-равшидан қайтадан сифат-равш яслишига қараганда ясамарок бўлиб кўринади. Бизга маълум бўлишича, форс тилида ёки унинг тожикча кўринишида «и» ясовчиси бир туркум сўзлардан қайи шу туркумга хос сўз ясамайди. Форс тили луғатида

«русти» сўзи қайи этилигани ҳам, тожикчадагиси сунъий ёки ўзлашган сўзланига гувоҳ бўла олади. «Рости» сўзига яқин шаклдаги сўзлар шарқий эроний - янаб, сак, ёзулом, пашту тилларида турли хил кўриниш ва маъноларга эгадир. Қизғи шундаки, бу тиллар орасида пашту тилида «русти» сўзи билан оҳангдош «дурусти» сўзининг маъноси ҳам уйғундир. «Дурусти» сўзи тўғри, ишончли ва халол маъноларини ифода этиши, араб ёзуви хусусиятларини келиб чиқилса, «русти» балки «дурусти» бўлганлиги эҳтимоллини ҳам келтириб чиқаради. Бу бир тахминки, шундай бўлган тақдирда ҳам ибора мазмун-мақсадли кескин ўзгариш ҳосил бўлмайди.

«Руста» сўзи сак шеваасида ҳам «қизил», ҳам «тоза» маъноларига эга эканлиги қайи этилган. Язулом тилида эса «растай», «рустай» сўзи «гардиш» маъносини ифода этади. Пашту тилида «руст» сўзининг «лой»маъноси ҳам борлиги маълум. Ушбу маънолардан бирортаси «рости-русти» иборасини шарҳлашда фойдаланилмаганлиги кишини ажаблантиради.

Юкорида биз «рости» сўзининг сўд-форсий сўз бўлиб, унинг маъноси «ҳақиқат», «чин» деган тўхтамага келдик. Энди «ҳақиқат» сўзининг сўфий маъноси яратган Оллох билан синоним эканлигини ҳам эслатиб ўтайлик. Демак, «рости» бу «Ҳақ, Ҳақиқат»дир. Мана шу маънодаги «рости»га биз кўрсатган маъноларининг хар бирини бирма-бир қўйиб чиқсак, энг мосини аниқлаб олишимизга ёрдам бера, ажаб эмас.

1. (Рости) ҳақиқат яширин, пинҳондир (русти).
2. (Рости) ҳақиқат ишончдир (русти).
3. (Рости) ҳақиқат тўғрилиқдир (русти).
4. (Рости) ҳақиқат софликдир (русти).

Энг мосини аниқлашдан олдин яна бир далилга мурожаат этмасликнинг иложи йўқ. Пашту тилида «руста», «вруста» сўзи бўлиб, унинг ҳам ёзилиши худди «русти» қабирид: «руста».

Бу сўзнинг маъноси «Охирги, сўнгги, ўтмиш, келажак»дир. Бу сўзга бир лойнинг ўзида бир-бирига зид маънолар ўрин олганлиги қизик. Сўфийлар бир сўзга бир-бирига қарама-қарши икки маънонинг бўлишига қатъи эътибор берганлар. Бунда бу олам зиддиятининг ифодасини кўрганлар, десак муболага бўлмас. Яъни тил бирлиги билан ёлгон дунё орасидаги уйғунлиқни хис қилганлар ва бундай сўзлардан атайлаб фойдаланишга ҳаракат қилганлар.

«Руста»нинг ҳам мана шу хислати «рости-русти» муаллифининг диққатини тортган бўлиши мумкин.

Нихоят, юкоридаги қаторга яна биттасини қўшиб керак бўлади:

5. (Рости) Ҳақиқат ўтмиш ва келажак (русти).

Мақкур беш хил маънолардан қайси бири «рости-русти»нинг маъносини, муаллиф ундан қутган мақсадни экс эттирган бўлиши мумкин? Бизнингча, юкорида келтирилган ва ушбу иборанинг маъносини тушуниб етишга, тушунтиришга уринган барча муаллифлар тақлиф қилган мазмун қаторига биз ойлинлаштирган маънолар ҳам қўшилса, ана шу машҳур иборадан қузатилган мақсадни намойиш қилган бўларди. Зеро, сўфийлар бир шакл билан бир неча маънони камраб олишга, бир имло билан бир талай мазмун ифода этишга, мазмуннинг чуқур, серқирра, сержило бўлишига алоҳида эътибор берганлар.

Амир Темурдай хазрат ҳам ёшилганда сўфийлик таълимотида баҳра олиб, умри бўйи ўз шайх-муридларни этагида юрган зот сифатида қўлидаги қирмизи узукнинг қизил сўзлари маъносини англаб етишдан ташқари, унга амал қилишга ҳам мунтазам интилиб ҳаёт кечирганлар.

Бахтиёр ИСАБЕК.

БЎЙРАНИНГ ХОСИЯТЛАРИ

Оламдаги жамики нарсалар инсон учун яратилган. Шу нарсалар Оллох томонидан мўъжиза инъомидир. Қадимдан ота-боболаримиз мўъжиза инъомлардан жуда оқилона фойдаланиб, асрлар давомида ўз тажрибаларидан ўтказганлар.

Шу мўъжиза инъомлардан бири - зовурларда, ботқоқликларда, тўқайзорда ўсиб ётган қамишлардан ота-боболаримиз ҳаётда турли-туман мақсадларда унумли фойдаланиб келганлар.

Масалан, Фарғона водийсидаги Мунчоктепада археологик олимларимиз қазималар олиб борганларида бўйрачилик ҳақида қизик воқеанинг гувоҳи бўладилар.

«Мунчоктепа бағридаги қадимий йўлакни тозалаётган археологлар девордан бир ҳовуч тупроқ қўчиб, тирқиш пайдо бўлганидан қувониб кетишди. Ахир, тасодифан пайдо бўлган бундай ёриқлар ортида кўпинча фан учун зарур бўлган топилмалар яшириниб ётган бўлади-да.

Тасодифан очилган тирқиш катталаштирилди ва девор ортида қадимий сағана-тобутлар қўйилганди хона борлиги маълум бўлади. Кенг хонада ўнлаб қамиш тобутлар устма-уст тахлоглиқ турарди. Қамиш тобутлар орасида ҳар турли сопол идишлар, новдалардан тўқилган катта-кичик жимжимадор саватлар кўзга ташланиди. Буни қарангки, эни 3, бўйи 6, баландлиги 2 метргача келадиган сағанага тобутлар бундан бир ярим минг йил илгари қай ҳолатда қўйилган бўлса, шундай ҳолатда сақланган. Сағанага жами 47 та қамиш тобут қўйилган. Дарвоқе, қамиш тобут ҳали жаҳоннинг бирор ерида учрамаганлиги-

дан бу ўта ноёб топилма эканлигини билиш мумкин» (Х.Нурмухамедов. «Мунчоктепа топилмаси», «Гулхан» журнали, 1989 йил 9-сон).

Қадимдан ота-боболаримизнинг ҳовлиларидан тиниқ ва тоза сувлар оқиб турадиган ариқлари, ҳовузлари, боғлари, тандирлари ҳамда супачалари бўлган. Супанинг устига зах ўтмаслиги учун бўйра ташлаб, устига гилам ёки кигизлар солишган. Бу супада улар салқинда дам олишган, каштачилик, дўппчилик ва бошқа хунарлари билан шуғулланганлар.

Уйларнинг ички - таг қисми тупроқдан бўлганлиги учун бўйра солишган, унинг устига кигиз, намат ёки гилам ташланган. Ўзбек хонадонларида маълум бир вақти ўтгандан сўнг «уй кўтариш», яъни миллий анъана бўйича тозалик куни бўлиб, шолча, гилам ва бўйраларни хонадан олиб чиқиб қоқиш, хонанинг таг қисмидаги чангларни супириб олиш одат бўлган.

Ўзбекистоннинг турли жойларида бўйрачилар маҳаллалари бўлиб, минглаб хонадонлар қамишдан буюмлар ясаганлар. Биргина Сурхондарёда икки мингдан ортиқ бўйрачилар хонадони ҳозирда ҳам сақланиб қолган.

Бўйрачилик хунари билан ҳатто Ҳазрати Али ҳам шуғулланганлар.

Ривоят қилишларича Ҳазрати Али аёли - Фотима онамизга қамиш ташиб берган, улар эса бўйра тўқиганлар.

Асрлар синовидан ўтган бўйрада ҳикмат кўп. Бўйра асло чиримайди. Томига бўйра ёпилган, ерига бўйра тўшалган уйга илон, чаён, сичқон-каламаш, турли даррандалар зинҳор яқин йўламайди. Бўйра заҳ ўтказ-

майди, одам оёқларининг таг қисмини массааж учун ва танада қон айланишига ижобий таъсир этади, бундан ташқари, ясси товонлик касалига даводир.

Бўйра тўй ва маросимларда, мева-ларни қуриштида ҳамда қоп ўрнида ҳам ишлатилган. Деразаларни қоронғилаштиришда парда ўрнида, дафн маросимида ҳам бўйрадан фойдаланилган. Қадимда қурилишда бўйра жуда кўп ишлатилган, биноларнинг томини ёпишда (лўмбоз босишда) ҳам ишлатилган. Бўйралар турли хил номлар билан юритилган. Қурилишда уй томини ёпишда «бордон» ишлатилади. Бордон - бўйранинг бир тури бўлиб, қамишнинг баггини тозаламасдан тўқилган, у факат томини ёпишда ишлатилади. Қазо бўйра - мусулмонларнинг дафн маросимида ишлатилади. У одам бўйи узунлигига бўлади. Ўлчамига кўра «чор газ» 5-6 м ва 1,6 м лиси (се газ) бўлади. Қозон устини ёпишда ишлатиладиган бўйрани қозон бўйра дейилади.

Бордон бўйранинг турларидан яна бири дон солинадиган идиш - буюмдир. Бордон ишончли қоп - идиш вазифасини бажариб, нима солинса яхши сақланади. Унга на мита, на бошқа дарранда, сичқон ва каламуш кира олади.

Ҳозирги замондаги кўп қаватли биноларимиз ҳаммаси бетондан қурилган. Халқимизнинг кўпчилиги шу биноларда яшамокдалар. Бу уйларда яшаган халқимиз кўп касал бўладилар. Чунки бу бинолар бизнинг иқлим шароитимизга мос келмайди. Ёзда исиб кетади, қишда совуқ бўлади. Бетондан қилинган хонада ҳаво яхши етишмайди. Биноларнинг кўпчилигининг пол қисми бетон устидан нелониум ётқизилган. Оёғимизни боссақ муздек заҳ ўтганини сезамиз. Қадимдан ота-боболаримиз ва табибларимиз ҳар қандай касал оёқдан бошланади, деганлар. Кўп қаватли бетондан қилинган уйларимиз полида бўйрадан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Бу масалани қурилиш билан боғлиқ мутасадди ташкилотлар ва «Усто» бирлашмаси раҳбарлари ўйлаб кўрса ёмон бўлмас эди. Зеро, ота-боболаримиз «Халқимиз саломатлиги - юртимиз бойлиги» деб бежиз айтмаганлар.

Саудахбор БУЛАТОВ,
педагогика фанлари
доктори.

Гулкайчи Жил оила бошайми?

Замона ўзгарди, ҳаёт ўзгарди. Турмуш шароитлариям ўзгарди, ҳатто эр-хотинлар муносабатлари ўзгарди. Лекин қишлоғимизда оила бошлиғи муаммоси ўзгармади-ўзгармади. Тўғри, хотинларни бўйсундириш усуллари ўзгарди, аммо унинг асл мақсади ўзгармади.

Ёш келин-куёвлар олдинги ширин ва осойишта кун кечирадилар. Бу яхши, албатта. Лекин эртами-кечми, оила бошлиғи муаммоси туғилиши муқаррар. Ана шунда кеч қолмаслик ва бўш келмаслик лозим. Акс ҳолда... Бундан ҳудо асрасин!

Устунлигингизни қанчалик эрта кўрсата олсангиз, хотинингизни шунчалик эрта бўйсундира оласиз. Мен ҳам шунга эришишга астойдил интилдим, лекин баҳона топила қолмади. Майда-чуйдалари чиқиб турди, бироқ бунақанги масъулиятли ишда унақалари кетмайди, панд еб қолиш мумкин. Аммо тузукроғининг биттасиям хотинни бутун умрга бўйсундириб қўйиши мумкин.

Бир кунни ўнг кўзим уча бошлаганидан фурсат етганини сездим. Билсам, кўзим бекорга учмаган, мени алдамаган экан. Тақдир имкон бераётган экан, ундан дарҳол фойдаланиб қолишга ҳаракат қилдим.

Бунда мен нимани қўллаганимни билсангиз эди!.. Асло уринманг, бари бир тополмайсиз. Айтсам эса ишонмайсиз. Агар ишонсангиз айтаман, сизга ҳам яраб қолар деб, фақат бировга айт қўрманг.

Мен... Мен оддигина пашшани қўладим.

Пашша филмас, дейишингиз мумкин. Ҳа, филмас! Лекин «қаловини» топсангиз қорни ҳам ёндиради, пашшани ҳам қўл келтиради.

Бир кунни хотиним:

- Пашша кўпайиб кетди, бирор дорисини олиб келинг, - деб илтимом қилди. Гапи ерда қолмаслиги учун, - ахир кўз очиб кўрганам, - дорихонадан дарҳол елимли ёпишқоқ қоғозни олиб келиб, ошхона деворига ёпиштириб қўйсам:

- Сиз, нима, устимдан кулаяпсизми? - деди у хафанамо.

- Йўғ-э, кулиш нимаси. Мана кўрасан, қанчаси ёпишади. Мени айт-

ди дейсан. Эркак сўзи! - отилиб чиқди оғзимдан. Нега бундай деганимни ўзим ҳам билмайман, ахир «эркак сўзисиз» ҳам ишонтириш мумкин эди-ку. Кейинчалик пушаймон бўлишмдан хабарим йўқ эди-да.

Хотиним нимадир демоқчи эди, зарда билан гапини бўлдим:

- Э, бўлди-да! Эркак сўзи ҳақида сен нимани ҳам билардинг. Хотин хотинлигича қолиши, эркаслар ишига аралашмаслиги лозим! Бор, яхшиси, хотинлар ишини қил - кашта тикиб ўтир!

Хотинимни кашта тиккани жўнатиб, ўзим елимли қоғоз атрофида гувиллаб юрган пашшаларни кузата бошладим. Улар ҳудди бир нарсани сезгандек, қоғозга яқинлашарди-ю, кўнмасди.

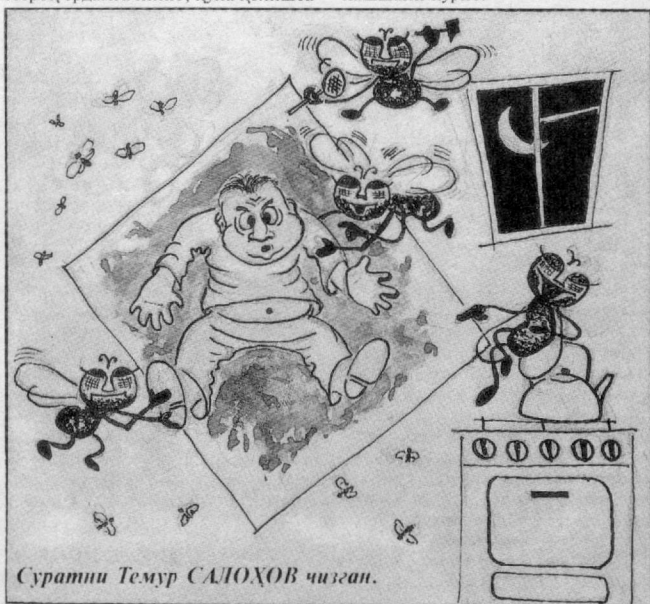
Хайрият, биттаси ёпишди. Ўзиям кичкина экан, ёш ва тажрибасиз бўлса керак. Учмоқчи бўлиб, қанот ёзиб кўрди, бўлмади. Ҳар тугур бу сафар доричиларелимини аямабдилар. Пашша тақдирга тан бериб жимгина ўтиришга мажбур бўлди.

Қани энди қариндош-уруғлариям тезроқ ёрдамга келиб, қўна қолишса

эди... Лекин бу бечора етимхонадан қочганим - бирорта пашша келиб, ҳол-аҳвол сўраб кетмади. Ё ҳозирги пашшалар хавф-хатар олдида қариндош-уруғлариниям танимайдиларми? Унда одамгарчилик қаерга кетади? Э, ҳа, ахир пашшада одамгарчилик нима қилсин.

Одам бўлганида-ку келишиб олардим-а - мента хотинимнинг хузурида қоғозга бир кўнсалар бас. Кейин ўзим уларни қоғоздан ажратиб, илиқ сувда чўмилтириб, пахмоқ сочиққа артиб, гўштининг ёғли жойидан едириб жўнатардим-ку. Афсус, пашша одаммас, шунинг учун ҳолимни тушунгиси келмайди. Мен анави урғочиларини назарда тутаетганим йўқ. Ахир, табиатан эркак эркакни тушуниши ва қўллаши зарур-ку. Бўл-маса эркасларнинг бирдамлиги қаерга кетади?

Вақт ўтган сари мени хавотир боса бошлади. Эркак шайнига шундай баланларовоз сўзларни дедиргани учун хотинимдан даргазаб эдим. Лекин айтилган сўз - отилган ўқ, қайтариб бўлмайди. Устига устак, хотиним қоғозга ёпишган битта кичкинагина пашшани кўриб:

Суратни Темур САЛОХОВ чизган.

- Сизга айтмаганимдир, - деб, ачитиб гувиллади.

Биттасининг ёнига бошқалари ҳам келиши ҳақида чуқур назарий-фалсафий фикрлар юрғизиб, ҳақлигини исботлашга уриндим. Ичимда эса пашшаларни қозога жалб қилиш йўллари ҳақида ўйлардим.

Бирор зерикарли рўзноманинг букланган сони билан уриб, елимли қозога ёпиштириш мумкин эди. Лекин тарақа-туруқ билан ўтадиган бундай жангу жадалини хотиндан яшириб бўлмас эди. Бошқа чора-тадбирлар эса бу каллагга сира келмасди.

Зора-мора яна бирортаси ёпишган бўлса деб, паишонлик билан елимли қозога қараб-қараб кўяман. Лекин биттагина пашша чин етимчага ўхшаб, танҳо бир ўзи қозоннинг доғи каби қорайиб турарди. Унга раҳм қилиб, ювинтириб қўйиб юборгим ҳам келарди. Лекин ўз номим бадном бўлай деб турган бир пайтда бирор ҳақида қайғуришга бало борми?! Устига устак бу хира пашша бўлса.

Қош қорайди, аммо пашшаларнинг кўнишидан сира дарак йўқ. Агар вазият эрталабчага шундайлигича қолса борми, мен бутун умр хотинимнинг измида қолишим мумкин эди. Эракк киши бундай кун кечиргандан кўра, бундай хотинни кечирмагани маъқул.

Хайрият, ётгани кириб кетди. Энди чора топишга ҳалақит бермайди.

Электр қувватини тежаш баҳонаси билан хоналардаги чироқларни ўчириб чиқдим. Кутилгандек пашшаларнинг бари гувиллаб ошхонага учиб чиқди. Елимли қозонни уларнинг жам бўлиб турган жойига илдим, сочиқ олиб жон-жаҳдим билан елпиб, уларни қозон томонга ҳайдадим. Аммо шунча ҳаракатларим эвазига атиги иккитаси ёпишди, холос. Учта пашша билан эса эракк обрўсини тиклаш маҳоллиги аён.

Кизик, бу қанақа иззатини билмаган пашшалар экан. Ахир атайлаб бориб, улар учун елимли қозонни олиб келсам-у, назар-писанд қилмасалар?! Нима, уй эгасининг ҳурмати йўқми?! Ахир неча вақтлардан бери нон-тузимни бепул ёб ётишибди-ку! Бундай беҳурматсизликдан бўғилиб кетаркансан, киши.

Мен фақат ўта маъсулятли вазиятларда сизгирета чекаман. Юзага келган вазият эса ана шундайлардан эди. Сизгирета қўтисини ичкаридан ошхонага олиб чиқаётиб, кўзим унинг устига ёзилган синфдошим Санжарнинг телефон рақамларига тушди.

Шу заҳоти синфимизни, Санжар билан пашша тутганларимизни эс-

лай кетдим. Бу соҳада бизга тенг келадиганлари йўқ эди. Синфимизда тез-тез ўтказилиб турадиган мусобақаларда Санжар билан мен ҳамма вақт голиб бўлиб чиқардик. Шунинг учун ҳам обрўйимиз баланд, ҳурматимиз зўр эди.

Бу ажойиб таассуротлар менга пашша тутишнинг барча усулларини ёсладди. Яхшиям болаликда ўргиниб қўйган эканман - шунча вақтдан сўнг яраб қолди-ку. Ҳа, эккан экиннинг бир кун келиб ҳосилини бераркан. Шунинг учун қанча кўп эксангиз, шунча кўп оларкансиз.

Шижоат билан пашшаларни тутиб, қозога ёпиштиравериб, вақт ўтганиниям сезмай қолибман. Болалигим тутиб кетган бўлса керак-да. Қарасам, алла вақт бўлибди. Елимли қозога анчагина пашша йиғилиб қолди. Санасам, йигирмата чиқди. Уларнинг яхлит сони хотинимда гумон туғдирмаслиги учун, яна биттасини тутиб, қозога ёпиштирдим.

Анча овора бўлган бўлсам ҳам, лекин эракклик обрўйимни сақлаб қола олганимдан жуда мамнун эдим.

Ўринга ёта туриб, синфдошимни миннатдорлик сўзлари билан ёсладим. Ҳа, эракклар бирдамлиги жуда кучли бўлади. Мана, шундай қийин аҳволда қўл келганини ўзингиз қўрдингиз-ку. Эртага Санжарга телефон қилиб, албатта миннатдорлигимни билдириб қўяман.

Эрталаб муваффақиятимдан завқланиб, шодиёна кайфиятда ошхонага кириб келсам, хотиним бепарволик билан қозонда нималарнингдир қовуриб турган экан.

Ўзимни худди қовурилатгандек сездим - ахир мен тонг отгунча ҳаётмамот масаласини ҳал қилишга уриниб, пашшалар билан курашиб, чарчаб ва ниҳоят муваффақиятга эришсамда, хотинимнинг эса парвосига ҳам келмаса! Йўқ, бундай қолдириб бўлмайди. Қолдирмайман ҳам. Хотинимни енгидан ушлаб, елимли қозон олдига тортдим.

- Мен сенга нима деган эдим?! Шунга билиб қўйки, эраккнинг гапи битта бўлади. Агар у бирор нарсга деса - нима деяётганини жуда яхши билади!

Ўша кундан бошлаб мен ўзимни оила бошлиғи деб ҳисоблайман. Лекин хотинимнинг бу масаладаги фикрини билмайман. Билишни ҳам истамайман. Энди мен, ўзимни оила бошлиғи деб эълон қилиб бўлганимдан сўнг, бир нима деб ҳам кўрсинчи!..

Муҳсин ҒАНИЕВ.

Тўқтас

2
1998

Учредитель:
Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан.

На узбекском языке

Мусахҳиҳ
М.АБДУЛЛАЁРОВА

Компьютерчи ва
саҳифаловчи
Ноҳира СОАТОВА

Мухарририят турар жойи:
700029, Тошкент – ГСП,
Буюк Тўрон кўчаси, 41-уй.

Телефонлар:

Бош муҳаррир – 136-78-90

Бош муҳаррир ўринбосари – 133-07-94

Масъул котиб – 133-07-94

Расом ва мусахҳиҳ – 136-56-02

Босишга рухсат этилди
4.03.98 йил.

Қозғоз ҳажми 60х84 1/16
Офсет босма.

Шартли босма тобоғи 7,64.

Нашриёт ҳисоб тобоғи 9,88.

Шартли бўёқли нусха 18,5.

Буюртма №2110

6315 нусхада чоп этилди.

Сотувда эркин нарх.

«Шарк» нашриёт-матбаа
корпоративнинг босмаҳонаси.
700029, Тошкент шаҳри,
Буюк Тўрон кўчаси, 41.

© «ГУЛИСТОН» 2, 1998.

НАТЮРМОРТ.
Мато, мойбүөк.

ЧИРЧИК ВОДИЙСИ.
Мато, мойбүөк.

